

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Lisa Björk

Psykiskt störda lagöverträdare-

En studie av problematiken kring NJA 1995 s 48.

Examensarbete
20 poäng

Handledare: Per Ole Träskman

Straffrätt

Vårtermin 1999

Innehåll

SAMMANFATTNING	3
FÖRORD	5
FÖRKORTNINGAR	6
1 INLEDNING	7
2 NJA 1995 S. 48	9
2.1 De faktiska omständigheterna	9
2.2 Den rättspsykiatriska undersökningen	10
2.2.1 Kårelands bedömning	11
2.3 Yttrandet från rättsliga rådet	11
2.3.1 Lidbergs bedömning	11
2.3.2 Levanders bedömning	12
2.3.3 Majoriteten av det rättsliga rådet	13
2.4 Tingsrättens bedömning	13
2.5 Hovrättens bedömning	14
2.6 Högsta domstolens bedömning	14
3 SYNEN PÅ MÄNNISKAN	17
3.1 Människans fria vilja	17
3.2 Moralisk ansvarsförmåga	18
3.3 Tillräknelighetsläran	19
3.4 Sambandet mellan synen på människan och psykiskt störda lagöverträdare	21
4 DEN STRAFFRÄTTSLIGA REGLERINGEN AV PSYKISKT STÖRDA LAGÖVERTRÄDARE	23
4.1 Allvarlig psykisk störning	23
4.2 Brottsbalken	26
4.2.1 Brottsbalken 30 kapitlet 6 §	26
4.2.2 Brottsbalken 31 kapitlet 3 §	27
4.2.3 Brottsbalken 29 kapitlet 3 §	29
4.2.4 Brottsbalken 1 kapitlet 2 § 2 stycket	30
4.3 En del specialfall	32
4.3.1 Kortvarigt psykotiskt tillstånd	32
4.3.2 Kortvarigt självförvållat psykotiskt tillstånd	33
4.4 Kritik mot gällande rätt	35
4.5 NJA 1995 s. 48, bedömt enligt gällande rätt	37

5	DEN STRAFFRÄTTSLIGA HISTORIEN KRING PSYKISKT STÖRDA LAGÖVERTRÄDARE	39
5.1	1864 års strafflag	39
5.2	NJA 1995 s. 48, bedömt enligt 1864 års strafflag	42
5.3	Utvecklingen efter 1864	43
5.3.1	Den positiva straffrättsskolan	43
5.3.2	Den sociologiska straffrättsskolan	44
5.3.3	Svenska reformer och reformförslag	44
5.4	NJA 1995 s. 48, bedömt enligt debatten på 1800- och 1900-talet	49
5.5	Brottsbalken	50
5.6	NJA 1995 s. 48, bedömt enligt BrB:s lydelse	52
6	UTLÄNDSK RÄTT	55
6.1	Dansk rätt	55
6.2	NJA 1995 s. 48, bedömt enligt dansk rätt	58
6.3	Norsk rätt	59
6.4	NJA 1995 s. 48, bedömt enligt norsk rätt	61
6.5	Engelsk rätt	61
6.6	NJA 1995 s. 48, bedömt enligt engelsk rätt	63
7	DET NYA FÖRSLAGET- EN LÖSNING PÅ PROBLEMEN?	65
7.1	Huvudpunkterna i förslaget	65
7.2	Framtiden för förslaget	68
7.3	NJA 1995 s. 48, bedömt enligt det nya förslaget i SOU 1996:185	69
8	ANALYS AV RÄTTSLÄGET OCH FÖRSLAG TILL MÖJLIGA FÖRÄNDRINGAR	71
	KÄLLFÖRTECKNING	79
	Litteratur	79
	Artiklar	80
	Offentligt tryck	81
	Övrigt	82
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	83

Sammanfattning

Denna uppsats är en studie av den straffrättsliga problematiken kring psykiskt störda lagöverträdare som uppmärksammades i samband med Flink-fallet. Flink var en man i 20-års åldern som natten till den 11 juni 1994 sköt ihjäl sju helt okända människor, och skadade ytterligare en. Flink var berusad vid tiden för dådet, och led av en tillfällig psykos. De läkare som undersökte honom i samband med rättegången var inte eniga i sina diagnoser. En läkare var övertygad att Flink led av en allvarlig psykisk störning både vid gärningstillfället och efteråt, en annan ansåg att det nog var fråga om en sådan störning, medan den tredje ansåg att han inte alls led av någon störning. Högsta domstolen bedömde Flinks tillstånd som en allvarlig psykisk störning, men eftersom denna var utlöst av alkohol, omfattades den inte av särregleringen. Denna lösning är omtvistad eftersom det varken i lagtexten eller i förarbetena finns ett undantag för de självutlösta tillstånden.

Den svenska rätten innebär att om en gärningsman är under påverkan av en allvarlig psykisk störning när han begår ett brott, får han inte sättas i fängelse, enligt BrB 30:6. Är han sjuk vid domstillfället skall han dömas till rättspsykiatrisk vård enligt BrB 31:3. Med "allvarlig psykisk störning" menas ett medicinskt begrepp som kombinerar biologiska, sociala och psykologiska faktorer. Lagstiftaren införde begreppet i samband med en lagändring 1991, eftersom man ville ha ett enhetligt begrepp i all lagstiftning som rörde psykiskt störda lagöverträdare, och för att straffrätten skulle stämma överens med den medicinska begreppsbyggnaden.

De flesta rättssystem bygger sin särreglering av psykiskt störda lagöverträdare på tillräknelighetsläran, som innebär att om en individ inte är tillräknelig dvs. förstår sitt handlande eller innebörden av handlandet, skall han inte vara juridiskt ansvarig för sitt brott. Gärningsmannen skall vara utan skuld. Svensk rätt är ett av de få rättssystem i världen som inte baserar sin lagstiftning på denna lära. Denna ordning kan leda till en del problem, eftersom även om gärningsmannen är straffrättsligt ansvarig för sina gärningar motiverar lagstiftaren särregleringen med hjälp av tillräknelighet. När länderna inom EU skall ha en gemensam straffrätt kommer Sverige att behöva ändra straffrätten eftersom den gemensamma rätten skall bygga på ett tillräknelighetsrekvisit. Den danska, norska och engelska rätten bygger alla på tillräknelighet, men det finns ändå skillnader mellan rättssystemen, främst vad gäller vilka störningar som inordnas under straffriheten, bevisbördan för störningen, särregleringen för rusutlösta tillstånd och särreaktioner för de som bedöms straffria. Även den svenska rätten har tidigare haft sin grund i en tillräknelighetslära, vilket lagstiftaren förkastade i samband med brottsbalkens införande, eftersom man ansåg att tillräknelighetsläran hade ett alltför metafysiskt innehåll.

Den svenska lagstiftaren har till följd av Flink-fallet uppfattat att svensk straffrätt inte är bra i alla lägen, och har kommit med en utredning, SOU 1996:185. Utredningen innehåller förslag på lösningar av problemen som uppstod i Flink-fallet, men även ändringar som är ett led i att harmonisera den svenska straffrätten till en gemensam europeisk straffrätt. Tillräknelighetsrekvisitet skall införas på nytt i svensk rätt, med undantag för det självutlösta ruset som inte skall kunna leda till straffrihet. Utredningen vill även att en del sanktioner till skydd för samhället skall införas i den svenska rätten.

Min uppfattning av den särreglering som finns i Sverige är att den inte är särskilt bra. Den situation som uppstod i Flink-fallet, där HD tolkade om gällande rätt för att kunna fälla honom för dödsskjutningarna bör undvikas på alla sätt. Man måste införa en lagstiftning som redan innan har gjort klart hur den kortvariga rusutlösta tillstånden skall bedömas, eftersom annars hotas rättssäkerheten. Jag anser att som lämplig ansvarsfrihetsgrund är en brist på moralisk ansvarsförmåga, dvs. saknar lagöverträdaren moralisk ansvarsförmåga, skall han inte heller hållas ansvarig för brottet. Mitt förslag kan också motivera att de självutlösta tillstånden inte omfattas av straffriheten.

Förord

Jag har under mina juridikstudier varit speciellt intresserad av rättssäkerhet, eftersom jag tycker att det är den viktigaste ingrediensen i straffrätten. Utan rättssäkerhet kan det ske olagliga ingripande mot den enskilda, som denne inte kan försvara sig mot. Flink-fallet är ett exempel på när rättssäkerheten hotas, eftersom HD här gick utanför sina befogenheter när de själv tolkade om gällande rätt och förarbeten till något som inte var menat. Jag vill tacka min handledare, Per Ole Träskman för att han gjorde mig uppmärksam på att en analys av detta rättsfall utgjorde ett bra uppsatsämne.

Förkortningar

BrB	Brottsbalken
DSL	Danska Straffeloven
HD	Högsta domstolen
HovR	Hovrätten
LPT	Lagen (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård
LRV	Lagen (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv, avd 1
NSL	Norska Straffeloven
Prop	Proposition
RB	Rättegångsbalken
RPU	Rättspsykiatrisk undersökning
SL	Strafflagen
SOU	Statens offentliga utredningar
TR	Tingsrätten

1 Inledning

I denna uppsats tänker jag analysera ett rättsfall, NJA 1995 s. 48 (Flink-fallet) som väckte mitt intresse redan under straffrättsterminen. Fallet är uppseendeväckande ur många aspekter, främst genom Högsta domstolens avgörande, men även för att det var ett brutalt brott med många döda och skadade människor. Flinks sinness tillstånd väcker i sig själv en del frågor, t.ex. om inte alla som är så berusade som Flink var är tillfälligt sinnesförvirrade och är inte alla som begår ett sådant brott psykiskt störda?¹

Jag vill även ta reda på varför HD gjorde den bedömningen som de gjorde, om avgörandet har några speciella skäl och om HD gick utanför sin befogenhet vid avgörandet. Jag tänker se till de bakomliggande teorier om det krävs en specialreglering för psykiskt störda lagöverträdare. Jag ställer mig även frågan vad som skiljer kortvariga tillstånd från andra mera permanenta tillstånd, vad det är för speciellt med att det är ett kortvarigt tillstånd, som i Flink-fallet dessutom var utlöst av ett självförvållat rus? Är dessa tillstånd mer förkastliga än andra psykiska tillstånd? Om tanken med lagstiftningen är att om man är sjuk, skall man inte sättas i fängelse, eftersom man inte kan ansvara för sina handlingar² borde väl detta vara lika oavsett om man har orsakat tillståndet helt eller delvis själv?

För att verkligen förstå den straffrättsliga särregleringen på området, kommer jag att ge en kort historisk beskrivning samt en nutida utblick till de olika teorier om varför särregleringen finns och hur den ser ut. Jag gör detta delvis genom att se på de olika lagförslagen som har funnits på området, men även genom att undersöka olika rättsvetenskapsmäns teorier om straffrätten i sin helhet.

Min avsikt är också att behandla olika lösningar på de problem som kan uppstå när det finns en lagöverträdare som är sjuk vid gärningstillfället men som har blivit frisk vid domstillfället, dvs. tillfälligt sinnesförvirrade eller de som drabbats av kortvariga psykoser. Jag gör en komparativ utblick och ser på dansk, norsk och engelsk rätt för att se hur de har löst problemen. Jag tänker även behandla en föreslagen svensk lösning, som återfinns i SOU 1996:185 för att se om detta är den bästa lösningen på problemet.

Jag avgränsar min uppsats till att inte i detalj behandla den andra svårigheten med psykiskt störda lagöverträdare, uppsåtsbedömningen.³ Jag tycker att avgränsningen faller naturligt, eftersom det inte behandlas i NJA 1995 s. 48. Tingsrätten slår sonika fast att uppsåt föreligger, vilket sedan inte bestrids till någon del. Jag tycker förvisso att denna frågeställning i sig

¹ Se Lernestedts artikel som inleds just med frågan om inte alla som begår ett sådant brott är sinnessjuka.

² Detta är en kvarleva av tillräknelighetsrekvisitet som egentligen avskaffades i samband med införandet av brottsbalken, se SOU 1996:185, s. 511

³ För en närmare beskrivning av uppsåtsbedömningen av psykiskt störda lagöverträdare, se SOU 1996:185 s. 528 ff.

Inledning

är intressant, men eftersom mitt arbete skall resultera i en analys av Högsta domstolens behandling av samstämmigheten av begreppet allvarlig psykisk störning i olika paragrafer, så faller uppsåtet utanför.

Jag avslutar min uppsats med att själv ge ett förslag till hur en straffrättslig särreglering i teorin kan se ut och varför den ser ut så.

Som underlag för detta examensarbete tänker jag främst använda mig av förarbetet till den senaste lagändringen på området, regeringspropositionen 1990/91:58, men även av annat offentligt tryck. Jag kommer också att använda mig av diverse kommentarer till denna lagstiftning och även annan mera allmän juridisk litteratur. Arbetet bygger till viss del på utländsk rätt, och även i dessa fall så förekommer både utländskt offentligt tryck och annan juridisk litteratur.

2 NJA 1995 s. 48

Natten till den 11 juni 1994 sköts sju människor ihjäl av fänrik Mattias Flink. Han skadade dessutom allvarligt ytterligare en människa. Vid tiden för dådet hade Flink blivit avvisad av sin dåvarande flickvän, och var alkoholpåverkad.

Enligt åklagarens gärningsbeskrivning hade Flink först uppsåtligen berövat fem människor livet och dessutom försökt att beröva ytterligare en människa livet med hjälp av en automatkarbin i en park i Falun. Han hade sedan fortsatt genom i Falun och vid en vägkorsning uppsåtligen dödat två människor till. Senare samma natt vid en annan korsning hade han försökt beröva ytterligare två människor (poliser) livet, när de skulle gripa honom.

Flink erkände gärningarna i parken och drabbades enligt egen utsago senare av en minnesförlust vilket innebar att han varken kunde erkänna eller förneka de övriga gärningarna. Den tekniska bevisningen, främst i form av tomhylsor, styrkte att Flink var skyldig till gärningarna. De faktiska omständigheterna var alltså inte omstridda, utan tvistefrågan i målet var huruvida Flink var tillräckligt frisk för att inte betraktas som allvarligt psykiskt störd. Om han bedömdes som allvarligt psykiskt sjuk skulle fängelseförbudet i BrB 30:6 träda in. För bedömningen av Flinks tillstånd är hans egna utsaga om sitt sinnestillstånd och läkarnas utlåtande om det samma av intresse. Även Flinks dryckesvanor kan vara av betydelse och i viss mån hans agerande för bedömningen av störningen.

2.1 De faktiska omständigheterna

Händelseförloppet inleds redan på morgonen den 10 juni 1994, då Flinks förra flickvän tar examen. Han uppvaktar henne på skolgården iförd sin uniform, och påstår lögnaktigt att han har varit på hemligt uppdrag i Stockholm. På kvällen när han förtärt en del alkohol under hela dagen tillsammans med en vän går han på krogen där han stöter ihop med Eva. Flink uppträder hotfullt mot Eva och hennes sällskap och blir därför utvisad från restaurangen av en vakt. Flink fortsätter sin kväll på en annan krog, dit Eva också går. Där agerar han frånvarande och är svår att få kontakt med. Han säger också ”jag är odödlig, det här är min stad”. Det uppstår tumult även på denna restaurang och Flink blir utslängd. Då går han hem och byter om till fältuniform och beger sig sedan till regementet. Där tar han sin AK5 och fem magasin till denna. Han klättrar över staketet och beger sig sedan mot lasarettet. När han ser några personer komma gåendes mot honom i en park öppnar han eld. Flink fortsätter först efter att han noterat att alla antingen fallit omkull eller kastat sig ner. Vid en vägkorsning ser han en bil komma och skjuter mot denna också. Han möter även en cyklist som han också skjuter ner. Därefter beger han sig till en byggarbetsplats och klättrar upp i en byggkran. Han blir där en stund men går sedan ner för att gå hem till sin bostad. Han ser en Volvo med en öppen

dörr och uppfattar att han blir träffad av ett skott. (Det är polisen som träffar honom.)

Flink uppger själv att han inte har några klara minnesbilder över vad som inträffade på kvällen utan minns endast en del fragment. Han minns att han har skjutit många skott, eftersom han känner igen känslan. Han hör dock inte själv ljudet från vapnet. Flink vet heller inte alls hur många människor som befann sig i parken, eller vilket kön de hade. Det enda han minns är att han hela tiden var i rörelse. Nästa minnesbild är av bilen som kom emot honom, sedan befinner han sig i en byggkran. Där blir han en lång stund, men kan inte själv redogöra för vilka tankar han hade eller varför han gick upp där. När han klättrat ner minns han framsidan av en Volvo och att han blev träffad i höften. Flink uppger att efter hans skada minns han allt, det var som att vakna upp ur en dröm. Innan kändes det som han stod och tittade på vad någon annan gjorde.

Tiden före händelsen hade Flink sovit i två till fyra timmar per natt och slarvat med maten. Han kände sig även deprimerad, eftersom Eva hade brutit förhållandet med honom. Det var dock inte den första gången som Flink hade varit berusad och betett sig onormalt, två veckor tidigare hade han också druckit och agerat aggressivt. Han hade ömsom gråtit och ömsom slagits och sparkats. Flink hade också hotat att skjuta sina kamrater som hade varit närvarande. Efter denna incident hade han besökt en psykolog och hade en tid för återbesök den 14 juni.

Tingsrätten ansåg att Mattias Flink var skyldig till de gärningar han var anklagad för och bedömde dessa som mord och försök till mord. Skuldfrågan överklagades inte till de övre instanserna, utan det var endast bedömningen huruvida Flink begått gärningen under inflytande av en allvarlig psykisk störning som prövades. Därför lämnar jag skuldfrågan därhän. Tingsrätten skulle dels ta ställning till om Flink hade begått brotten under inflytande av en allvarlig psykisk störning och dels om han vid domstillfället fortfarande var allvarlig psykiskt störd.

Jag skall nedan gå igenom de olika yttrandena från läkarna som undersökte Flink, eftersom dessa kommer att spela en avgörande roll i målet.

2.2 Den rättspsykiatriska undersökningen

Den rättspsykiatriska undersökningen genomfördes av överläkaren Hans Kåreland, kuratorn Anita Lindén och psykologen Tommy Hallquist. Kårelands bedömning var att Mattias Flink vid undersökningstillfället inte led av en allvarlig psykisk störning, och att han inte heller vid tidpunkten för brottet var påverkad av någon sådan störning. Även de andra två bedömarna anser detta, men på mindre uttalade grunder. Jag återger därför endast Kårelands uppfattning.

2.2.1 Kårelands bedömning

Kåreland sammanfattar sin bedömning med att Flink befann sig under våren 1994 i en krissituation. Denna kris innehöll bl.a. två vredesutbrott och nedstämdhet som dock inte var jämförbar med en depression. Krisen tillsammans med alkoholen och avvisandet- ”den djupa kränkning som MF måste ha känt under kvällen d 10 juni”⁴ orsakade hans beteende, menade Kåreland. Utredningen visade också att Flink inte hade någon hjärnskada, men att han hade en ospecificerad personlighetsstörning med vissa narcissistiska och sensitiva drag, som enligt Kåreland inte var tillräckligt för att bedöma störningen som allvarlig. Kåreland tillade i förhandlingen i Högsta Domstolen att uttalandena som Flink hade gjort vid gärningstillfället om att han ägde Falun och var odödlig inte utgjorde något bevis för vanföreställningar eller paranoia. Alkoholen var den avgörande faktorn i detta fall, menade Kåreland, och en störning som är utlöst av alkohol är inte i lagens mening en allvarlig psykisk störning.

2.3 Yttrandet från rättsliga rådet

Det allmänna ombudet bad i tingsrätten om ett yttrande från Socialstyrelsen, (dess rättsliga råd) som ingav ett sådant. Yttrandet var baserat på utlåtande i frågan av två experter, professorerna i rättspsykiatri Sten Levander och Lars Lidberg. Sammanfattningsvis kom de till det motsatta resultatet än vad den rättspsykiatriska undersökningen slöt sig till: det *finns* förutsättningar att överlämna Flink till *rättspsykiatrisk vård* och att det finns även förutsättningar till att förorda om *en särskild utskriftsprövning*. Gärningen begicks alltså under inflytande av en allvarlig psykisk störning och det föreligger risk för fortsatt brottslighet på grund av störningen.

2.3.1 Lidbergs bedömning

Lidberg gjorde den bedömningen av Flink att han har en narcissistisk personlighetsstörning av en sådan art och styrka att den är av betydelse för påföljdsbedömningen. Flinks tillstånd försämrades successivt under våren och försommaren och de symptom han led av var bland andra sömnlöshet, ångest och rastlöshet. Även de två våldsutbrotten som skedde tidigare under våren, och föranledde ett besök på en psykiatrisk mottagning var också tecken på Flinks avtagande hälsa. Lidberg ansåg att Flink vid tiden för gärningen, dvs i början på juni var psykotisk och hade vissa vanföreställningar.

Vid de tre olika tillfällena när Flink hade blivit våldsam, inklusive gärningstillfället hade han drabbats av en reaktiv psykos. Den sista psykosen var inte utlöst av alkohol, eftersom han redan på förmiddagen befann sig i den. (Uttalandet om att han var på hemligt uppdrag i Stockholm var ett

⁴ Se rättsfallet s. 58

tecken på det.) Lidberg tog därför också helt avstånd från att Flinks tillstånd skulle bero på patologiskt rus.

Vad gäller Flinks hälsa vid undersökningstillfället föreligger en stor suicidrisk och han är fortfarande farlig. Det är dock inte fråga om ett akut sjukdomstillstånd, men det ligger latent och det finns fortfarande en stor risk att han hamnar i en ny reaktiv psykos. I hovrätten beskrev Lidberg även de tester som Flink har genomgått, och resultaten härav. Flink visade tecken på rigiditet och kontrolleringstvång. Han var oförmögen att ta tag i och lösa problem. När han blir provocerad starkt tar han till de lösningar han redan känner till och kan, nämligen det militära.

2.3.2 Levanders bedömning

Sten Levanders bedömning av Flink var inte lika tydlig som Lidbergs. Han ställde sig tveksam till Flinks personlighetsstörningsdiagnos med tanke på Flinks sociala och yrkesmässiga bakgrund. Vid tiden för gärningarna led Flink dock av en mild depression och antydningar till en psykotisk dekomensation. Alkoholen spelade en stor roll i Flinks fall, menade Levander, som hävdade att gärningarna utfördes under ett rusutlöst tillstånd. Den psykotiska dekomensationen var alltså utlöst av alkoholen. Levander ansåg dock att Flink faktiskt begick gärningarna under en allvarlig psykisk störning, trots att bidraget av det självförvållade ruset var uppenbart. Denna slutsats stöddes främst av de symptom som Flink visat och gärningen i sig. Flink led inte vid undersökningstillfället av en allvarlig psykisk störning, men det finns risk för återfall i brott.

I Högsta domstolen tillade Levander att Flinks psykiska tillstånd berodde på en mängd olika faktorer, bl.a. en hjärnskada som framkommer vid olika tester. Flink lider av en narcissistisk personlighetsstörning, som uppstod under de tidigaste levnadsåren. Denna störning är dock inte så allvarlig att den ensam kan anses vara en allvarlig psykisk störning. Hans handlande utlöstes av alkoholen, men det är inte fråga om ett patologiskt rus utan en avvikande alkoholreaktion med förlust av affektkontroll. I ett test som gjordes i november 1994 visade Flink fortfarande upp ångest när han tillförts så mycket alkohol att han förlorade affektkontrollen. Vid tiden för gärningarna var Flink deprimerad, hade sömnsvårigheter och tappad aptit, som i kombination med den narcissistiska rubbningen och alkoholen ledde fram till gärningarna. Den aggressivitet som Flink upplevde var av predatorisk art och bestod under en längre tid än den normala aggressiviteten. Den predatoriska aggressiviteten är ofta förenad med rituella beteenden, vilket förklarar varför Flink tog på sig sin fältuniform. Flinks tillstånd var vid gärningstillfället en akut allvarlig psykisk störning, och om han hade blivit undersökt då hade han tveklöst blivit omhändertagen för psykiatrisk vård. Numera kan Flink inte betecknas som allvarligt psykiskt störd, eftersom den sociala dysfunktionen inte är av allvarlig art.

2.3.3 Majoriteten av det rättsliga rådet

Socialstyrelsen tar avstånd från alla förslag om att det inträffade beror på ett patologiskt rus, men anser att det finns fog för att använda Levanders uttryck ”avvikande alkoholreaktion”. Flink reagerade annorlunda än vad som är normalt på alkoholen, vilket tillsammans med hans bristande verklighetsuppfattning försvårade hans möjligheter att förutse de olika konsekvenserna. På grund av detta anser Socialstyrelsen att Flink befann sig i ett sådant tillstånd som är att bedöma som en allvarlig psykisk störning.

Flinks mentala hälsa hade inte förbättrats vid domstillfället, utan det rättsliga rådet ansåg att det fortfarande förelåg en allvarlig psykisk störning. Det akuta tillståndet föreligger inte, men väl hans narcissistiska störning och suicidrisken motiverar detta ställningstagande. Det finns även en risk för återfall i grov våldsbrottslighet.

2.4 Tingsrättens bedömning

Tingsrätten skulle alltså ta ställning till två olika frågor, om Flink led av en allvarlig psykisk störning i gärningsögonblicket och om han fortfarande gör det.

Först ville tingsrätten betona att endast personlighetsstörningar med impulsgenombrott av psykoskaraktär bör hänföras till begreppet allvarlig psykisk störning och svåra personlighetsstörningar. Vid beaktande av de (tidigare) inträffade händelserna, var för sig, kan dessa inte anses som så onormala att de konstituerar en allvarlig personlighetsstörning. Flink uppvisade inte i övrigt tecken på en sådan störning, varken socialt eller i arbetslivet. I genomgången av gällande rätt, poängterade tingsrätten bl.a. att innebörden av begreppet allvarlig psykisk störning skall vara den samma i lagen om rättspsykiatrisk vård som i lagen om psykiatrisk tvångsvård. Flinks tillstånd var inte sådant att det skulle föranleda ett tvångsomhändertagande, och därför inte heller att anse som en allvarlig psykisk störning enligt kriteriet om en svår personlighetsstörning. Sammanfattningsvis ansåg tingsrätten att Flink led av en störning, men att denna var av en mildare grad. Därför ställde TR frågan om Flink vid gärningstillfället drabbades av ett impulsgenombrott av psykotisk karaktär. Det är uppenbart att det var fråga om ett impulsgenombrott, men det var inte lika självklart om tillståndet var att bedöma som av psykoskaraktär. Tingsrätten väljer i likhet med en del av experterna att poängtera alkoholens inverkan och bedömer därför hans tillstånd som självförvållat och inte allvarligt.

Vad gäller Flinks tillstånd vid domstillfället fann rätten inte att han led av en allvarlig psykisk störning, eftersom ingen försämring hade tillkommit i hans tillstånd sedan kvällen då gärningarna begicks.

Tingsrätten tar dock hänsyn till Flinks tillstånd i bedömningen av straffvärdet av brotten, och bedömer att 14 års fängelse är mera lämpligt än livstids fängelse.

2.5 Hovrättens bedömning

Hovrätten börjar också med att konstatera att begreppet allvarlig psykisk störning är den samma i lagen om psykiatrisk tvångsvård och i lagen om rättspsykiatrisk vård. Det påpekas att det är viktigt med en enhetlig bedömning, men att det är domstolen som avgör i varje enskilt fall. HovR förklarar vikten av att personlighetsstörningen är av ett kvalificerat slag för att den skall bedömas som svårartad. Om den tilltalades handlingar kan förklaras av andra orsaker, måste domstolen ägna extra mycket uppmärksamhet åt att undersöka personlighetsstörningens betydelse. När HovR gått igenom de olika expertutlåtandena, kom den till slutsatsen ”att det saknas övertygande underlag för att inte lägga den mening som framförs i Hans Kårelands utredning till grund för påföljdsbestämningen”⁵. Flink ansågs därför inte ha begått gärningarna under en allvarlig psykisk störning. Hovrätten menade att han inte heller vid domstillfället lider av en sådan störning. Med hänsyn till brottens grovhet finns det heller inget utrymme att bedöma straffvärdet mildare, trots hans uppenbara psykiska störning. Hovrätten dömer Flink till fängelse på livstid.

2.6 Högsta domstolens bedömning

Högsta domstolen började sina domskäl med att ge ett kort referat över gällande rätt. De bestämmelser som är av intresse är 30:6 BrB, som innehåller ett fängelseförbud om gärningsmannen begick gärningen under påverkan av en allvarlig psykisk störning och 31:3 BrB som stadgar att den som begått ett brott som inte kan sonas med böter lider av en allvarlig psykisk störning får domstolen överlämna honom till rättspsykiatrisk vård. Den allvarliga psykiska störningen är ett samlingsbegrepp som tillkom i samband med ändringen i brottsbalken 1992 och i lagen om psykiatrisk tvångsvård (LPT). Samlingsbegreppet har ersatt alla tidigare använda beteckningar och omfattar numera även annat än rent biologiska faktorer.

Högsta domstolen finner att resultaten av den rättspsykiatriska utredningen och av det rättsliga rådets yttrande visar att det måste anses att när Flink begick brotten var han i ett tillstånd av psykotisk karaktär, som upphörde när han själv blev skjuten. HD anser att Flinks tillstånd till största delen har utlösts av en kraftig alkoholberusning, trots att det förelåg en del andra bakomliggande faktorer, såsom personlighetsstörning, hjärndysfunktion och depression. Det går inte att med säkerhet att säga hur hans tillstånd var innan den aktuella händelsen, men det är i vart fall inte visat att han led av en allvarlig psykisk störning före det psykosartade tillståndet eller att han lider av en sådan nu.

⁵ s. 69 i rättsfallet

Högsta domstolen övergår sedan till att diskutera huruvida 30:6 BrB kan gälla i detta fall. Den ursprungliga paragrafen var inte avsedd att täcka dessa fall av tillfälliga och snabbt övergående abnormtillstånd. Om en gärning begicks under ett självförvållat rus eller om gärningsmannen på annat vis är på grund av det egna vållandet är tillfälligt störd, skall detta inte ha betydelse i frågan om gärningen skall anses som brott. Hade Flink blivit prövad i enlighet med den lagstiftning som fanns innan ändringen 1992, skulle inte 30:6 vara tillämplig, menar HD.⁶ En av orsakerna till den nya lydelsen av paragrafen är att lagstiftaren ville ha en principiell överensstämmelse mellan kriterierna för rättspsykiatrisk vård, psykiatrisk tvångsvård och fängelseförbudet i 30:6 BrB.

Hade Flink vid tidpunkten för brotten blivit undersökt hade han med största sannolikhet blivit tvångsomhändertagen enligt LPT, vilket enligt förarbetena⁷ automatiskt skulle leda till att fängelseförbudet skulle vara tillämpligt. Högsta domstolen tolkar dock förarbetena och lagen annorlunda och menar att..."(t)rots vad som nyss sagts om den åsyftade överensstämmelsen...bör detta förhållande inte utan vidare innebära att fängelseförbudet i 30 kap 6§ brottsbalken blir tillämpligt"⁸. Om även alla tillfälliga psykosartade tillstånd som är utlösta av alkohol eller narkotika skulle omfattas anser HD att detta skulle utgöra ett stort avsteg från tidigare gällande ordningen som inte kan ha varit menad, och fortsätter sitt resonemang med att tolka gällande rätt som:

*"Det anförda innebär att någon fullkomlig parallellitet mellan kriterierna för fängelseförbudet och för psykiatrisk tvångsvård i vart fall inte bör upprätthållas med avseende på kortvariga rusutlösta tillstånd av psykotisk karaktär."*⁹

Vid en samlad bedömning finner Högsta domstolen att Flink inte begick brotten under påverkan av en allvarlig psykisk störning, och därför är inte fängelseförbudet i BrB 30:6 tillämpligt. Det går inte heller enligt HD att ta hänsyn till Flinks störning vid påföljdsbedömningen och dömer därför honom till fängelse på livstid.

Sammanfattningsvis kan det ur HDs dom utläsas en ny bestämmelse: om en person genom egen förtäring av alkohol har hamnat i ett kortvarigt tillstånd som är att anse som en allvarlig psykisk störning, skall domstolen bortse från detta tillstånd och gärningsmannen skall kunna sättas i fängelse. Här kan paralleller dras till BrB 1:2 om självförvållat rus.¹⁰ HD säger förvisso inget om att ruset måste vara självförvållat, men det anses vara underförstått, eftersom det annars skulle kunna leda till orimliga konsekvenser.

⁶ Detta stämmer dock inte överens med vad tidigare praxis visar, se avsnitt 4.3..2 och 5.6.

⁷ Prop. 1990/91:58 s. 531

⁸ rättsfallet på s. 74

⁹ rättsfallet på s. 75

¹⁰ Se mer om BrB 1:2 i brottsbalkskommentaren (1) s. 50ff och nedan i avsnitt 4.2.4.

Som jag ser det, menade HD att rusbestämmelsen i BrB 1:2 är så betydelsefull att den inte bara omfattar den subjektiva täckningen av ett brott utan även de tillstånd som gärningsmannen kan försätta sig i. BrB 1:2 har företräde framför alla andra bestämmelser i brottsbalken och därför är inte BrB 30:6 tillämplig. Jag ställer mig här frågan om Högsta domstolen inte har gått utöver sina befogenheter och gjort en form av otillåten analogitolkning?

3 Synen på människan

Detta kapitel handlar om straffets funktion, och vilken betydelse synen på människan har för olika teorier. Min avsikt är att se varför det finns en särreglering för psykiskt störda lagöverträdare, och varför rusutlösta tillstånd bedöms annorlunda än andra tillstånd.

3.1 Människans fria vilja

Om människan inte har någon fri vilja alls, kan inte ett straff motiveras av vare sig individualpreventiva eller allmänpreventiva skäl, utan man måste se på nya motiv till sanktioner. Det är därför viktigt att utröna om det finns någon fri vilja, eller om allt är förutbestämt. Det finns en del olika åsikter om hur människans viljeförmåga ser ut, och det går grovt att dela in de olika teorierna i tre undergrupper.

Den första gruppen tror på att människan har **handlingsfrihet**. Med detta menas att när människan är fri från yttre och inre påtryckningar att välja ett visst val, är hon fri. Det spelar ingen roll varifrån viljan att välja något speciellt kommer ifrån, så länge människan själv får göra det avgörande beslutet att agera på ett visst sätt.¹¹ En förespråkare för denna teori var den skotske filosofen David Hume, som var verksam på 1700-talet.¹² Han menade att varje händelse och handling är en effekt av en föregående orsak och att det finns ett nödvändigt samband mellan orsaken och verkan. Detta innebär dock inte att människan inte är fri att agera, utan en handling är fri om den är effekten av viljans egna beslutsgrunder. Hume ansåg också att den enda orsaken till att moralen har någon betydelse är när handlingen och viljan till handlingen är kausalt relaterad. Därför är determinism också en nödvändig förutsättning för moralen.¹³

Nästa inriktning tror på människans **viljefrihet**, dvs. den totala avsaknaden av yttre påverkansfaktorer. Enligt anhängare till denna teori, är människan fri när det står i människans makt att dels besluta det hon vill, men även att vilja annat än vad hon verkligen ville. Individerna är inte bundna av några motiv, karaktär eller orsakslagar, när hon är riktigt fri.¹⁴ Denna teori har till viss del kunnat bevisas med hjälp av kvantfysik och undersökningar av hjärnans impulser. Hjärnan förbereder agerandet en sekund innan det medvetna beslutet är fattat. Men beslutet fattas innan handlingen, så detta tyder på att medvetandet i de flesta fall klarar av att ta beslutet, men att vid impulser hinner inte medvetandet med och skall därför inte heller påläggas en moralisk skuld.¹⁵

¹¹ Lernestedt, s. 326

¹² Simmonds, s. 32

¹³ Lernestedt, s. 329

¹⁴ Lernestedt, s. 326

¹⁵ Lernestedt, s. 327f

Den tredje teorin är **determinismen**, som menar att det inte finns någon fri vilja alls, utan allt agerande bestäms av orsakslagar. I en given situation finns inga valmöjligheter för individerna, utan de kommer alltid agera efter ett givet mönster.¹⁶

En annan vanlig gruppering för anhängare till olika teorier om den fria viljan är i kompabilister, inkompabilister, determinister och indeterminister. **Kompabilisterna** anser att den generella förutsättningen för ansvar är handlingsfrihet, och **inkompabilister** som anser att det även krävs viljefrihet. **Deterministen** påstår att människan är determinerad, och **indeterministen** som anser att människan inte fullständigt är determinerad.¹⁷ Teorierna samspelar på det sätt att även om handlingsfrihet föreligger kan detta vara förenligt med determinismen, eftersom man inte frågar sig varifrån motiven kommer. Viljefrihet kan däremot inte vara förenligt med determinismen. Ingen av dessa teorier kan verkligen bevisa att de andra inte föreligger, eftersom det är fråga om teorier som inte kan vederläggas med empiriska fakta.¹⁸ Därför kan heller ingen av dem ge ett korrekt svar på varför straff och sanktioner finns, även om man kan motivera dem med teorierna.

Vad särskilt angår psykiskt störda lagöverträdare, anses inte dessa ha någon fri vilja, eftersom de hela tiden blir styrda av sin sjukdom oavsett hur denna yttrar sig.¹⁹ En del rättsvetenskapsmän menar därför att det är befogat med en straffrättslig särreglering av de psykiskt störda lagöverträdarna. Med utgångspunkt i teorin att det finns en fri vilja, har de som är psykiskt störda svårigheter att styra sina impulser, och att ta medvetna beslut. Det är därför som en särreglering skall finnas. De teoretiker som utgår från ett kompabilistiskt synsätt, motiverar straffriheten med att det i vart fall krävs att individen har handlingsfrihet för straff, vilket inte de psykiskt sjuka besitter.

3.2 Moralisk ansvarsförmåga

En av de rättsstatliga principerna om förutsättningarna för en kriminalisering av brott är att gärningsmannen skall bedömas som moraliskt ansvarig för gärningen.²⁰ Denna uppfattning är dock inte helt obestridd, utan en del rättsvetenskapsmän, som Kinberg och Wootton, vars teorier behandlas nedan under kritiken mot tillräknelighetsläran, anser att moralen inte har med juridiken att göra.²¹ Om man menar att för straff krävs moralisk ansvarsförmåga, är det ganska naturligt att psykiskt störda lagöverträdare står utanför straffen, eftersom dessa inte besitter en sådan förmåga.

¹⁶ Lernestedt, s. 326

¹⁷ Lernestedt, s. 326

¹⁸ Lernestedt, s. 330

¹⁹ Lernestedt, s. 340

²⁰ Jareborg (1994), s. 342

²¹ Lernestedt, s. 333ff

Med att agera moraliskt menas att agera på ett sätt som är anständigt mot omvärlden.²² Människan omges av olika relationer, som måste vårdas för att kvarstå. För att underlätta denna process agerar man moraliskt, och visar samhörighet etc. I samhället har man tagit dessa moralregler och omvandlat dem till juridiska regler, påbud och förbud, för att bibehålla och skydda gemenskapen och civilisationen.²³ Den moraliska ansvarsförmågan är en förmåga som de flesta människor har, och om man bryter mot detta, så straffas man. Ansvarsförmågan hänger till del samman med människans fria vilja, som behandlas ovan. Kompabilisten menar att för en moralisk ansvarsförmåga krävs att individen har handlingsfrihet, men de lyfter även fram andra moraliska och pragmatiska skäl till straff.²⁴ Andra hävdar att handlingsfrihet inte är en tillräcklig förutsättning för moralisk ansvarsförmåga, utan att det även krävs viljefrihet.²⁵

Mackie, en av kompabilisterna menar att den moraliska ansvarsförmågan förutsätter att handlingen har begåtts avsiktligt och frivilligt och att det juridiska ansvaret i stor del skall följa det moraliska.²⁶ Det skall dock finnas möjlighet att bedöma det juridiska ansvaret annorlunda än det moraliska, eftersom t.ex. en psykopat saknar den moraliska förmåga som generellt krävs, men har både en avsikt och agerar frivilligt. Han skall juridiskt straffas, trots att han ej kan anses vara moraliskt ansvarig. Mackie anser att detta även gäller handlingar företagna av gärningsmän som var berusade, som inte moraliskt kan klandras, men väl juridiskt.²⁷ Han menar att man inte skall lägga så stor vikt vid vad som orsakade den moraliska kollapsen, utan vid bedömningen av handlingen skall se sakligt på agerandet, och om detta var fritt och avsiktligt. Vad gäller de rusutlösta tillstånden, har gärningsmannen själv försatt sig i dessa, och genom detta agerandet har de gett upp sin rätt till sin frihet, och kan därför straffas för detta.

3.3 Tillräknelighetsläran

För att en gärning skall vara brottslig enligt alla rättsstater krävs det dels att gärningsmannen skall fysiskt ha begått gärningen och att det finns subjektiv täckning, dvs. uppsåt eller oaktsamhet.²⁸ Enligt tillräknelighetsdoktrinen krävs det även att gärningsmannen skall vara moraliskt ansvarig, dvs. han skall ha möjlighet att avgöra vad som är rätt och fel och förstå innebörden i sitt handlande.²⁹ En handling i strid mot lagen skall för att vara straffbar ge uttryck för en frivillig och medveten önskan att trotsa densamma. Detta synsätt återfinnes i främsta hand hos den klassiska straffrättsskolan,³⁰ men även hos Mackie vars teori beskrivs ovan. Tillräkneligheten kan ifrågasättas

²² Jareborg (1994), s. 291ff

²³ Jareborg (1994), s. 293

²⁴ Lernestedt, s. 330

²⁵ Lernestedt, s. 333

²⁶ Lernestedt, s. 330f

²⁷ Lernestedt, s. 331

²⁸ Jareborg (1994), s. 342

²⁹ SOU 1996: 185, s. 492

³⁰ Lernestedt, s. 324

hos flera grupper, både hos de psykiskt störda lagöverträdarna och hos barn och ungdomar, som inte nått en sådan mognad att de förstår innebörden av sitt handlande.³¹ Det finns alltså tre brottsförutsättningar enligt tillräknelighetsläran, objektiv täckning, subjektiv täckning och ett moraliskt ansvar, tillräknelighet som måste vara uppfyllda för att ett brott skall ha skett och vara straffbart. En gärningsman som är psykiskt störd och saknar tillräknelighet, insikt om sitt handlande och konsekvenserna härav är därför inte enligt tillräknelighetsläran skyldig till ett brottsligt handlande, även om gärningen är otillåten.³²

Tillräknelighet är en juridisk konstruktion, som förenar moraliska aspekter med medicinsk vetenskap. Det är en allmän straffrättslig princip med en dynamisk föränderlig innebörd, vilket innebär att det inte klart går att definiera vad tillräknelighet är.³³ Domstolen får göra en avvägning i varje enskilt fall om gärningsmannen är tillräknelig eller inte, utan givna ramar. Den genomgående tanken bakom begreppet är dock just att gärningsmannen skall kunna hållas moraliskt ansvarig för sina gärningar för att ett brott skall ha begåtts.

För att motivera tillräknelighetsläran ur ett allmänpreventivt perspektiv, måste det först fastställas vad syftet med straff och andra sanktioner är. Ett av syftena med påföljder är att avskräcka medborgarna från att begå vissa gärningar och ett annat att verka moralbildande och indirekt påverka medborgarna till att avhålla sig från brott.³⁴ När det gäller psykiskt störda lagöverträdare, påverkas inte dessa av det allmänna straffhotet, och bör därför inte straffas. En särreglering av dessa lagöverträdare inverkar inte heller särskilt på medborgarnas moral, eftersom gärningsmännen är klart avvikande från det normala. Det är snarare så att det skulle inverka på moralen om de inte blev särbehandlade, eftersom de inte kan ta ansvar för sina gärningar.

Det går inte att motivera tillräknelighetsdoktrinen ur ett individualpreventivt perspektiv, eftersom ett sådan enbart riktar in sig på valet av en lämplig påföljd.³⁵ De lagöverträdare som var otillräkneliga vid gärningsögonblicket skall aldrig vara skyldiga till ett brott enligt anhängarna till läran, och då spelar det ingen roll i vilken utsträckning gärningsmannen har tillfrisknat. (Ur ett individualpreventivt perspektiv borde en tillfrisknad gärningsman sättas i ett fängelse om detta är bäst för honom.)

Rättssystemen som bygger sin lagstiftning om psykiskt störda lagöverträdare kring tillräknelighetsläran, låter inte alltid gärningsmännen gå fria, även om de omfattas av straffriheten. Åklagarna har en möjlighet att föra saken inför domstol, därför att lagstiftaren vill att domstolen skall använda sig av administrativa tvångsåtgärder för att placera individerna på

³¹ Jag kommer nedan bara att referera till de psykiskt störda lagöverträdarna, eftersom det är dessa detta arbete handlar om.

³² Se artikeln "Fri från påföljd" skriven av Sveri,

³³ SOU 1984: 64, s. 276f

³⁴ SOU 1996: 185, s. 492f

³⁵ SOU 1996: 185, s. 492

olika mentalsjukhus och psykiatriska inrättningar. Denna ordning motiveras dels av att man vill i största mån bota individerna, och dels för att skydda samhället mot nya skadliga gärningar.³⁶

Det finns mycket kritik som riktas mot tillräknelighetsläran av olika orsaker. **Olof Kinberg**³⁷ vände sig från tillräknelighetsdoktrinen, eftersom han ansåg att läran var metafysisk och hade inget användningsområde. Den var oduglig både för teoretiskt och praktiskt bruk, eftersom den aldrig såg till de faktiska, verkliga tillstånden, utan endast till fabricerade hypotetiska fall.³⁸ Tillräknelighetsdoktrinen utgår från en del begrepp, men undersöker aldrig dessa empiriskt, vilket leder till att begreppet blir allt mer abstrakt och betydelselöst.

Annan kritik mot tillräknelighetsläran härstammar från **Barbara Wootton**. Hennes skäl till kritiken är framförallt två, att det är både omöjligt och onödigt att fastställa gärningsmannens sinnestillstånd vid gärningstillfället.³⁹ Diskussionen i domstolen blir abstrakt och subjektiv, på ett sätt som inte är att rekommendera i en rättssal. Bedömningen av lagöverträdarens sinnestillstånd, menar Wootton ofta blir ett cirkelresonemang, där det avvikande beteendet blir sin egna ursäkt. Oavsett om det är omöjligt eller ej att bedöma gärningsmannens tillstånd, borde det vara onödigt, eftersom målet med kriminalpolitik är att förhindra brott, och inte att vedergälla dem.⁴⁰ Wootton vill att ett strikt ansvar införes, och att graden av skuld skall bedömas i påföljdsledet. Bedömningen skall ge en prognos för framtida gärningar och vilken som är den bästa påföljden för individen. I samband med prognosen skall även den psykiska störningen inkluderas.

3.4 Sambandet mellan synen på människan och psykiskt störda lagöverträdare

Sambandet mellan synen på människan och psykiskt störda lagöverträdare är att det går att motivera en särreglering med hjälp av moral- och viljeargument. Det är också möjligt att förkasta all särreglering om man anser att moralen inte har någon betydelse för straffet, eller genom att det är förbestämt hur människan skall agera i givna situationer.

Om straffets uppgift är att vara preventivt, krävs det att det finns en fri vilja hos människan att agera, så att hon kan bli avskräckt av tanken på straff. Detta resonemang återfinns hos indeterministerna, som anser att människan har en fri vilja att agera och inte agera på ett sätt som hon önskar. Tankarna är nära förknippade med synen på att en moralisk ansvarsförmåga krävs för straff. De psykiskt störda lagöverträdare saknar både en fri vilja och en

³⁶ Se Sveri, s. 679ff

³⁷ Kinberg var Sveriges första professor i rättspsykiatri, och var verksam på 1900-talets första hälft. Se Lidberg & Freese, s. 18f och Qvarsell, s. 220ff

³⁸ Lernestedt, s. 336f

³⁹ Lernestedt, s. 333ff

⁴⁰ Lernestedt, s. 334

Syner på människan

moralisk ansvarsförmåga på grund av sin sjukdom eller störning, vilket är anledningen till att man vill ha en särreglering för dessa.

Lagöverträdare som har berusat sig, och hamnat i ett tillfälligt psykotiskt tillstånd, kan uppfattas på olika sätt. Om alla gärningar ses som en enhet, dvs. både berusandet och den brottsliga handlingen, kan man säga att lagöverträdaren använde sig av sin fria vilja och därefter får stå för alla konsekvenser som kan dras härav. Ur ett perspektiv av moralisk ansvarsförmåga, har varje individ en moralisk skyldighet att inte försätta sig i ett sådant tillstånd, där risk för brottslighet förekommer. Därför kan man se en gärningsman som är under inflytande av ett psykotiskt tillstånd som har helt, eller delvis orsakats av alkohol, som moraliskt skyldig och då också juridiskt ansvarig. Det är även möjligt att se det tvärtom, eftersom förvisso begick lagöverträdaren en frivillig handling, men utan avsikt (som är den andra delen i den moraliska ansvarsförmågan) att komma i ett psykotiskt tillstånd. Det går alltså att teoretiskt motivera både en särreglering och förkastandet av den samma.

Enligt deterministerna kan inte förutsättningarna för straff vara att agera preventivt, eftersom alla människor agerar efter ett förbestämt mönster.⁴¹ Straffet måste fylla en annan funktion, t.ex. en vedergällande eller att skydda samhället mot farliga brottslingar. I enlighet med denna lära kan det motiveras att psykiskt störda lagöverträdare bedöms på exakt samma sätt som normala lagöverträdare, eftersom straffet inte har med viljeförklaringar eller moral att göra.

De teorier som helt förkastar att en moralisk ansvarsförmåga och en fri vilja krävs för att en gärning skall vara brottslig, slipper undan denna besvärliga fråga, eftersom då räcker det att ett brott skall ha begåtts för att straff skall följa. Det spelar ingen roll om lagöverträdaren var sinnessjuk, eller tillfälligt sinnesförvirrad, eller normal eftersom detta inte hade med frågan om ett brott var begånget. Gärningsmannens tillstånd har endast betydelse i påföljdsfrågan. Denna lösning har vi som ett av mycket få rättssystem valt i svensk rätt.

⁴¹ Lernestedt, s. 326ff

4 Den straffrättsliga regleringen av psykiskt störda lagöverträdare

Den straffrättsliga regleringen om psykiskt störda lagöverträdare finns i brottsbalken, 30 kapitlet 6 paragrafen, 31 kapitlet 3 paragrafen och i 29 kapitlet 3 paragrafen. I analysen av NJA 1995 s. 48 framgår att även brottsbalken 1:2 2 stycket kan vara av intresse, eftersom denna paragraf handlar om självförvållat rus. Lagen om rättspsykiatrisk vård (LRV) är den förvaltningsbestämmelse som korrelerar med den straffrättsliga regleringen för psykiskt störda lagöverträdare.

Departementschefen anförde två anledningar till en särreglering för psykiskt störda lagöverträdare.⁴² Det ena skälet har med de grundläggande principerna för fördelningen av straffrättsligt ansvar att göra.⁴³ Vid bedömningen av i vilken utsträckning någon skall anses straffrättsligt ansvarig för sina handlingar måste domstolen ta hänsyn till gärningsmannens egna möjligheter och förmåga att rätta sig efter lagen. Varför skall någon straffas när han inte visste eller kunde veta vad han gjorde? Det andra skälet är att valet av påföljd i möjligaste mån skall beakta gärningsmannens individuella behov. I fall med en psykiskt störd lagöverträdare är den bästa sanktionen för honom att få vård och behandling och kanske bli botad.

Jag skall nedan undersöka regleringen var paragraf för sig, men jag börjar framställningen med att analysera begreppet ”allvarlig psykisk störning” som återfinnes i de ovan nämnda lagrummen.

4.1 Allvarlig psykisk störning

Det straffrättsliga begreppet allvarlig psykisk störning infördes i samband med lagreformen 1991 (de lagändringar som trädde i kraft 1/1 1992). Den främsta anledningen till att lagstiftaren ville införa ett nytt begrepp var att den tidigare ordningen hade kritiserats mycket eftersom den hade lett till godtyckliga bedömningar från läkare och domstolar.⁴⁴ Det fanns inte ett enhetligt begrepp, utan man hade laborerat med olika begrepp som sinnessjukdom, sinnesslöhet och annan själslig abnormitet som inte är sinnessjukdom eller psykisk utvecklingsstörning men som kan jämföras

⁴² 1990/91: JuU34 s. 25

⁴³ Se kapitel 3

⁴⁴ Se prop. 1990/91:58 s. 83ff, se även SOU 1977:23 s. 143-169 om olika fallbeskrivningar som visar detta godtycke. Bexeliuskommittén menade att de "...har ...fått ett starkt intryck av att det bland läkare och domare inte råder någon enhetlig uppfattning om när abnormitet är så djupgående att den skall anses jämförbar med sinnessjukdom" (s. 145).

med det.⁴⁵ Jämställdhetsbegreppet gjorde tidigare att bedömningarna blev svåra, eftersom att det som sagt inte fanns en klar avgränsning. Vid tiden för reformen hade lagstiftaren insett att alldeles för många lagöverträdare hade bedömts som psykiskt störda, med hjälp av jämställdhetsbegreppet, vilket ledde till att ett av målen för reformen var att begränsa antalet lagöverträdare som ansågs vara psykiskt störda.⁴⁶ Det nya begreppet innebar en begränsning av personkretsen, så alla jämställdhetsfall inte omfattades av lagrummen, men omstruktureringen innebar också att en del nya tillstånd inbegrips.⁴⁷

En annan avsikt med lagstiftningen var att anpassa det juridiska begreppet till den modernare begreppsbyggnaden som psykiatrien använde sig av, eftersom den tidigare juridiska begreppet var förlegat.⁴⁸ Det var viktigt att få ett enhetligt begrepp som användes av både läkare och domare.⁴⁹ Begreppet allvarlig psykisk störning är fortfarande ett straffrättsligt begrepp⁵⁰, men ett motsvarande finns inom psykiatrien, dock utan kvalifikationsgraden ”allvarlig”. Med det nya förslaget ville lagstiftaren också ta avstånd från det rena biologiska sjukdomsbegreppet, eftersom den psykiska störningen skall bedömas genom en helhetssyn på patienten. Störningen kan både bero på psykologiska och sociala faktorer, i samverkan med den biologiska.⁵¹ Psykisk störning är det begrepp som redan tidigare används inom psykiatrien och i Socialstyrelsens officiella klassifikation av sjukdomar 1987. Begreppet har fördelen av att det inte framhäver den medicinska behandlingen, utan även tar sikte på sociala åtgärder, vilket kan vara av stor betydelse för de olika yrkeskategorier som kommer i kontakt med den sjuke. Även Bexeliuskommittén (se SOU 1977:23) ansåg att samlingsbegreppet psykisk störning var att föredra som beteckning över alla olika psykiska sjukdomar och abnormiteter.⁵²

Det går inte att i lagtexten klart definiera allvarlig psykisk störning, eller räkna upp vilka sjukdomar som ingår häri, eftersom sjukdomsbilden är dynamisk och ständigt upptäcks nya tillstånd. För en tolkning av när bestämmelsen är tillämplig får man förlita sig på motivuttalanden och praxis.⁵³ Även Socialstyrelsens råd skall tjäna som vägledare⁵⁴, vilket bl.a. innebär att dess kvalifikation av en allvarlig psykisk störning i de allmänna råden 1991:9 och 10 är av stor betydelse.

De tillstånd som begreppet allvarlig psykisk störning främst inbegriper är sådana tillstånd av psykotisk karaktär med en störd verklighetsuppfattning, hallucinationer och förvirring. Med psykos avses vad som innefattades i

⁴⁵ Brottsbalken 33:2 stycke 3 lydelse innan 1988

⁴⁶ Prop. 1990/91: 58 s. 531

⁴⁷ Prop. 1990/91: 58 s. 453f och 1990/91: JuU34 s. 27

⁴⁸ Prop. 1990/91:58 s. 85

⁴⁹ Prop. 1990/91: 58 s. 453

⁵⁰ Prop. 1990/91: 58 s. 453

⁵¹ Prop. 1990/91:58 s. 85

⁵² SOU 1977:23 s. 255f

⁵³ Prop. 1990/91:58 s. 85f

⁵⁴ 1990/91:JuU34 s. 28f

den tidigare termen ”sinnessjuk”,⁵⁵ dvs. de störningar som uppkommer i samband med schizofreni och andra svåra affektiva sjukdomar. Psykosen kan även uppstå av andra störningar, oavsett deras ursprung. Det mest karaktäristiska med en psykos är en mycket störd relation till omvärlden, i kombination med en skev verklighetsuppfattning. Typiskt för denna störning är att den störde inte kan skilja mellan verklighet och fantasi, vilket i sin tur kan leda till att han uppträder aggressivt. En psykotisk person kan inte heller själv avgöra huruvida han är sjuk eller inte, hans sjukdomsinsikt är mycket bristfällig eller rent försumbar. Hjärnskador som föranleder en psykisk funktionsnedsättning av allvarligare art i form av demens och bristande orienteringsförmåga i verkligheten tillhör också denna grupp av störningar, liksom demenser som beror på patientens höga ålder.

Allvarligare depressioner med självmordstankar kan också inbegripas i begreppet, liksom vissa svårartade personlighetsstörningar, invalidiserande neuroser och personlighetsstörningar med impulsgenombrott av psykoskaraktär. Även vissa krisreaktioner av allvarligare slag kan omfattas av begreppet, om dessa har påverkat den mentala hälsan till en sådan grad att det blir fråga om en krisreaktion av psykotisk art.

Till allvarlig psykisk störning räknas även olika psykoser som narkotikamissbrukare råkar ut för och alkoholpsykoser, såsom delirium tremens⁵⁶, alkoholhallucinos och klara demenstillstånd. Det går dock inte att göra några klara gränser över vilka tillstånd som räknas in, eftersom missbrukarna ofta skiljer sig markant från vanliga patienter. Om en missbrukare har kommit in i ett förvirringstillstånd och hans liv eller hälsa är i uppenbar fara kan bestämmelserna om allvarlig psykisk störning tillämpas. Även vissa abstinensbesvär kan vara så stora att de bör räknas till allvarlig psykisk störning.

Bedömningen måste ske både utgående från störningens art och grad⁵⁷, vilket innebär att det inte finns någon speciell sjukdom som alltid klassificeras som allvarlig psykisk störning. En del störningar anses alltid vara allvarliga till sin art, exempelvis schizofreni men behöver inte vara allvarliga till sin grad om de har ett lindrigt förlopp. Andra tillstånd kan vara tvärtom, såsom depressioner som inte är allvarliga till sin art, men i en del fall kan vara mycket allvarliga till sin grad, enligt de uttalande som Socialstyrelsen har gjort angående råd till tillämpningen av LPT och LRV.⁵⁸ Deras uppräknings omfattar tillstånden med störd verklighetsuppfattning och med symptomen förvirring, tankestörningar, hallucinationer eller vanföreställningar.⁵⁹ Exempel som ges är reaktiva psykoser, delirium tremens, alkoholpsykoser, narkotikapsykoser, abstinens med psykotiska

⁵⁵ SOU 1977:23 s. 65f

⁵⁶ Med delirium tremens menas en akut sinnessjukdom som utvecklar sig plötsligt efter långvarigt alkoholmissbruk. Personen som lider av denna sjukdom, är förvirrad, desorienterad och har synhallucinationer. Han har även stark ångest och darrningar i många muskelgrupper. Se Lidberg & Freese, s. 241f.

⁵⁷ Prop. 1990/91:58 s. 87

⁵⁸ Allmänna råd från Socialstyrelsen 1991:9 och 10.

⁵⁹ SOU 1996:185 s. 499f

symptom och missbruk i kombination med psykos. Även djupare depressioner med självmordstankar, svårare personlighetsstörningar med antingen impulsgenombrott av psykotisk karaktär eller andra psykotiska episoder eller tvångsmässiga beteende kan bedömas som allvarlig psykisk störning.

4.2 Brottsbalken

4.2.1 Brottsbalken 30 kapitlet 6 §

BrB 30:6 "Den som har begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning får inte dömas till fängelse. Om rätten i ett sådant fall finner att inte heller någon annan påföljd bör ådömas, skall den tilltalade vara fri från påföljd."

Denna bestämmelse innebär att om någon under påverkan av en allvarlig psykisk störning har begått ett brott, får han inte dömas till fängelse. Detta förbud är en kvarleva av tillräknelighetsprincipen som tidigare var gällande i svensk rätt. Det skulle strida mot alla straffrättsliga principer och mot rättsmedvetandet om en person som inte visste vad han gjorde, eller inte förstod att det han gjorde var felaktigt skulle dömas till ett långt frihetsstraff.⁶⁰

För att bestämmelsen skall vara tillämplig krävs det att ett brott har begåtts, dvs. både de objektiva och subjektiva rekvisiten skall vara uppfyllda och ingen ansvarsfrihetsgrund får föreligga.⁶¹ Brister någon av brottsförutsättningarna skall den tilltalade frikännas. BrB 30:6 innebär alltså att den tilltalade får en dom mot sig som förklarar honom skyldig till brottet, men att påföljden inte får bli fängelse. Övriga påföljder, såsom skyddstillsyn och böter får följa på domen. Om domstolen beslutar att gärningsmannen skall vara helt fri från påföljd, betyder detta alltså inte att han blir frikänd, utan att det inte finns någon lämplig bestraffning.

Fängelseförbudet är inte tillämpligt om det inte föreligger ett samband mellan gärningen och störningen.⁶² Lagtexten använder uttrycket "under påverkan av", vilket innefattar två delar, dels att ett sådant tillstånd har förelegat vid gärningstillfället och dels ett orsakssamband mellan brottet och störningen. Orsakssambandet är viktigt dels som ett medel för domstolen att själv göra det slutliga avgörandet, eftersom det i en del fall bara finns experternas uttalande att fälla avgörandet på⁶³ och dels ur ett teoretiskt perspektiv. Det är vanligt att se orsakssambandet som en förlängning av tillräknelighetsläran, vilket även departementschefen ansåg i samband med lagändringen 1991. Den som inte är tillräknelig och inte själv kan avgöra om handlingarna är fel skall inte straffas för dem. Trots att sambandet inte

⁶⁰ SOU 1984:64 s. 290, se även kapitel 3.

⁶¹ Brottsbalkskommentaren, del 3, s. 255

⁶² SOU 1977:23 s. 268 och 1996:185 s. 502f

⁶³ SOU 1996:185 s. 502

alls är lika viktigt i en lagstiftning som saknar en tillräknelighetslära är sambandet tillräckligt betydelsefullt för att finnas kvar i den gällande lagstiftningen. Departementschefen ansåg att sambandet skulle gälla i den nya lagstiftningen eftersom fängelseförbudet också har att göra med hur mycket gärningsmannen kan ställas till ansvar för sina gärningar.⁶⁴ I regel finns det inga svårigheter att bestämma huruvida ett orsakssamband föreligger, eftersom det presumeras finnas om det föreligger ett tidsmässigt samband mellan störningen och brottet.⁶⁵ I samband med Bexeliuskommitténs utredning gjorde en läkare en uttömmande studie av sin verksamhet i de fall där orsakssambandet var ifrågasatt. Han hittade endast två fall där inte ett sådant samband förelåg.⁶⁶

Bedömningen av den allvarliga psykiska störningen enligt denna paragraf skall göras på samma sätt som enligt de övriga lagrummen, ansåg departementschefen i propositionen, ”(b)egreppet allvarlig psykisk störning, ... har samma innebörd som i förslaget till lag om psykiatrisk tvångsvård och till lag om rättspsykiatrisk vård...”⁶⁷ (min kursivering). Högsta domstolen menade i NJA 1995 s. 48 att detta inte var fallet. HD ansåg att ”någon fullkomlig parallellitet mellan kriterierna för fängelseförbudet och för psykiatrisk tvångsvård i vart fall inte bör upprätthållas med avseende på kortvariga rusutlösta tillstånd av psykotisk karaktär”⁶⁸.

Jag tycker att högsta domstolens bedömning är anmärkningsvärd, eftersom ett av de främsta syftena med lagändringen var just att få en enhetlig bedömning och ett enhetligt begrepp.⁶⁹ Efter HD:s uttalande går det inte med säkerhet att veta vilken innebörd begreppet allvarlig psykisk störning skall ha i denna paragraf, eller ens om det skall göras flera olika bedömningar av gärningsmannen.

4.2.2 Brottsbalken 31 kapitlet 3 §

BrB 31:3 *”Lider den som har begått ett brott, för vilket påföljden inte bedöms kunna stanna vid böter, av en allvarlig psykisk störning, får rätten överlämna honom till rättspsykiatrisk vård, om det med hänsyn till hans psykiska tillstånd och personliga förhållanden i övrigt är påkallat att han är intagen på en sjukvårdsinrättning för psykiatrisk vård, som är förenad med frihetsberövande och annat tvång.*

Har brottet begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning, får rätten besluta att särskild utskrivningsprövning enligt lagen (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård skall äga rum vid vården, om det till följd av den psykiska störningen finns risk för att han återfaller i brottslighet, som är av allvarlig slag.

⁶⁴ Prop. 1990/91:58 s. 457f

⁶⁵ Brottsbalkskommentaren, del 3, s. 262

⁶⁶ SOU 1977:23 s. 268

⁶⁷ citatet är hämtat ur prop. 1990/91:58 s. 531

⁶⁸ Se rättsfallet på s. 75

⁶⁹ Se ovan i avsnittet 4.1 om allvarlig psykisk störning.

Om det med hänsyn till den tilltalades tidigare brottslighet eller av andra särskilda skäl är påkallat, får rätten i samband med överlämnande till rättspsykiatrisk vård döma till annan påföljd, dock inte fängelse eller överlämnande till annan särskild vård.”

Denna paragraf, som fick en ny lydelse i samband med lagstiftningen 1991, riktar in sig på påföljdsfrågan och för att den skall vara tillämplig krävs att alla förutsättningar för ett brott är uppfyllda.⁷⁰ Är förutsättningarna inte det får den tilltalade tvångsomhändertas med hjälp av LPT, men inte enligt BrB 31:3.

Det uppställs även krav på att gärningsmannen vid domstillfället skall lida av en allvarlig psykisk störning och att han är i behov av psykiatrisk tvångsvård. Det finns däremot inget krav på ett orsakssamband, som i BrB 30:6, mellan gärningen och störningen, förutom vid den särskilda utskriftsprövningen enligt andra stycket.

Avgränsningen av personkretsen som kan få påföljden rättspsykiatrisk vård går alltså vid kravet att gärningsmannen lider av en allvarlig psykisk störning. Den personkrets som omfattas är alltså en lite annorlunda krets än de som innefattas av fängelseförbudet, även om begreppet allvarlig psykisk störning skall bedömas på exakt samma sätt.⁷¹ Förutom de gärningsmän som omfattas av BrB 30:6, kan också andra grupper inbegripas.⁷² Dessa är de gärningsmän som blivit sjuka efter att brottet har begåtts och de gärningsmän som förvisso var sjuka vid gärningstillfället, men där orsakssambandet mellan brottet och störningen inte förelåg. I propositionen förutspåddes dock att dessa två grupper skulle vara obetydliga, eftersom lagöverträdarnas störningar brukar vara allvarliga redan vid brottstillfället, och eftersom orsakssambandet i BrB 30:6 presumeras.⁷³

I de fall där domstolen har att välja mellan fängelse och rättspsykiatrisk vård skall hänsyn främst tas till brottets karaktär och angelägenheten av vård. Domstolen skall även beakta möjligheten till vård inom kriminalvården.⁷⁴ Kravet på behovet av vård är inte lika högt satt när det gäller rättspsykiatrisk vård som vid annan tvångsvård, eftersom det samtidigt är en fråga om en påföljd.⁷⁵ Ett annat skäl till denna diskrepans är att samhällsskyddet ibland tillgodoses bättre genom en behandling än med ett fängelsestraff, särskilt om det föreligger en stor risk för återfall. Behovet för vård bedöms genom en sammanvägning av dels störningen och dels gärningsmannens personliga förhållande i övrigt. Dessa innefattar bland annat bostadssituationen,

⁷⁰ Se brottsbalkskommentaren, del 3, s. 341

⁷¹ Departementschefen skriver i den allmänna beskrivningen av BrB 31:3 att "(b)egreppet allvarlig psykisk störning har samma innebörd som i 30 kap. 6§" i prop. 1990/91:58 s. 532f.

⁷² Prop. 1990/91:58 s. 533

⁷³ Prop. 1990/91:58 s. 533

⁷⁴ Se artikeln skriven av Wiklund, som visar den stora oron för det ökade vårdbehovet inom kriminalvården. Läkare anser att denna utveckling är mycket oroväckande, eftersom kriminalvårdens möjligheter att behandla är obefintliga om det inte är särskilt föreskrivet om vård i domen.

⁷⁵ Se prop. 1990/91:58 s. 462

sysselsättningsmöjligheten och eventuellt narkotikamissbruk. Departementschefen menade i samband med lagstiftningen att det inte var möjligt att göra en uttömmande uppräknig av saker som kunde inverka på bedömningen.⁷⁶

Andra stycket handlar om särskild utskriftsprövning, som är en slags säkerhetsventil vad avser våldsbenägna psykiskt störda lagöverträdare. Departementschefen ville verkligen trycka på hur samhällsskyddet tillgodosågs med hjälp av denna reglering.⁷⁷ En särskild utskrivningsprövning har störst betydelse i de fallen där det är fråga om ett snabbt övergående tillstånd.⁷⁸ I dessa fall kan länsrätten vägra utskrivning, med hänsyn till återfallsrisken⁷⁹, även om läkaren finner gärningsmannen färdigbehandlad.

För att bestämmelsen om särskild utskrivningsprövning skall tillämpas krävs det dels att en störning föreligger och att det finns ett orsakssamband mellan störningen och brottet och dels en risk för återfall i allvarlig brottslighet. Det krävs dock inte att återfallet skall ske till samma slags brottslighet, eller ens att ursprungsbrottsligheten är av allvarligare slag.⁸⁰ Med brottslighet av allvarligare slag menas i främsta hand sådan brottslighet som innebär fara eller hot om fara för annans liv, hälsa och personliga säkerhet.⁸¹ Det finns dock inte en uttömmande uppräknig, utan även andra brott, såsom narkotikarelaterade brott och grova egendomsbrott kan komma ifråga för en särskild utskrivningsprövning.⁸²

Bestämmelsen i **tredje stycket** riktar in sig på fall där vården i sig inte är en tillräcklig påföljd. Enligt detta stycke får domstolen kombinera rättspsykiatrisk vård med andra påföljder, såsom skyddstillsyn, villkorlig dom eller böter.⁸³ Förutsättningarna för att denna bestämmelse skall vara tillämplig är att det är påkallat med tanke på gärningsmannens tidigare brottslighet eller av andra särskilda skäl.

4.2.3 Brottsbalken 29 kapitlet 3 §

BrB 29:3 "Såsom förmildrande omständigheter vid bedömningen av straffvärdet skall, vid sidan av vad som är föreskrivet för vissa fall, särskilt beaktas om brottet föranletts av någon annans grovt kränkande beteende,

⁷⁶ Prop. 1990/91:58 s. 462

⁷⁷ Prop. 1990/91:58 s. 466

⁷⁸ Prop. 1990/91:58 s. 455f

⁷⁹ Den farlighetsbedömning som länsrätten gör med hänsyn till återfallsrisken har dock kritiserats mycket kraftigt eftersom den är i stort sett godtycklig och på grund av att det ej går att göra en sådan bedömning med någon säkerhet. (Se Belfrage (1995).)

⁸⁰ Prop. 1990/91:58 s. 534f

⁸¹ Prop. 1990/91:58 s. 466f

⁸² Se brottsbalkskommentaren, del 3, s. 351

⁸³ Prop. 1990/91:58 s. 535f

- 1. om den tilltalade till följd av psykisk störning eller sinnesrörelse eller av någon annan orsak har haft starkt nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande,*
 - 2. om den tilltalades handlande stått i samband med hans uppenbart bristande utveckling, erfarenhet eller omdömesförmåga,*
 - 3. om brottet föranletts av stark mänsklig medkänsla eller*
 - 4. om gärningen, utan att vara fri från ansvar, är sådan som avses i 24 kap.*
- Om det är påkallat med hänsyn till brottets straffvärde, får dömas till lindrigare straff än som är föreskrivet för brottet.”*

En psykisk störning kan alltså vara en förmildrande omständighet i påföljdsbedömningen, även om påföljden blir ett fängelsestraff. Det görs en avvägning i varje enskilt fall, och det finns ingen direkt mall för hur en sådan avvägning skall ske.⁸⁴ Det krävs dock att störningen är av allvarigare natur. Med ”annan orsak” menas extrem trötthet, fysisk utmattning och feber, m.m.⁸⁵ Det krävs också i dessa fall att störningen är av allvarigare natur. Eftersom även denna paragraf härstammar ur tillräknelighetsläran, krävs det inte att störningen finns kvar vid domstillfället för att bestämmelsen skall vara tillämplig.

Domstolen får när de tillämpar BrB 29:3 bestämma straffet till ett mildare straff än vad som är föreskrivet i lagtexten. Detta innebär att även mycket grova brott kan följas av böter, skyddstillsyn och villkorlig dom.⁸⁶

I NJA 1995 s. 48 tillämpade domstolarna regeln, men HD ansåg att brottets straffvärde var alldeles för högt för att leda till ett annat straff än livstids fängelse, trots förmildrande omständigheter.⁸⁷

4.2.4 Brottsbalken 1 kapitlet 2 § 2 stycket

BrB 1:2:2 ”Har gärningen begåtts under självförvållat rus eller var gärningsmannen på annat vis genom eget vållande tillfälligt från sina sinnes bruk, skall detta inte föranleda att gärningen inte anses som brott.”

Denna bestämmelse har inte direkt med psykiskt störda lagöverträdare att göra, utan den riktar istället in sig på rusutlösta tillstånd. Paragrafen handlar om hur berusade gärningsmäns uppsåt skall bedömas, när de själva har druckit alkohol, eller använt narkotika. När en gärningsman har begått en gärning under inflytande av en allvarlig psykisk störning är denna paragraf inte tillämplig, utan uppsåtsbedömningen skall ske på vanligt sätt.⁸⁸ Jag har ändå valt att se på denna bestämmelse, eftersom den har ett samband med

⁸⁴ Prop. 1990/91:58 s. 530

⁸⁵ Prop. 1987/88:120 s. 85f

⁸⁶ SOU 1996:185 s. 495

⁸⁷ Se rättsfallet på s. 75

⁸⁸ Se Jareborg (1994), s. 260 och SOU 1996:185, s. 511

det tillstånd som Mattias Flink befann sig i när han begick brotten i Falun. Högsta domstolen tar också upp bestämmelsen i domen,⁸⁹ eftersom man ansåg att den var nära förknippad med fall som Flinks. I strafflagen fanns det en bestämmelse som riktade in sig på tillfällig sinnesförvirring, som ersattes endast av BrB 1:2:2.⁹⁰

Rusparagrafen innebär att om en gärningsman frivilligt själv försatt sig i ett rustillstånd skall detta inte innebära att han skall få några straffrättsliga förmåner, utan hans gärningar skall likväl anses som brott.⁹¹ Domstolen skall kunna döma honom till ansvar, så länge de objektiva förutsättningarna för ett brott är uppfyllda. Det finns olika meningar om hur långt rusparagrafen kan tolkas.⁹² En möjlig tolkning är att kravet på uppsåt eller oaktsamhet skall i viss mån efterges när det rör sig om berusade gärningsmän. En annan ställning intar de som menar att domstolen skall göra en prövning som om den berusade hade varit nykter, och vad en nykter person i samma situation hade insett. En tredje tolkning är att bestämmelsen är en uppmaning till domstolen att inte dra slutsatsen att uppsåt och oaktsamhet måste vara uteslutet enbart därför att gärningsmannen var berusad. Högsta domstolen har klargjort rättsläget i **NJA 1973 s. 590**⁹³, till att vara att om uppsåtet är en speciell förutsättning för brottet, ett ”fristående subjektivt moment”⁹⁴, omfattas inte detta uppsåt av BrB 1:2:2, medan övriga uppsåt skall bedömas som om gärningsmannen varit nykter. Lösningen är omstridd, och inte alltid bra.⁹⁵ I en del fall leder denna lösning till konstiga slut. Om t.ex. två personer som båda bär hatt går till en restaurang, varav den ena blir berusad. När de helt omedvetet förväxlar hattar, kan den berusade mannen bli dömd för egenmäktigt förfarande, medan den andra går fri, p.g.a. faktisk villfarelse.

Det som jag anser vara det viktigaste med denna paragraf i samband med analysen av NJA 1995 s. 48 är just att den finns. Paragrafen visar att lagstiftaren, och indirekt samhället inte tolererar en mildare behandling för att någon är berusad, vilket även sägs (indirekt) i en regeringsproposition.⁹⁶

⁸⁹ Se rättsfallet på s. 74

⁹⁰ Se rättsfallet på s. 74

⁹¹ Prop. 1993/94:130 s. 49

⁹² Dessa hittas bl.a. i SOU 1988:7 på s. 150f.

⁹³ ”Barnvagnsmålet”, en höggradigt berusad man tog en barnvagn ur en trappuppgång i tron att den var hans egna. TR och HovR dömde honom för snatteri, men HD ändrade domen till egenmäktigt förfarande, eftersom han inte hade ett tillägnelseuppsåt.

⁹⁴ Se SOU 1988:7 på s. 151

⁹⁵ Se exempelvis SOU 1988:7 s. 152f

⁹⁶ Prop. 1993/94:130 s. 49 ”förvirringen skall inte verka till hans förmån i straffrättsligt hänseende”

4.3 En del specialfall

4.3.1 Kortvarigt psykotiskt tillstånd

Som jag tidigare har redovisat kan många olika störningar klassificeras som en allvarlig psykisk störning, om de är av tillräcklig art och grad. Den allvarliga psykiska störningen innefattar därför alla typer av psykotiska tillstånd som yttrar sig i hallucinationer, förvirring, vanföreställningar och tankestörningar om de är tillräckligt starka.⁹⁷ Detta innebär att orsaken till psykosen inte har någon betydelse, och inte heller under hur lång tid den yttrar sig.⁹⁸

De kortvariga tillstånd som är utlösta av någon form av alkohol, narkotika eller annat gift brukar benämnas toxiska psykosor.⁹⁹ Det vanligaste exemplet är patologiskt rus, delirium tremens och alkoholhallucinationer. I dessa fall är inte det självklart att tillståndet är självutlöst, eftersom individens känslighet för preparatet (individens psykotröskel) varierar mycket och ibland är personen förgiftad.

Symtomen för de toxiska psykoserna brukar delas upp i tre olika grupper, förändring av medvetandet, neurasteniskt syndrom och nivå-sänkning. Den första sjukdomsbilden karaktäriseras av en sänkt vakenhet och omtöckning och förvirring. Minnesluckor är också ett vanligt symptom i denna grupp av psykosor. Med neurasteniskt syndrom menas ökad uttrötthet, koncentrationssvårigheter, minnessvårigheter, irritabilitet och emotionell instabilitet.¹⁰⁰ Den tredje sjukdomsbilden utmärks av nivå-sänkning av olika kroppsliga och mentala funktioner. Aggressivitet, depressioner och humörsvängningar tillhör detta stadium.

Ur ett straffrättsligt perspektiv är den första symtombilden den som är mest intressant, eftersom det i detta stadium är svårt att alltid bevisa uppsåt. För ett uppsåt skall finnas krävs en viss grad av medvetande, vilket inte alltid finns vid denna sjukdomsbild.

De problem som kan uppstå med kortvariga psykosor var lagstiftaren mycket väl medveten om,¹⁰¹ men valde att inte behandla det närmare, eller att specialreglera situationen. När det dessutom är fråga om en gärningsman som själv försatt sig i tillståndet drivs frågeställningen på sin spets. Det är främst ur två aspekter man kan se på denna förövre, dels ur samma perspektiv som i rusparagrafen, BrB 1:2 2 st, och dels genom att inte se någon skillnad på grund av tillräknelighetsläran. Denna lära är förvisso inte gällande rätt i Sverige längre, men väl inom resten av västvärlden och ofta

⁹⁷ Prop. 1990/91:58 s. 85ff jämfört med SOU 1977:23 s. 65ff

⁹⁸ SOU 1996:185 s. 509

⁹⁹ SOU 1996:185 s. 509ff

¹⁰⁰ SOU 1996:185 s. 510

¹⁰¹ Prop. 1990/91:58 s. 455 "Vid tidpunkten för domstolens bedömning av åtalet kan emellertid personen tänkas ha en lägre grad av störning eller ha helt tillfrisknat."

ses även fängelseförbudet som ett utflöde av principen.¹⁰² Jag skall nedan se på denna speciella situation, eftersom det var i ett sådant läge Flink behandlades efter i HD.

4.3.2 Kortvarigt självförvällat psykotiskt tillstånd

Det föreligger en del problem i bedömningen när tillståndet har orsakats av gärningsmannen själv. Det ena angår om huruvida BrB 1:2 2 st är tillämpligt och det andra har att göra med påföljdsvalet.

Om BrB 30:6 kan tillämpas, dvs. om psykosen är att bedöma som allvarlig, har inte ursprunget på störningen någon betydelse. I dessa fall kan man inte heller tillämpa den allmänna rusparagrafen, utan istället skall en vanlig uppsåtsbedömning göras.¹⁰³

Det största problemet med kortvariga rusutlösta tillstånd är naturligtvis påföljdsvalet. Den som är allvarligt psykiskt sjuk får inte dömas till ett fängelsestraff enligt BrB 30:6, men kan inte heller utan vidare dömas till rättspsykiatrisk vård enligt BrB 31:3, eftersom störningen inte längre föreligger. Tidigare, exempelvis i rättsfallet NJA 1968 s. 471, har problemet lösts genom att gärningsmannen blir utan fängelsestraff.

Socialstyrelsen kom på en annan lösning på problemen, när de ansåg att den bedömda störningen inte kunde klassificeras som allvarlig, eftersom den hade sin orsak i alkohol eller i narkotika.¹⁰⁴ I dessa fall har man alltså *inte* bedömt tillståndet som allvarligt. Denna möjlighet hade också Högsta domstolen i NJA 1995 s. 48, eftersom läkarnas bedömning av Flink ej var enhetlig. Tingsrätten och Hovrätten gjorde just en sådan avvägning och ansåg att han inte var tillräckligt sjuk för att det skulle anses som en allvarlig psykisk störning.

I fallet **NJA 1968 s. 471** var den tilltalade åtalad för rattfylleri, grov vårdslöshet i trafik och grovt vållande till annans död. Mannen hade kört en bil på E 3:an i ett tillstånd där han inte visste vad han gjorde. Han körde på båda sidor av vägen och färden slutade med att han krockade med en personbil och passageraren i denna avled på grund av denna kollision. Mannen har uppgett att han under hela färden har haft en minnesförlust och att den första minnesbilden är att han vaknade upp på lasarettet efter krocken. Han hade under en längre tid lidit av magbesvär, vilket han tog både alkohol och fenemaltabletter mot. Före den aktuella händelsen hade han förtärt två mellanöl, femton centiliter vodka och värktabletter. Han hade dessutom börjat bråka med sin fru och blivit upprörd. Läkaren som utförde en rättspsykiatrisk undersökning på honom ansåg att mannen tillfälligt var från sina sinnes bruk, och att han inte var i behov av någon rättspsykiatrisk vård. *Häradsrätten* dömde mannen för gärningarna och ansåg att störningen

¹⁰² Se exempelvis SOU 1984: 64 s. 297ff och SOU 1996: 185 s. 511f

¹⁰³ Se Jareborg (1994), s. 260 och ovan i kapitel 4:2:2.

¹⁰⁴ SOU 1996:185 s. 509

var av sådan djupgående natur att den var föll inom bestämmelsen i BrB 33:2 (nuvarande 30:6) att mannen skulle vara fri från påföljd. *Hovrätten* ansåg att mannen inte ens varit vållande till omtöckningstillståndet och därför inte heller vållande till gärningen. *Högsta domstolen* gör en bedömning som liknar Häradsrättens, och dömer mannen för oaktsamhetsbrotten till skyddstillsyn. Domstolen motiverar denna dom med hänsyn till mannens psykiska tillstånd, där man alltså accepterar läkarens bedömning.

Detta rättsfall har en del gemensamt med Flink-fallet, eftersom i båda fallen var det fråga om ett frivilligt rusutlöst tillstånd, där gärningsmannen inte riktigt kunna förutse effekten. *Högsta domstolen* gjorde dock en helt annan bedömning i NJA 1995 s. 48 än i det ovan redovisade fallet.¹⁰⁵ Det går bara att spekulera över varför HD ansåg det var nödvändigt att frånga gällande rätt och vilket prejudikatvärde Flink-fallet har.

Den tidigare gällande rätten innebar alltså att även om tillståndet var utlöst av det egna intaget av narkotika eller alkohol och snabbt övergående, var fängelseförbudet användbart. Detta känns som den naturliga lösningen, eftersom det stämmer överens med tillräknelighetsprincipen, som fängelseförbudet är besläktat med.¹⁰⁶ Bexeliuskommittén behandlade frågan 1977, där man fastslog att fängelseförbudet förvisso inte kan vara absolut, men att i de allra flesta fall brukar fängelsestraff inte utdömas även om tillståndet är självutlöst och kortvarigt.¹⁰⁷ Det var inte heller ovanligt att döma gärningsmannen till rättspsykiatrisk vård, även om tillståndet hade avklingat, vilket motiverades med att risken för återfall var så stor att vård krävdes.

I ett annat fall, **mål B 80-98** från *Hovrätten* över Skåne och Blekinge,¹⁰⁸ som liknar Flink-fallet beslutade HovR nyligen att anse en allvarlig psykisk störning som gärningsmannen själv utlöst genom att förtära alkohol, som en i lagens betydelse allvarlig psykisk störning. I detta fall ville man inte frånga den vedertagna uppfattningen, som gällde innan Flink-fallet, i vad som är en allvarlig psykisk störning. Gärningsmannen hade i detta fall åtalats bl.a. för misshandel och för att ha betett sig hotfullt och mycket aggressivt på en fest. *Hovrätten* bedömde att gärningsmannen inte ens var tillräckligt medvetande om sina handlingar för att ha ett uppsåt till brotten, och friade honom helt. Man fäste stor vikt vid att det var en tidigare ostraffad gärningsman och att han agerade på ett för honom personlighetsfrämmande sätt. Dras en parallell till Flink-fallet syns likheterna, Flink också var ostraffad, och agerade på ett främmande sätt samt att båda gärningsmän drabbades av blackout till följd av ett alkoholintag. Den stora skillnaden mellan fallen är gärningarna, och inte tillstånden eller gärningsmännen.

¹⁰⁵ Se SOU 1996:185 s. 512 om innebörden av tidigare rätt i förhållande till nuvarande.

¹⁰⁶ Brottsbalkskommentaren, del 3, s. 261

¹⁰⁷ SOU 1977:23 s. 247ff

¹⁰⁸ Domen kom den 8 juni 1999.

Frågan är om Flink-fallet var en engångsföreteelse, eller om HD även i detta mål från Hovrätten, skulle fattat ett annorlunda beslut? Hur stort prejudikatvärde har Flink-domen? Jag kommer nedan att se på Flink-fallet som fenomen och som att vara gällande rätt, eftersom detta är det senaste fallet från HD. Det är trots allt Högsta domstolens beslut som är gällande rätt och inte besluten från Hovrätten.

4.4 Kritik mot gällande rätt

Det finns en del problem förknippade med gällande rätt, vilket om inte annat NJA 1995 s. 48 visade på. Som lagstiftningen ser ut nu, borde alltså Flink ha gått fri från fängelsestraff, eftersom han var allvarligt psykisk störd vid gärningstillfället, men inte så sjuk vid domstillfället att han omfattades av BrB 31:3. Högsta domstolen valde i detta fall att frångå lagstiftarens intentioner för att inte komma i ett läge där han skulle släppas lös, vilket kanske i sig är ganska förståeligt, med tanke på brottets oerhörda grovhet. Jag anser dock att denna lösningsmodell är oroväckande, eftersom Högsta domstolen går över sina befogenheter. HD:s roll är den rättstillämpande, de har inte en lagstiftande, politisk roll.¹⁰⁹ Det går inte att rättfärdiga en dom ur allmänpreventiva skäl, menar Jareborg, vilket HD helt tydligt gjorde i NJA 1995 s. 48, eftersom domens roll är att ge konkretion åt strafflagens hot.

Det kanske största problemet med dagens lagstiftning uppmärksammades redan i 1984 års utredning, SOU 1984: 64. Påföljden för psykiskt störda lagöverträdare står sällan i proportion med brottet, oavsett om det i en del fall är mycket kortare, eller som i de flesta fallen mycket mera omfattande.¹¹⁰ Undersökningar har visat att en gärningsman som döms till rättspsykiatrisk vård spenderar avsevärt mycket mera tid på en institution än en gärningsman som dömts för samma brott till fängelse.¹¹¹ När en psykiskt störd lagöverträdare är dömd till rättspsykiatrisk vård i kombination med särskild utskrivningsprövning är risken för obalans än större, eftersom då är det inte läkare som skall bedöma om han är frisk, utan en domstol. Domstolen utgår från andra grunder än läkaren när de gör en så kallad "farlighetsbedömning". Denna är mycket svår att göra och inte särskilt lämplig, eftersom resultaten blir mycket varierande.¹¹² När domstolen vägrar att skriva ut patienten, som läkarna anser vara färdigbehandlad, får det orimliga konsekvenser. Förbrytaren måste vara kvar i systemet och få rättspsykiatrisk vård som han inte behöver!¹¹³

En psykisk störd lagöverträdare som inte är tillräckligt sjuk för rättspsykiatrisk vård, kommer inte heller få tillräckligt med vanlig vård

¹⁰⁹ Se Jareborgs artikel "Vilken straffrätt vill vi ha?" om uppdelningen av straffrätten i kriminalisering, rättstillämpning och verkställighetsnivån. Här är det helt klart att domstolen skall finnas på mellannivån, och inte på kriminaliseringsnivån.

¹¹⁰ Se SOU 1984:64 s. 289ff

¹¹¹ Belfrage (1996)

¹¹² Belfrage (1995)

¹¹³ Denna problematik är ett av skälen till att ett nytt system skall skapas, se kommittédirektiv 1999:39.

inom kriminalvården, eftersom det ej finns resurser till detta.¹¹⁴ Denna ”särbehandling” av dessa lagöverträdare strider mot normaliseringsprincipen som finns i svensk rätt.¹¹⁵

Dagens system leder också till en del orimliga ”tröskeeffekter”,¹¹⁶ eftersom de lagöverträdare som inte är tillräckligt psykiskt sjuka för att tillståndet skall klassificeras som allvarligt, döms ofta till långvariga fängelsestraff, även om de inte heller hade klart för sig vad de sysslade med i gärningsögonblicket. Fängelseförbudet bygger ju på den avskaffade tillräknelighetsläran, vilket är nästa del av kritiken.

I svensk rätt finns inte tillräknelighetsläran i teorin, även om särbestämmelserna till stor del motiveras av denna.¹¹⁷ Detta medför en del praktiska problem, särskilt nu när EU-länderna diskuterar en gemensam straffrätt. Tillräknelighet kommer vara en ansvarsförutsättning i den europeiska straffrätten¹¹⁸ och då är det naturligtvis bekymmersamt om inte Sverige accepterar detta.

Eftersom alla människor kan ställas till ansvar enligt svensk rätt och att de sedan kan undgå påföljd, betyder detta att man inte kan hellre fria en psykisk störd lagöverträdare än fälla honom. Det finns ingen möjlighet för åklagaren att avskriva ett brott bara för att den tilltalade var psykiskt störd.¹¹⁹ I övriga länder som har tillräknelighet som brottsförutsättning förekommer det ofta att åklagaren låter bli att åtala, eftersom det står klart för honom att brott ej förelegat.¹²⁰ Enligt svensk rätt måste alltså en domstolsförhandling till för att sedan låta gärningsmannen gå fri eller dömas till rättspsykiatrisk vård. Även om gärningsmannen undgår påföljd, är inte det detsamma som att domen inte har någon betydelse, om inte annat har den en moralisk betydelse.

Listan över kritik mot det nuvarande systemet kan göras längre, men jag tycker att de delar av kritiken som jag har tagit upp räcker för att visa att systemet måste ändras. Situationer som Flink-fallet ledde till, dvs. när HD nödgades till att tolka om gällande rätt för att det inte skulle leda till orimliga konsekvenser, skall till varje pris undvikas. Nedan skall jag gå igenom de olika förslag som finns inom andra rättssystem, och inom rättshistorien och undersöka om de kan förbättra den svenska straffrätten vad gäller psykiskt störda lagöverträdare.

¹¹⁴ Se bl.a. Wiklund

¹¹⁵ Med normaliseringsprincipen menas att ingen skall särbehandlas, utan att vårdbehovet skall alltid kunna tillgodoses. SOU 1984:64 s. 290

¹¹⁶ SOU 1996:185 s. 524f

¹¹⁷ SOU 1996:185 s. 524

¹¹⁸ SOU 1996:185 s. 524

¹¹⁹ Det finns förvisso en bestämmelse i RB 20:7 som gäller åtalsunderlåtelse för psykiskt utvecklingsstörda lagöverträdare.

¹²⁰ Sveri, K s. 683f

4.5 NJA 1995 s. 48, bedömt enligt gällande rätt

Högsta domstolen bedömde att gällande rätt var att det inte förelåg någon parallellitet mellan BrB 30:6 och övriga bestämmelser med begreppet allvarlig psykisk störning. Efter denna genomgång av den svenska rätten, både enligt förarbeten och den praxis som finns på området, håller inte jag med i denna tolkning. Det skulle förvisso leda till orimliga resultat att använda lagen på ett sätt det var tänkt, eftersom vad jag kan se borde Flink i sådant fall gå fri.

Rusparagrafens användningsområde är begränsat till att bedöma uppsåt, och har inte en moraliserande effekt. Jag menar att det inte går att motivera att kortvariga rusutlösta psykotiska tillstånd skall falla utanför den straffrättsliga regleringen av psykiskt störda lagöverträdare med hjälp av rusparagrafen på ett sätt som görs i domen.

De bestämmelser som innehåller ”allvarlig psykisk störning” skall enligt propositionen 1990/91:58 tolkas på ett enhetligt sätt, vilket innebär i detta fallet att Flink hamnar mellan två stolar. Den tidsaxel som är gällande för paragraferna i brottsbalken är: att om en störning föreligger vid brottets förövande då inträder fängelseförbudet och om en störning föreligger vid domstillfället, då skall lagöverträdaren omhändertas och dömas till rättspsykiatrisk vård. Flink var alltså störd vid mordet, men inte vid domstillfället, enligt majoriteten av läkarna som undersökte honom.

Flink skulle alltså hamna i den situationen att det är förbjudet att döma honom till fängelse, enligt BrB 30:6, men att störningen inte är tillräckligt allvarlig (vid domstillfället) för att döma honom till rättspsykiatrisk vård. Tvångsvård enligt LPT är inte heller möjligt, eftersom här sätts vårdbehovet än högre än i BrB 31:3, samt att detta är ju heller ingen brottspåföljd. Även om Flinks tillstånd under mordnatten var så allvarligt att han hade kunnat tvångsomhändertagits, avklingade det fort enligt de undersökande läkarna. Vid domstillfället var han inte så störd att det skulle föranleda någon form av tvångsvård.

5 Den straffrättsliga historiken kring psykiskt störda lagöverträdare

Den straffrättsliga historiken är intressant ur många aspekter, främst därför den kan ge förklaringar till varför rätten ser ut som den gör. I en analys av ett rättsfall, ger den dock inga lösningar, men väl en ökad förståelse för problemen. Jag har valt, eftersom att detta arbete är en rättsfallsanalys, att inte söka förklaringar längre tillbaka än från 1864 års strafflag. De psykiskt sjuka har dock särreglerats under en mycket längre tid, redan Platon uppmärksammande kopplingen mellan brottslighet och sinnessjukdomar.¹²¹

5.1 1864 års strafflag

1864 års strafflag byggde på den klassiska skolan¹²² och de olika principer¹²³ som hittas där. Den klassiska straffrätten baserades på två olika teorier om straff, dels upplysningstidens krav på lika straff till lika brott, dvs. ekvivalensprincipen, och dels den religiösa föreställningen om rättvisa och straff, på ont skall ont följas.¹²⁴ Resultatet av denna kombination av teorierna blev att den tillräknelige brottslingen hade skuld till de gärningar som han gjorde, och blev därigenom ansvarig. Ansvar utkrävdes genom ett straff, vars stränghet berodde på brottets svårighetsgrad. För att en gärningsman skulle få ett straff, krävdes alltså att han hade en skuld till brottet. När det gällde de psykiskt störda lagöverträdarna¹²⁵, de sinnessjuka och sinnessvaga, kunde dessa gå fria från straff eller i vart fall få det lindrat, eftersom dessa gärningsmän ansågs inte ha någon skuld till sina gärningar,¹²⁶ med hänvisning till det femte kapitlet, fjärde till sjätte paragrafen:

4§ *Gerning, som begås af den, som är afwita, eller hwilken förståndets bruk, genom sjukdom eller ålderdomssvaghet, är beröfwadt, ware strafflös.*

5§ *Har någon, utan egen skuld, råkat i sådan sinnesförvirring att han ej till sig wisse; ware gerning, den han i det medwetslösa tillstånd föröfwar, strafflös.*

¹²¹ Se bl.a. Belfrage (1992), s. 214

¹²² Belfrage (1988) s. 20 och Lidberg & Freese, s. 16

¹²³ Exempel på principer som den klassiska skolan trodde på var ekvivalensprincipen, proportionalitetsprincipen, legalitetsprincipen och skuldprincipen. Se Qvarsell, s. 212

¹²⁴ Lidberg & Freese, s. 16f

¹²⁵ Egentligen är det fel av mig att benämna dessa som *lagöverträdare*, eftersom de enligt 1864 års strafflag inte begick några brott, pga tillräknelighetsrekvisitet. Jag kommer likväl kalla denna grupp för psykiskt störda lagöverträdare för att särskilja dessa från andra psykiskt sjuka, som inte berördes av regleringen i SL.

¹²⁶ Lidberg & Freese, s. 16f

6§ *Pröfwas någon, som brottslig gerning begått, derwid hafwa af kroppss- eller sinnessjukdom, ålderdomsswaghet eller annan utan egen skuld, iråkad förwiring saknat förståndets fulla bruk, ehuru han ej kan för strafflös anses efter 4 eller 5§; då gälla om dödsstraff hwad i 3§ sägs; och må, i ty fall efter omständigheterna, annat straff jemwäl nedsättas under hwad i allmänhet å gerningen följa bort.*

Vid en första anblick av dessa regler ser det ut som att det är fråga om en påföljds lindring, och inte en straffrihetsförklaring. Detta var dock inte lagstiftarens avsikter, utan tankarna skulle enligt lagkommentatorn Carlén gå till tillräknelighetsläran och straffrihet.¹²⁷ Bestämmelserna innehöll alltså de grunder som kunde utesluta, minska eller upphäva straffbarheten på de gärningar som begicks av sinnessjuka förövare. Det krävdes inte, som i dagens rätt, att det skulle föreligga ett orsakssamband mellan störningen och brottet, men väl ett tidsmässigt samband.¹²⁸

Den fulla straffriheten av brotten motiverades, enligt Carlén, av att en människa som saknade förnuftets bruk kunde inte ha uppsåt eller vara oaktsam, vilket krävdes för att en handling skulle räknas som brott.¹²⁹ I 5§ förelåg en begränsning av straffriheten, som skulle just ses som en begränsning, och inte ett undantag från förutsättningen att uppsåt eller oaktsamhet krävdes. Skillnaden mellan användningen av 4§ och 5§ var vilket tillstånd gärningsmannen befann sig i. Det avgörande var tillståndets uppkomst och inte karaktären och styrkan av det.

4§ behandlade det bristande förnuftet som kunde förklaras med sjukdom, naturfel och ålderdom.¹³⁰ Det hade ingen betydelse huruvida det var ett permanent tillstånd eller ett övergående, för att paragrafen skulle vara tillämplig, utan det enda som betydde något var just uppkomsten av bristerna. Även ”fyllerigalenskap”, dvs. delirium tremens, hänfördes till denna paragraf, trots att denna ansågs vara självförvållad. Med ”afwita” menades en förlust av sinnes fulla bruk vilket grundades på en sinnessjukdom i inskränkt bemärkelse, som egentligen var ett sjukdomstillstånd som yttrade sig i en rubbning av själslivets funktioner.¹³¹ Hagströmer ansåg att med ”sjukdom” menades en kroppslig sjukdom med en del psykiska symtom och att ”ålderdomssvaghet” innebar alla mentala verkningar som åldern kunde ge upphov till.¹³² Gemensamt för dessa fall var att det fanns en klar biologisk förklaring till tillståndet och att orsakerna bakom inte behövde undersökas, eftersom det inte spelade någon roll i det enskilda fallet. Det räckte att det kunde konstateras att det var en sjukdom det rörde sig om. Denna bestämmelse utvecklades i praxis till att även

¹²⁷ Carlén, s. 90ff

¹²⁸ Hagströmer, s. 158

¹²⁹ Carlén, s. 90f

¹³⁰ Carlén, s. 91

¹³¹ Hagströmer, s. 157f

¹³² Hagströmer, s. 157f

omfatta sinnesslöa, förståndshandikappade, som kunde jämföras med sinnessjuka och andra brister i gärningsmannens känslö- och viljeliv.¹³³

Lagöverträdare som inbegreps i 5§ hade i allmänhet god hälsa, men av någon orsak hade de hamnat i ett tillstånd av sinnesförvirring eller medvetlöshet.¹³⁴ Som exempel på tillstånd under 5§ nämns en människa som sover, någon som ofrivilligt, utan egen skuld blivit höggradigt berusad och någon som har råkat i affekt på grund av häftig skrämelse.¹³⁵

Den tredje paragrafen som behandlar de psykiskt störda lagöverträdarna var 6§. Denna bestämmelse upphävde inte straffbarheten, utan minskade den. De lagöverträdare som innefattades i denna paragraf, de s.k. förminskat tillräkneliga var mycket svårare att avgränsa, eftersom konsekvensen av denna paragraf inte var lika stor som de övriga bestämmelserna och att de andra skulle i främsta hand användas.¹³⁶ Tillstånden som hänfördes till 6§ var bl.a. de som uppkommit på grund av bristande förståndutveckling, eftersom dessa människor hade svårare att förstå och följa lagarna och hade svårare att kontrollera sig själva. Andra exempel på de lagöverträdare som omfattades var dövstumma och de som blev ofrivilligt berusade, men inte helt saknade omdömesförmåga.

Lagöverträdarens tillstånd bedömdes av läkarna, som gjorde mycket omfattande utredningar i de flesta fall. Det ansågs dock ibland vara så klart vad lagöverträdarens tillstånd berodde på att man underlät att undersöka honom, och avgjorde direkt med hjälp av domstolsprotokollet. Det slutliga avgörandet av vad för sjukdom eller störning lagöverträdaren hade låg hos domstolen, som kunde ignorera läkarnas resultat av undersökningen.¹³⁷ Denna ordning berodde på att man redan hade infört de processuella grunderna som domstolens självbestämmande.

Strafflagens bestämmelser stod sig fram till 1945, i princip oförändrade, även om debatten kring de psykiskt störda lagöverträdarna fortsatte. En redaktionell ändring infördes dock redan 1890, då 4 och 5§§ slogs ihop till en paragraf¹³⁸:

5kap. 5§: *Gärning, som begås av den, som är avvita, eller vilken förståndets bruk, genom sjukdom eller ålderdomssvaghet, är berövad, vare strafflös.*

Har någon, utan egen skuld, råkat i sådan sinnesförvirring, att han ej till sig visste; vare ock gerning, den han i det medvetlösa tillstånd förövar, strafflös.

¹³³ SOU 1923 nr 9, s. 93

¹³⁴ Carlén, s. 91

¹³⁵ Hagströmer, s. 158f

¹³⁶ Carlén, s. 91ff

¹³⁷ SOU 1923 nr 9, s. 94 och Qvarsell, s. 190f

¹³⁸ SOU 1996:185 del 2 s. 271

5.2 NJA 1995 s. 48, bedömt enligt 1864 års strafflag

Skulle Flink-fallet ha bedömts annorlunda med den reglering som fanns på området 1864? Frågan är inte enkel att besvara, eftersom det fanns så många speciella faktorer att ta hänsyn till i Flink-fallet. Om hans störning hade uppkommit på grund av en sjukdom, vilket Lidberg och Levander¹³⁹ ansåg, skulle han mycket väl kunna ha omfattats av SL 5 kap. 4§. Carlén menade ju att det hade ingen betydelse huruvida tillståndet var permanent eller tillfälligt för att 4§ skulle vara tillämplig.¹⁴⁰ I SOU 1923 nr 9 nämndes även det fallet att gärningsmannen tillfrisknar strax efter gärningen, och då menade lagstiftaren att ”en vid gärningens begående otillräknelig person skall överhuvud icke straffas, även om han efteråt, kanske så gott som omedelbart, återvunnit full psykisk hälsa.”¹⁴¹

Den stora skillnaden mellan dagens rätt och den på slutet av 1800-talet är att om Flink hade omfattats av 4§ i SL, så hade han blivit helt frikänd, dvs. han hade inte blivit moraliskt eller straffrättsligt skyldig till brotten över huvud taget.

Det finns en del dokumenterade fall från slutet av 1800-talet, som just gäller huruvida störningen är en sinnessjukdom, eller om gärningsmannen är tillräknelig.¹⁴² Ett av dessa handlar om en kvinna som tog livet av tre av sina fem barn. Hon hade blivit övertalad av en predikant att barnen inte skulle bli frälsta och övervägde att själv begå självmord. Hon tog istället livet av barnen, och motiverade detta med att hon hade blivit överrumplad av djävulen. Läkaren som undersökte henne ansåg att hon hade blivit frisk, även om hon hade varit sjuk vid gärningstillfället. Domstolen beslöt ändå att sätta henne på en vårdinrättning, där hon mördade ytterligare en liten flicka. Även denna gång tillfrisknade kvinnan, och nu var frågan vad som skulle hända med henne. Läkarna menade att hon måste ha varit sjuk, eftersom det inte hade funnit något motiv för henne att döda den lilla flickan, vilket Häradsrätten godtog som förklaring.

Jag tänkte dra en del paralleller med detta fallet till Flink-fallet, som egentligen inte alls handlar om samma sak. Det är antagligen inte ens fråga om samma sorts störning, men det som är intressant i fallet är läkarnas motivering till varför hon var sjuk. Hon hade inget motiv att döda, därför måste hon vara sinnessjuk! Om man jämför detta med Flink, hade inte han heller ett motiv att döda alla de människor som han gjorde, samt han var behandlad för den mentala sjukdom han hade innan dåden, precis som kvinnan. Jag kan inte riktigt avgöra vilken betydelse det faktum att hans tillstånd var utlöst av alkohol hade för tolkningen av lagen. Alkoholföräring var på 1800-talets senare hälft mycket moraliskt förkastligt, vilket även SL

¹³⁹ Experterna i det rättsliga rådet i NJA 1995 s. 48.

¹⁴⁰ Carlén, s. 91

¹⁴¹ SOU 1923 nr 9, s. 90

¹⁴² Det beskrivna fallet är hämtat ur Qvarsell, s.124f

skulle visa.¹⁴³ De mentala tillstånd som endast berodde på frivilligt alkoholintag föll utanför 4-6§§, men samtidigt var de tillstånd som berodde på ett långvarigt drickande att anse som en sjukdom. Flinks tillstånd hade sina orsaker främst i den underliggande störningen och ej i alkoholen, vilket kanske kan tolkas in under sjukdomsbegreppet i 4§.

5.3 Utvecklingen efter 1864

De nya idéer inom straffrätten som fanns i Europa gjorde sig även påmind i Sverige i början på 1900-talet. Idéerna kom från två olika håll, dels från den italienska läkaren och vetenskapsmannen Lombroso i *den positiva skolan* och dels från Tyskland i *den sociologiska* eller *moderna skolan*, som Franz von Liszt grundade.¹⁴⁴

5.3.1 Den positiva straffrättsskolan

Denna skola har sitt ursprung i den italienska läkaren och vetenskapsmannen Cesare Lombrosos idéer. På 1870-talet upptäckte han en del fysiologiska förändringar hos en del förbrytare, vilket ledde till antagandet om att det finns en speciell människotyp med särdrag som gjorde dessa till en förbrytarmänniska.¹⁴⁵ Han antog alltså att det kriminella beteendet var medfött och därför hade brottslingarna ingen skuld för sina gärningar. Hans teorier kom att göra grunden till den positiva skolan, kriminalantropologin även om den egentliga grundaren var Lombrosos elev, Enrico Ferri.

På grund av Lombrosos och Ferris lära genomfördes omfattande studier av kriminella, för att exakt få klart för sig vem som var kriminell. Lombrosos teorier hade en stor betydelse även i Sverige kring sekelskiftet, men inflytandet rörde främst principiella frågeställningar inom psykiatri och inte till någon större del juridiken.¹⁴⁶ Lombrosos modell var symbolen för att det skulle kunna gå att lösa alla samhällsliga och sociala problem. Enligt kriminalantropologin var ju individerna orsaken till kriminaliteten, och för att hindra en utbredd kriminalitet, kunde man antingen behandla de kriminella eller hindra dem genom hålla dem inlåsta. Till skillnad från den klassiska skolan, som 1864 års strafflag bygger på, ansåg inte företrädarna för den positiva skolan att straffet måste vara rättvist. Istället skulle straffet, som man ville kalla påföljd, stå i förhållande till individens vårdbehov och farlighet.¹⁴⁷ Påföljden skulle vara något positivt och till nytta för förbrytaren. Alla individer hade ett socialt ansvar, som infriades av förbrytarna genom att de gick med på att överlämna sig till de sanktioner som rätten ansåg vara lämpligt.

¹⁴³ Lidberg & Freese, s. 251f

¹⁴⁴ Lidberg & Freese, s. 17f och Qvarsell, s. 212f

¹⁴⁵ Lidberg & Freese, s. 17

¹⁴⁶ Qvarsell, s. 147

¹⁴⁷ Lidberg & Freese, s. 18

5.3.2 Den sociologiska straffrättsskolan

Den andra straffrättsskolan var den sociologiska, också benämnd den moderna skolan. Denna grundades av Franz von Liszt, vars huvudtanke var att brotten skulle bekämpas som det sociala fenomen som det var, och inte vedergällas.¹⁴⁸ Även Liszt frångick alltså de principer som den klassiska skolan satt upp, om rättvisa och lika straff. För den moderna skolan hade brottets art inte någon större betydelse för påföljden, utan det viktigaste var brottslingen själv. Liszt delade in brottslingarna i tre olika kategorier, som skulle straffas på olika sätt och av olika anledningar. Den första gruppen med kriminella var de som kunde förbättras, som skulle få en sanktion med en lång internering i kombination med arbetsfostran. Grupp två innehöll de brottslingar som inte behövde någon förbättring, som skulle få ett långt frihetsberövande i avskräckande syfte. Den sista kategorin brottslingar är de som inte kan förbättras, vilka skulle sättas i fängelse på livstid, eller i vart fall på obestämd tid.¹⁴⁹ De psykiskt störda skulle särbehandlas och få vård som påföljd, eller vad främst gällde psykopater oskadliggöras med ett tidsbestämt straff.¹⁵⁰

5.3.3 Svenska reformer och reformförslag

Förgrundsgestalten i svensk straffrätt under tidigt 1900-tal var **Johan Thyrén** (1861-1933), som påverkades av båda dessa två straffrättsskolor.¹⁵¹ Han fick 1909 i uppgift att revidera den svenska strafflagen och därigenom också bestämmelserna om de psykiskt störda lagöverträdarna, som reglerades i 5 kapitlet 5 och 6§§. Hans förslag presenterades i "*Principerna för en strafflagsreform*" (1910-1914) och "*Förberedande utkast till strafflag*" (1916-1933), och innehöll mycket påverkan av den moderna skolans tankegångar. Thyrén ansåg att straffen skulle delas upp på samma sätt som Liszt menade, med utgångspunkt i brottslingen och inte brottet. Han ville dock att straffet även skulle ta hänsyn till det allmänna rättsmedvetandets krav på att alla brott skulle bestraffas.¹⁵² Thyrén ägnade de psykiskt sjuka brottslingarna stor plats i sina verk, och benämnde dem abnorma och halvabnorma. Han hävdade att det förvisso inte fanns ett direkt samband mellan abnormitet och samhällsfarlighet, men att det inte alls var ovanligt att de abnorma och halvabnorma var samhällsfarliga.¹⁵³ Individerna skulle straffas som brottslingar, men inte med fängelsestraff, utan istället genom att få vård. Thyrén ville när det gällde halvabnorma brottslingar frångå principerna om att en brottslig gärning skulle ha inträffat för att samhället skulle kunna straffa individen, och gärningsmannen skulle kunna omhändertas i förväg. De individer som var halvabnorma var enligt Thyrén farligast, eftersom de var kroniskt samhällsfarliga.¹⁵⁴ Det var endast läkare

¹⁴⁸ Qvarsell, s. 212f

¹⁴⁹ Qvarsell, s. 212f

¹⁵⁰ SOU 1996:185, del 2, s. 266

¹⁵¹ Qvarsell, s. 213

¹⁵² Qvarsell, s. 213

¹⁵³ SOU 1996:185, del 2, s. 271f

¹⁵⁴ Qvarsell, s. 214

som kunde bedöma individernas potentiella samhällsfarlighet, så därför menade Thyrén att alla som var misstänkta för mord, mordbrand och en del sedlighetsbrott skulle sinnesundersökas.¹⁵⁵

Thyrén lade fram sina förslag i förberedande utkast till strafflag 1916, vilka förkastades av lagstiftaren. Istället lades hans idéer till grund för ett betänkande¹⁵⁶ från **Strafflagskommissionen** där han även ingick som ledamot.¹⁵⁷ Detta betänkande innehåller ett ingående resonemang rörande grunderna för uteslutande av straffbarhet och hur otillräkneligheten skall bedömas av domstolarna. Strafflagskommissionen ville införa samma tillräknelighetsbegrepp som psykiatrin använde sig av, och dessutom utgå från en biologisk metod och biologiska kriterier för att bedöma individernas otillräknelighet.¹⁵⁸ De begrepp som hade hittills används inom straffrätten var afvita och liknande, vilka enbart var juridiska begrepp och inte hade en motsvarighet i psykiatrin. Straffriheten, menade kommissionen skulle ges till de som bedömdes vara sinnessjuka eller sinnesslöa. Individerna med en tillfällig rubbning kunde i en del fall också ges straffrihet, om en del psykologiska kriterier var uppfyllda. Kommissionen föreslog en bestämmelse :

2kap 1§: Gärning, som begås av sinnessjuk eller sinnesslö, vare fri från straff; så ock gärning begången av den, som utan egen skuld tillfälligtvis befann sig i sådant sinnestillstånd, att han fullständigt saknade insikt om sin handlingar betydelse eller förmåga att handla efter sin vilja.

Till sinnessjukdom räknade kommissionen alla tillstånd som orsakats av en sjuklig pågående process i hjärnan, som psykiatrin avsåg vara sinnessjukdom även om det var fråga om övergående tillstånd. Strafflagskommissionen ville alltså ha en lagstiftning som stämde överens med psykiatrin. Lindrigare defekter och psykoser föll dock utanför området för straffrihet, eftersom även om tillståndet kunde vara tillfälligt, krävdes det att den egentliga sjukdomen var kvarstående. Med sinnesslöhet menades psykisk utvecklingshämning, dvs. förståndshandikapp i samma mening som avses vid straffmyndigheten.¹⁵⁹

Även tillfälliga tillstånd kunde omfattas av detta förslag, som exempel nämndes epileptiska omtöcknadstillstånd, feberdelirier, akuta toxiska förändringar, patologiskt rus och delirium tremens.¹⁶⁰ Till skillnad från 1864 års strafflag hänförde kommissionen de straffria alkoholtillstånden till den tillfälliga sinnesförvirringen, och inte till sjukdomstillståndet. Kommissionen lade särskilt vikt vid att den tillfälliga sinnesförvirringen var fullständig i den bemärkelsen att den skulle vara minst lika djupgående som de störningar som hade uppkomst i sinnessjukdom eller sinnesslöhet. Det

¹⁵⁵ Qvarsell, s. 214

¹⁵⁶ SOU 1923 nr 9; "Förslag till strafflag, Allmänna delen"

¹⁵⁷ SOU 1996:185, del 2, s. 272

¹⁵⁸ SOU 1923 nr 9, s. 94

¹⁵⁹ SOU 1923 nr 9, s. 97f

¹⁶⁰ SOU 1923 nr 9, s. 98ff

ställdes även för första gången upp ett krav på ett orsakssamband mellan störningen och brottet. I förslaget förekom även en bestämmelse¹⁶¹ om straffnedsättning vid fall då den tillfälliga störningen inte ansågs vara så allvarlig att straffriheten kunde ges.

Förslagets 8 kapitel 1§ innebar att domstolen fick en möjlighet att överlämna en individ som förklarats straffri till en allmän anstalt. Här skulle individen stanna tills han blev friskförklarad och det inte längre förelåg en fara för allmänheten. I en del fall var även denna särreaktion obligatorisk, nämligen för de gärningar som den normala sanktionen var straffarbete och för övriga gärningar varpå fängelse kunde följa, om gärningsmannen på grund av sin sinnesbeskaffenhet och av gärningen vara att anse som farlig. Straffkommissionens betänkande ledde inte till någon ny lagstiftning, men togs ändå tillvara för framtida förslag.

Parallellt med reformarbetet av strafflagen tillkom en del annan lagstiftning av betydelse för de psykiskt störda lagöverträdarna. De två mest betydelsefulla reformerna var 1927 års Förvaringslag¹⁶² och 1929 års Sinnessjuklag¹⁶³. **Förvaringslagen** innebar att den som fick strafflindring enligt SL 5:6 kunde dömas till förvaring för vård. Syftet med denna lag var att omhänderta de individer som ansågs farliga för samhället.¹⁶⁴ Längden¹⁶⁵ på vården avgjordes dels av vårdbehovet, men även av individens farlighet. Den eventuella utskrivningen skulle göras av en speciell nämnd, efter att farligheten försvunnit. I en del juridiska kretsar ogillades denna lag, eftersom den ansågs vara ett hot mot rättssäkerheten, när domstolen frånges en del av sin befogenhet att bedöma straff och utskrivning.

Sinnessjuklagen innehöll en del bestämmelser om att det var obligatoriskt med ett rättspsykiatriskt utlåtande i en del fall, och att gärningsmannen skulle överlämnas till vård när domen har vunnit laga kraft. Lagen innehöll också bestämmelser om hur den rättspsykiatriska undersökningen skulle gå till och den allmänna behandlingen av dessa individer.¹⁶⁶

1935 tillsattes en ny grupp **sakkunniga** som skulle se över bestämmelserna om tillräknelighet i 1864 års SL, som fortfarande var gällande rätt. En av förgrundsgestalterna i detta arbete var **Olof Kinberg**, som var den förste professorn i rättspsykiatri i Sverige.¹⁶⁷ Han var influerad av den positiva straffrättskolan och dess idéer. Det som mest attraherade honom av skolans teorier var att brottslingen och inte gärningen skulle sättas i centrum. Kinberg menade att läkare skulle genomföra undersökningar av alla kriminella individer och upprätta register över resultaten för att underlätta de

¹⁶¹ Förslagets 2kap. 2§

¹⁶² Lag om förvaring av förminskat tillräkneliga förbrytare, SFS 1927:107

¹⁶³ Sinnessjuklag, SFS 1929:321

¹⁶⁴ Qvarsell, s. 219

¹⁶⁵ Egentligen var det alltså fråga om de tidsbestämda straff som Ferri och Liszt hade propagerat för, eftersom för att få komma ut från dessa anstalter krävdes en utskrivningsprövning inför en nämnd.

¹⁶⁶ Qvarsell, s. 220ff

¹⁶⁷ Lidberg & Freese, s. 18

förebyggande åtgärderna inom samhället.¹⁶⁸ Han ville också att alla fångar med ett vårdbehov skulle få den vård de behövde, dvs. inte enbart dem som omfattades av 5:5 SL. Idéerna fick genomslag i Sverige, och det var många lagöverträdare som bedömdes som otillräkneliga och därigenom till vård.¹⁶⁹

De sakkunnigas arbete mynnade ut i ett nytt förslag, som redovisades på en konferens 1936. I detta förslag betonades de medicinska kriterierna för avgörandet om någon var sinnessjuk.¹⁷⁰ I och med bestämmelsens lydelse skulle lagstiftaren också behöva införa ett jämställdhetsbegrepp. Detta begrepp skulle innefatta psykopati, svårartade neuroser och narkomanier. De sakkunniga planerade även att införa en speciell bestämmelse om självförvällat rus, där det föreskrevs att rus inte inverkade på straffbarheten, om inte gärningsmannens tillstånd var att anse som sinnessjukdom.

Förslaget ledde till att det 1938 tillsattes en **Strafflagsberedning**, som presenterade ett betänkande 1942¹⁷¹. I detta förslag fastslog beredningen att straffriförklaringarna skulle begränsas till att avse dem som enligt en medicinsk bedömning kunde anses sinnessjuka eller sinnesslöa och att det skulle föreligga ett kausalsamband mellan sinnesstörningen och gärningen. Beredningen ville använda samma biologiska metod och urvalskriterier som Strafflagskommissionen tidigare ville införa. Syftet med lagförslaget var främst att undvika de obestämda bedömningskriterier, främst vad gällde psykopater och den godtyckliga praxis som hade uppstått.¹⁷² Beredningen föreslog därför en väldigt kortfattad bestämmelse:

Ej må någon fällas till ansvar för gärning, som han begått under inflytande av sinnessjukdom eller sinnesslöhet.

Med sinnessjukdom menade beredningen dels vad som i dagligt tal hänfördes till begreppet, men även psykiska personlighetsförändringar i samband med åldrandet, neurotiska spänningstillstånd, tillfälliga omtöckningar och andra tillstånd som innebar en sjuklig förändring av själslivet. Hur länge personen befann sig i detta tillstånd hade ingen betydelse i bedömningen huruvida det var fråga om en sinnessjukdom. Även kortvariga föränderliga tillstånd som epileptiska anfall, feberomtöckningar och patologiskt rus ingick i sjukdomsbegreppet. Vanliga rusutlösta tillstånd ansågs dock inte kunna bedömas som en sinnessjukdom.¹⁷³

Förslaget innebar också att 5:6, som reglerade en strafflindring, togs bort.¹⁷⁴ Strafflagsberedningen motiverade detta med att de gärningsmän som omfattades av paragrafen var samhällsfarliga och oemottagliga för straff. De

¹⁶⁸ Lidberg & Freese, s. 19

¹⁶⁹ Qvarsell, s. 223

¹⁷⁰ SOU 1996:185, del 2, s. 275

¹⁷¹ SOU 1942:59; Strafflagens betänkande angående strafflagens tillräknelighetsbestämmelser, sinnesundersökning m.m.

¹⁷² SOU 1942:59 s. 72f

¹⁷³ Prop. 1945 nr 207, s. 22f och SOU 1996:185, del2, s. 276f

¹⁷⁴ Prop. 1945 nr 207, s. 26f

få undantagen från denna grupp som verkligen var förbätterliga, kunde få strafflindring via en nådeansökan.

Orsakssambandet mellan gärningen och sjukdomen motiverade beredningen med att den tidigare ordningen inte hade uppmärksammat denna koppling, vilket hade lett till en del orimliga resultat. Praxis hade varit alltför godtycklig i bedömningen av de sinnessjuka, och även de med en väldigt liten störning som inte alls inverkade på brottet, kunde bli straffriförklarade.¹⁷⁵ Ett annat skäl som fanns var att lagstiftaren ville förbehålla den slutliga bedömningen av tillräknelighetsrekvisitet i en del svåra gränsfall till domstolen och inte till några läkare. Orsakssambandet blir ändå i de flesta fall inte ifrågasatt, avslutade man sina motiv med.¹⁷⁶

Förslaget från Strafflagsberedningen mottogs med blandade reaktioner,¹⁷⁷ och gick en del turer inom regeringskansliet och även till Lagrådet. Lagutskottet utarbetade ett alternativ till Strafflagsberedningens förslag, som riksdagen godtog och de genomfördes 1945. Denna nya lagstiftning innebar att för första gången hade svensk rätt ett jämställdhetsbegrepp och kausalsamband i lagtexten:

5§: *Ej må någon fällas till ansvar för gärning, som han begår under inflytande av sinnessjukdom, sinnesslöhet eller annan själslig abnormitet av så djupgående natur, att den måste anses jämställd med sinnessjukdom.*

Har någon utan eget vållande tillfälligt råkat i sådant tillstånd, att han är från sina sinnes fulla bruk, må ej straff heller ådömas för gärning, som han i det tillståndet begår.

6§ *Begår någon brottslig gärning under inflytande av annan själslig abnormitet än i 5 avses, må straffet, när särskilda skäl därtill föranleda, nedsättas under det lägsta straff, som för gärningen är stadgat.*

Samma lag vore i fråga om brottslig gärning, som begås av någon, vilkens själsversamhet utan hans eget vållande tillfälligt rubbats, ehuru han ej är strafflös enligt 5§.

Den viktigaste förändringen var just införandet av ett **jämställdhetsbegrepp**. Med begreppet menades allvarliga psykiska defekttillstånd orsakade av en hjärnskada, svårare neurotiska sjukdomstillstånd, en del gränsfall av åldersdemens, allvarligare personlighetsstörningar och svårartade psykopatiska tillstånd.¹⁷⁸ Det kan te sig anmärkningsvärt att innefatta psykopatiska tillstånd, eftersom man införde en skärpning av lagen för att utesluta dessa tillstånd. Domstolen skulle utgå från gärningsmannens tillstånd vid brottstillfället, och inte

¹⁷⁵ Prop. 1945 nr 207, s. 25

¹⁷⁶ SOU 1942:59, s. 83f

¹⁷⁷ Prop. 1945 nr 207, s. 7

¹⁷⁸ Se Belfrage (1988), s. 11f

utifrån vårdbehovet, vilket **Kinberg** protesterade stark mot.¹⁷⁹ Kinberg ville även avskaffa hela tillräknelighetsläran, eftersom denna hade ett allt för metafysiskt innehåll.¹⁸⁰ Han oroade sig för att de vanliga medborgarna i samhället skulle tro att man frångick det moraliska ansvaret när lagstiftaren straffriförklarade de psykiskt störda lagöverträdarna.

5.4 NJA 1995 s. 48, bedömt enligt debatten på 1800- och 1900-talet

Det som är speciellt svårt med Flink-fallet är att hans agerande beror på flera olika faktorer, dels det frivilliga alkoholintaget och dels på den defekt som finns i hans hjärna. Det går inte än i dag att bedöma med säkerhet vad som utlöste hans beteende, därför kan man inte med säkerhet säga vad som hade hänt om han hade blivit dömd enligt något av de förslag som fanns angående förnyelse av strafflagen. Det självutlösta ruset var alltid förkastligt, vilket berodde på de religiösa föreställningarna som fanns på 1800- och 1900-talen,¹⁸¹ och därför är inte det den delen av bedömningen som är svår att göra. Man kan se vissa skillnader mellan de olika förslagen över hur ”humana” de är. De förslag som diskuterar störningarna mer ingående och har ett mer omfattande begrepp torde även acceptera en sådan störning som Flink hade än t.ex. Strafflagberedningen, vars huvudsyfte var att begränsa användandet av straffrihetsbestämmelsen. Gemensamt för förslagen, bortsett från Kinbergs idéer, var att de använde sig av ett tillräknelighetsrekvisit och en straffrihetsförklaring, vilket innebar att om Flink skulle omfattats av lagen skulle han varit helt juridiskt friad.

Om man skulle se på Flink-fallet enligt **positiva straffrättsskolan**, borde Flink nog ha fått en påföljd i någon vårdinrättning. Flink har enligt denna lära ingen egen skuld i sina brott, utan egenskapen som utlöste brotten är medfödd. Den bästa påföljden för honom är att få vård, eftersom detta är till nytta för honom, och då också för samhället. I och med att skolan inte ansåg att straffet skulle vara rättvist, utan bedömas enligt gärningsmannens vårdbehov och farlighet, skulle det inte strida mot den positiva skolans teorier om domstolen ansåg att han var frisk vid domstillfället och släppa honom fri.

Den **moderna straffrättsskolan** hade samma inställning till straff som den positiva, att straffen skulle lösa samhällsproblem och behövde inte vara proportionella. Om man skulle sätta in Flink i en av Liszts brottslingskategori, borde de förbättringsbara vara den grupp som passar närmast in. Då skulle Flink få en sanktion med ett ganska långt straff i kombination med någon sysselsättning (eller terapi) som skulle göra honom friskare.

¹⁷⁹ Se Belfrage (1988), s. 28

¹⁸⁰ Som synes var Kinberg inspirerad av Uppsalaskolan och Axel Hägerström. Se Belfrage (1988), s. 31

¹⁸¹ Lidberg & Freese, s. 251f

När **Thyréns reformförslag** appliceras på Flink-fallet, måste han benämnas abnorm eller halvabnorm. De som var halvabnorma menade Thyrén var kroniskt samhällsfarliga, vilket Flink inte tyder på att vara. Därför anser jag det är mer troligt att Thyrén hade kallat honom för abnorm. Om det hade varit så skulle Flink ha fått vård som påföljd, eftersom det samtidigt var viktigt att det allmänna rättsmedvetandet blev tillgodosett med någon form av sanktion för varje brott.

Om man bedömer enligt den biologiska metodiken, kan Flink kanske anses sjuk, vilket innebar att han skulle kunna frias enligt **Strafflagskommissionens förslag**, även om han inte hade omfattats av det tillfälliga tillståndet. De tillfälliga tillstånden som räknas upp innefattar ju inte ett självförvållat rusutlöst tillstånd. Flinks tillstånd är orsakat av en sjuklig process i hjärnan, vilket innebar att den kanske kan falla inom det permanenta tillståndet sinnessjukdomen. Kommissionen poängterar dock speciellt vad gäller självutlöst rus, att detta inte skulle leda till straffrihet. Vid en striktare tolkning av Flinks tillstånd, som var just självutlöst, skulle han hamna i fängelse.

Strafflagsberedningen ville införa en lagändring eftersom det hade tidigare förelegat en slapphänt bedömning av de som infattades i straffriheten. Detta kan tyda på att Flink enligt de tidigare förslagen skulle haft större möjlighet att gå fri än enligt beredningens förslag.

5.5 Brottsbalken

Den största förändringen med införandet av brottsbalken var avskaffandet av tillräknelighetsläran. Strafflagsberedningens slutbetänkande¹⁸² låg till grund för arbetet med brottsbalken och i det fanns just förslaget att avskaffa tillräknelighetsläran. Man menade att läran hade tillkommit under en tid då andra reaktioner på brottslighet än straff¹⁸³ inte fanns, och hade därför nu inte samma betydelse.¹⁸⁴ Under en längre tid hade en preventionstanke utvecklats, som gjorde att det tillkommit en del andra reaktioner, som inte bestämdes av brottet utan av gärningsmannens behov av vård. Den nya lagstiftningen skulle därför bygga på ett system där brottslingarna inte skulle kunna dömas till ett straff inom kriminalvården, utan till rättspsykiatrisk vård. Den individualpreventiva tanken skulle helt styra påföljdsvalet. Alla människor, inklusive de psykiskt störda lagöverträdarna skulle dock vara straffansvariga och skyldiga till sitt brott.¹⁸⁵ Strafflagsberedningen svarade på kritiken att det skulle vara inhumant att döma en psykiskt störd lagöverträdare och inte att straffriförklara dem, med att det inte har någon betydelse eftersom den abnorme ändå skulle få vård. Det måste vara

¹⁸² SOU 1956:55, Skyddslag

¹⁸³ Vid tiden för brottsbalkens tillkomst hade man även infört en del andra påföljder som inte var att anse som straff i den klassiska skolans bemärkelse, såsom åtalseftergift, villkorlig dom och behandling inom socialvården. Se SOU 1956:55, s. 273.

¹⁸⁴ SOU 1956:55, s. 273

¹⁸⁵ SOU 1956:55, s. 276ff

likgiltigt eftersom ”alla” visste om att han var skyldig, oavsett dom eller straffriförklaring.¹⁸⁶

Strafflagsberedningens förslag godtogs av regeringen som i proposition 1962:10 föreslog ett slopande av straffriförklaringen i och med införandet av brottsbalken. Riksdagen antog propositionen i dessa delar, och tre bestämmelser infördes i brottsbalken:

BrB 31:3: *Har någon, som begått brottslig gärning, i utlåtande över sinnesundersökning förklarats vara i behov av vård å sinnessjukhus, må rätten, om den finner sådant behov föreligga, förordna att han skall överlämnas till vård enligt sinnessjuklagen. Om gärningen icke begåtts under inflytande av sinnessjukdom, sinnesslöhet eller annan själslig abnormitet av så djupgående natur, att den måste anses jämförbar med sinnessjukdom, må dock sådant förordnande meddelas allenast såframt särskilda skäl äro därtill.*

BrB 33:2 1 st: *För brott som någon begått under inflytande av sinnessjukdom, sinnesslöhet eller annan själslig abnormitet av så djupgående natur, att den måste anses jämförbar med sinnessjukdom, må ej tillämpas annan påföljd än överlämnande till särskild vård eller, i vart fall som angivas i andra stycket, böter eller skyddstillsyn.*

BrB 33:4 1 st andra meningen: *Lindrigare straff må ock, om särskilda skäl äro därtill, bestämmas för brott som någon begår under inflytande av själslig abnormitet.*

Det nya med denna lag var just att straffriförklaringen (och därigenom tillräknelighetsläran) hade slopats, och att den psykiska störningens inverkan på brottet och brottslingen skulle läggas på påföljdsplanet.

Med sinnessjukdom och sinnesslöhet menades samma sak som i tidigare lagstiftning, dvs. som i SL.¹⁸⁷

För att domstolen skulle få överlämna någon till rättspsykiatrisk vård, krävdes det ett vårdbehov, och särskilda skäl om inte brottet begicks under inflytande av störningen.¹⁸⁸ Det viktiga i dessa bestämmelser vårdbehovet, och behandlingssideologin.¹⁸⁹ Lagstiftaren antog att det verkligen gick att förbättra brottslingen om han behandlades, så därför var det viktigt att han fick vård som påföljd. Domstolen skulle se på vårdbehovet vid domstillfället, och behovet avgjordes av medicinska experter.¹⁹⁰

¹⁸⁶ SOU 1956:55, s. 285

¹⁸⁷ SOU 1956:55, s. 288

¹⁸⁸ Prop. 1962:10, s. C354. Bestämmelsen att särskilda skäl krävdes om brottet inte begicks under inflytande av störningen, var en säkerhetsventil som skulle hindra eventuella simultanter.

¹⁸⁹ SOU 1996:185, s. 523

¹⁹⁰ Prop. 1962:10, s A7

5.6 NJA 1995 s. 48, bedömt enligt BrB:s lydelse

Det nya med införandet av brottsbalken var att man tog bort tillräknelighetsrekvisitet. Nu skulle alla som gjort en brottslig handling dömas för detta, och de psykiskt störda lagöverträdarna skulle särbehandlas först i påföljdsdelen. Detta innebär att Flink skulle bli dömd för brottet, eftersom uppsåtet inte bestrids, och att tvistefrågan är vilken påföljd som han skall få. Det finns en del rättsfall som behandlar påföljdsfrågan vad gäller personer som har begått brott under inflytande av ett tillfälligt psykotiskt tillstånd, och jag skall med hjälp av dessa visa hur NJA 1995 s. 48 skulle bedömts innan 1992. Högsta domstolens uttalande om att deras dom överensstämmer med tidigare gällande rätt i rättsfallet¹⁹¹, finner jag¹⁹² anmärkningsvärd.

Jag vill först ta upp det rättsfall som är mest likt Flink-fallet, **SvJT 1978 rf s. 49**. I detta fall var det fråga om en man som dömdes till skyddstillsyn för misshandel och grovt hemfridsbrott. Han hade vid gärningstillfället befunnit sig ett psykotiskt tillstånd av övergående natur, vilket hade troligen orsakats av alkohol och sömntabletter. Läkarna som undersökte honom ville inte klassificera hans tillstånd som patologiskt rus, men ansåg att tillståndet ändå var att hänföra till sinnessjukdom och att 33:2 var tillämplig. Hovrätten, som var sista instans i detta målet menade att det inte hade någon betydelse att han själv hade försatt sig i detta tillstånd, förutom i uppsåtsbedömningen i BrB 1:2 2st.

I **NJA 1968 s. 471**¹⁹³, var det fråga om en man som hade druckit en del alkohol i kombination med ett intag av smärtstillande medel. Han hade sedan satt sig i en bil och kört på vänster vägbana tills han kolliderade med en annan bil. Det tillstånd som han befann sig i ansågs vara patologiskt rus, och härigenom var fängelseförbudet tillämpligt, även om det var fråga om ett mycket kortvarigt rusutlöst omtöckningstillstånd.

Det sista fallet är **NJA 1969 s. 401**, vilket handlar om en man med diabetes som var anklagad för att misshandlat en kvinnlig bekant. Mannen hade fått en akut blodsockersänkning, som kanske berodde på alkoholförtäring, vilket hade lett till att han hade hamnat i ett tillfälligt tillstånd som jämfördes med sinnessjukdom. Majoriteten i HD gick aldrig in på fängelseförbudet eftersom man ansåg att uppsåt enligt BrB 1:2 2 st inte förelåg. Mannen blev alltså friad från brottsmisstanken. Denna lösning var omstridd, och det fanns två justitieråd som var av skiljaktig mening. En av dissidenterna menade att dessa tillfälliga tillstånd, oavsett rusutlöst eller inte, omfattades av bestämmelserna om psykiskt störda lagöverträdare. Han menade att den

¹⁹¹ Se rättsfallet på s. 74

¹⁹² Det är inte bara jag, utan även i SOU 1996:185 (del 2, s. 258) kommenteras det anmärkningsvärda i HD:s yttrande.

¹⁹³ Se för en mera ingående beskrivning av fallet ovan i avsnitt 4.3.2.

tilltalade skulle dömas för misshandeln men släppas fri. Det andra justitierådet ansåg att BrB 33:2 inte var tillämplig på tillfälliga tillstånd.

Med ledning av dessa rättsfall och uttalandet av Bexeliuskommittén¹⁹⁴ att vid tillfälliga rusutlösta tillstånd var bestämmelserna kring psykiskt störda lagöverträdare till mestadels tillämpliga, kan man anta att om Flink bedömts innan lagändringen 1992, skulle han gått fri från någon påföljd även om han hade befunnits ansvarig för gärningarna.

¹⁹⁴ SOU 1977:23 s. 247

6 Utländsk rätt

Jag har valt att se på hur de psykiskt störda lagöverträdarna bedöms i andra länder, för att bilda mig en uppfattning huruvida vi skall ta efter något av dessa system. Jag har valt att se på dansk, norsk och engelsk rätt, främst därför vi har många likheter med den danska och norska rätten, och mycket färre med engelsk common law. Det är intressant att se om dessa helt olika rättstraditioner har löst problemen på liknande sätt.

6.1 Dansk rätt

Den centrala bestämmelsen i dansk straffrätt för de psykiskt störda lagöverträdarna är Straffeloven (DSL)16§:

16§ Straffeloven: Personer, der på gerningstiden var utilregnelige på grund af sindssygdom eller tilstand, der må ligestilles hermed, eller åndssvaghed i højere grad, straffes ikke. Befandt gerningsmanden sig som følge af indtagelse af alkohol eller andre rusmidler forbigående i en tilstand af sindssygdom eller i en tilstand, der må ligestilles hermed, kan straf dog pålægges, når særlige omstændigheder taler derfor.

Personer, der befandt sig i en tilstand af åndssvaghed i lettere grad eller i en tilstand, som ganske må ligestilles med åndssvaghed, straffes ikke, medmindre særlige omstændigheder taler for at pålægge straff.

De individer som kan bli fria från straff är de som är sinnessjuka, gravt utvecklingsstörda och de med tillstånd som kan jämföras med sinnessjukdom. För att straffrihet skall uppnås krävs dessutom att domstolen bedömer dem som otillräkneliga.¹⁹⁵ Även om läkare intygar att en sinnessjukdom föreligger, är det rätten som skall avgöra huruvida den tilltalade var otillräknelig. Dansk rätt använder sig alltså av ett blandat (juridiskt och medicinskt) kriterium för bedömningen av sjukdomen eller störningen. Vid domstolens bedömning har framför allt vissa psykologiska kriterier betydelse, såsom om gärningsmannen insåg vad han gjorde och om han förstod vad gärningen innebar.¹⁹⁶ Domstolen skall också noga undersöka om det föreligger ett orsakssamband mellan störningen och brottet.¹⁹⁷ Den naturliga utgångspunkten i dansk rätt, är att det föreligger straffrihet för en person med en psykisk störning, men att det skall finnas utrymme för en friare bedömning för domstolen som baseras på en "common sense"-uppfattning och rättskänsla.¹⁹⁸ Domstolen har fått fria händer i bedömningen om otillräknelighet föreligger, eftersom läkarna inte

¹⁹⁵ Kramp, Lunn & Waaben, s. 70

¹⁹⁶ SOU 1996:185, del 2, s. 294

¹⁹⁷ Waaben, s. 113

¹⁹⁸ Waaben, s. 113

ens får uttala sig om detta.¹⁹⁹ Det danska otillräknelighetsrekvisitet är alltså ett helt juridiskt begrepp. Det finns ett stort antal fall i praxis som verifierar denna ordning, där gärningsmannen bedömts som sinnessjuk enligt läkarna, men där domstolen ansett att han var tillräknelig.²⁰⁰

Med ”**sindssygd**” menas ett samlingsbegrepp för en rad tillstånd med sjukliga förändringar i en patients mentala hälsa och psykiska funktioner.²⁰¹ De sjukdomar som främst räknas till det juridiska begreppet sinnessjukdom är psykoser, mano-depressiva tillstånd, schizofreni, senil demens, affektillsstånd, hjärninfectioner och reaktiva psykoser som har orsak i en hjärnskada. Om den rättspsykiatriska undersökningen inte leder till klarhet över det exakta tillståndet som gärningsmannen lider av, får domstolen själv avgöra huruvida tillståndet omfattas av lagen.²⁰²

Vad gäller ”**tilstande ligestillet med sindssygd**” är detta en juridisk konstruktion, som inte finns i den psykiatriska världen.²⁰³ Benämningen har orsakat en del debatt, eftersom många läkare anser att antingen är patienten sjuk eller inte. Begreppet är dock att se som en extra möjlighet för domstolen att ge straffrihet till de lagöverträdare som förvisso inte faller inom begreppet sindssygd, men som ändå är mycket sjuka.²⁰⁴ Danmark var det första landet som skapade ett jämställdhetsbegrepp, men använder inte det själv särskilt ofta.²⁰⁵ Begreppet omfattar både tillfälliga och permanenta psykiska rubbningar som har varit lika omfattande och inneburit en lika genomgående förändring av den mentala hälsan som en psykos. Tillstånden kan ha orsakats av både externa och interna omständigheter. Det som är avgörande för bedömningen är just hur ingripande förändringen är för den enskilde individen.²⁰⁶ Från praxis kan nämnas, som exempel på vad jämställdhetsbegreppet innebär, epileptiska förvirringstillstånd, verkningar av tablettmissbruk, verkningar av en lång fasta och sockerfall vid diabetes vilket ledde till ett grumlat medvetande.²⁰⁷

DSL 16§ första stycket andra meningen behandlar **rusutlösta psykiska sjukdomstillstånd**. Huvudregeln är att även dessa tillstånd medför straffrihet. Men om gärningsmannen på grund av alkohol eller andra berusningsmedel, narkotika, befinner sig i ett tillstånd som är sinnessjukdom, eller kan jämföras med det, kan domstolen om särskilda skäl talar härför döma ut ett straff.²⁰⁸ Med särskilda skäl menas exempelvis att om gärningsmannen tidigare har befunnit sig i ett sådant tillstånd, till följd av ett frivilligt intag av rusmedel får han inte ta samma risk en gång till

¹⁹⁹ Kramp, Lunn & Waaben, s. 70

²⁰⁰ Kramp, Lunn & Waaben, s. 71f

²⁰¹ Waaben, s. 114

²⁰² Waaben, s. 114

²⁰³ Waaben, s. 115f

²⁰⁴ Kramp, Lunn & Waaben, s. 72

²⁰⁵ Lidberg & Freese, s. 218

²⁰⁶ Kramp, Lunn & Waaben, s. 72f

²⁰⁷ Waaben, s. 116

²⁰⁸ Waaben, s. 116f

utan att straffas för det.²⁰⁹ För att paragrafen skall tillämpas krävs det att gärningsmannen hamnat i ett tillstånd som är en sinnessjukdom eller kan jämföras med en sådan. Dansk praxis har visat att bestämmelsen bara har använts på patologiskt rus.²¹⁰ De tillstånd som medföljer av ett normalt rus, bedöms som att det inte föreligger någon störning. Dansk rätt innehåller inte en modifierad uppsåtsbedömning för dessa fall, såsom i svensk rätt, vilket har lett till att gärningsmännen oftare kan frias, på grund av bristande uppsåt.²¹¹

Även om det finns ett otillräknelighetsrekvisit i dansk rätt, betyder inte detta att lagöverträdarna kommer undan samhällets reaktion på brotten. De blir förvisso straffria i den bemärkelsen att de inte kan sättas i fängelse, men blir i nästan alla fall föremål för en särreaktion, **särreaktioner**.²¹² Särreaktionerna är inte obligatoriska, utan domstolen får avgöra om den tilltalade skall få en sådan. Huruvida en särreaktion skall följa på lagöverträdelsen bestäms enligt DSL 68§ och domstolen ser främst på behovet ur ett förebyggande syfte. Domstolen skall främst bedöma om det finns risk för fortsatt kriminalitet i brottslighet som innebär fara eller risk för liv och hälsa, men även risk för förmögenhetsbrottslighet kan leda till att en särreaktion sätts in. Om det inte föreligger risk för fortsatt brottslighet får inte en särreaktion enligt 68§ användas, vilket främst inträffar i de fall där gärningsmannen hunnit bli frisk efter gärningen.²¹³ Dansk rätt skiljer på mer och mindre ingripande åtgärder, och de mindre ingripande skall i första hand användas. Det föreligger alltså en proportionalitetsprincip, som måste åtgärdas även om mer ingripande åtgärder hade varit effektivare.²¹⁴ Särreaktionerna kan bestå i allt från tvångsomhändertagande av den psykiskt sjuka till övervakning och arbetsplatsplacering.²¹⁵

Även gärningsmän som faller utanför 16§ DSL kan vara psykiskt sjuka, och kan få vård enligt 69§. Enligt denna bestämmelse kan domstolen välja om de vill döma den tilltalade till fängelse eller vård, om gärningsmannens mentala kapacitet var förminskad vid gärningstillfället.²¹⁶ De tillstånd som är aktuella för att 69§ skall tillämpas är svårare neuroser, verkningar av ett långvarigt narkotika- eller alkoholmissbruk, etc. Dessa tillstånd kan inte helt skiljas från jämställdhetsbegreppet i 16§, men rent generellt omfattar tillstånden i 69§ flera fall än 16§.²¹⁷

Om psykiskt sjuka, som inte är tillräckligt sjuka för att omfattas av 16§ DSL, är mycket farliga och har begått allvarliga brott kan de inte dömas till ett tidsbestämt straff enligt 69§. I dansk rätt har man därför infört 70§ om

²⁰⁹ Waaben, s. 117

²¹⁰ Kramp, Lunn & Waaben, s. 74

²¹¹ Kramp, Lunn & Waaben, s. 74

²¹² Waaben, s. 120ff

²¹³ Waaben, s. 120

²¹⁴ Kramp, Lunn & Waaben, s. 79f

²¹⁵ Waaben, s. 121

²¹⁶ Waaben, s. 123

²¹⁷ Waaben, s. 124

förvaring.²¹⁸ Denna sanktion kräver inte att det uttryckligen föreligger en psykisk störning, men väl en genomgången rättspsykiatrisk undersökning.²¹⁹ Reaktionen är den mest ingripande som finns i dansk rätt, och är förbehållen till de allvarligaste brotten, såsom mord, dråp, våldtäkt och rån.

De psykiskt störda som inte omfattas av 16§ kan också åtnjuta en straffnedsättning eller åttalseftergift enligt 85§ DSL.²²⁰

6.2 NJA 1995 s. 48, bedömt enligt dansk rätt

Med tanke på Flinks tillstånd anser jag att en dansk domstol skulle bedömt honom som otillräknelig, eftersom han inte visste vad han gjorde, eller förde några tankar om vilka konsekvenser hans handlande hade. Jag tror att Flink hade kommit i den gruppen av lagöverträdare som bedöms enligt 16§ första stycket andra meningen, även om hans självutlösta rustillstånd inte var att anse som patologiskt rus. Jag anser efter att ha läst om en del fall som har bedömts som patologiskt rus i Danmark, att Flinks tillstånd liknar dessa mycket och bör därför falla under samma bestämmelse.

I ett rättsfall²²¹, Ugeskrift for Retsv[is]sen 1978.754, var den tilltalade neurotiskt avvikande och hade även affektstörningar och ångestattacker och missbrukade alkohol. Den tilltalade hade på en öppen gata skjutit ihjäl en för honom okänd person. Domstolen bedömde att han handlade under ett patologiskt rus, men att brottet var så allvarligt och att särskilda skäl förelåg och dömde den tilltalade till 12 års fängelse. Detta fallet skiljer sig inte särskilt mycket från Flink-fallet, där Flink också var berusad och hade underliggande störningar.

I fallet, Ugeskrift for Retsv[is]sen 1975.468, var den tilltalade skyldig till att ha skjutit en man på en gata. Den tilltalade led av en neuros och var berusad. Läkarna konstaterade att han i timmarna kring dådet var i ett abnormtillstånd, med bl.a. minnesluckor och personlighetsförändringar. Domstolen bedömde detta som ett patologiskt rus enligt 16§, och dömde honom till psykiatrisk vård.²²² Jag anser att inte heller detta fall, vad avser störningen och berusningen skiljer sig nämnvärt från Flink-fallet.

Jag tror att domstolen skulle ha bedömt att särskilda skäl förelåg, eftersom Flink hade tidigare berusat sig och hamnat i ett liknande tillstånd, och därför frångå huvudregeln om straffrihet och döma honom till ett fängelsestraff.

Om en dansk domstol inte hade ansett att Flinks störning hamnade under 16§ första stycket andra meningen, skulle han bedömas som en "normal" lagöverträdare. Uppsåtsbedömningen skulle varit annorlunda än i svensk

²¹⁸ Kramp, Lunn & Waaben, s. 98ff

²¹⁹ SOU 1996:185, s. 297

²²⁰ Waaben, s. 129

²²¹ Se Kramp, Lunn & Waaben, s. 76

²²² Se Kramp, Lunn & Waaben, s. 75

rätt, eftersom den danska rätten utgår från en enhetlig uppsåtsbedömning, och inte den modifierade form som vi har i BrB 1:2 andra stycket. Om hans uppsåt inte hade omfattat dödandet av sju människor, hade han troligtvis dömts för oaktsamhetsbrottet.

Den danska sanktionen förvaring, skulle antagligen inte varit tillämplig. Det första kravet på allvarlig brottslighet är uppfyllt, men inte farlighetskriteriet. (Det föreligger inte någon större risk, enligt majoriteten av bedömarna i rättsliga rådet att Flink skulle upprepa sitt brott, eller liknande brott.)

6.3 Norsk rätt

Även den norska straffrätten bygger på ett tillräknelighetsrekvisit. Bestämmelserna för de psykiskt störda lagöverträdarna hittas i 44 och 45§§ i den norska strafflagen (NSL). Otillräkneligheten regleras i 44§ som lyder:

44§ Straffeloven: *En handling er ikke straffbar, når gjerningsmannen ved dens foretagelse var sinnssyk eller bevisstløs.*

Med ”sinnssyk” menas det psykiatriska begreppet, vilket innebär att den norska rätten är ett av de få rättssystem som utgår helt från ett medicinskt begrepp.²²³ Främst avses den psykiatriska diagnosen psykos, men även höggradig psykisk utvecklingsstörning. Det centrala i begreppet psykos är att individen som drabbats saknar en realistisk insikt om att hans verklighetsuppfattning är rubbad.²²⁴ Den norska rätten räknar schizofreni, manodepressiva psykoser, reaktiva psykoser, alkoholpsykoser och olika demenstillstånd till psykoser, dvs. till sinnessjukdom.²²⁵ Vad gäller de alkoholutlösta psykoserna kan dessa bara hänföras till sinnessjukdomen om störningen kvarstår när berusningen har lagt sig.²²⁶ Dessa psykoser kan dock i en del fall hänföras till det andra begreppet, ”bevisslöshet”.

Vad gäller **bevisslöshet**, innefattar detta begrepp mycket mer än det vanliga språkbruket avser, dvs. komatös.²²⁷ Den juridiska betydelse av ordet är dels det vanliga, men även det relativa begreppet. Det relativa begreppets innebörd är att individerna har kvar den motoriska förmågan och kan se och höra, men inte motta och bearbeta information och sätta in den i sitt sammanhang.²²⁸ Till bevisslöshet räknas feberdelirier, sömntillstånd, epileptiska omtöcknadstillstånd, diverse störningar som uppkommit av en hjärnskada, hysteriska anfall och patologiskt rus som inte är självförvållat.²²⁹ Bortsett från fallen av alkohol- och narkotikarelaterade rustillstånd har det heller ingen betydelse hur tillståndet har uppkommit, eller om det var självförvållat. Vid bedömningen av gärningsmannen är

²²³ Anden[s], s. 266ff och NOU 1990:5 s 38

²²⁴ NOU 1990:5 s 38

²²⁵ Anden[s], s. 267

²²⁶ NOU 1990:5 s. 39

²²⁷ NOU 1990:5 s. 43

²²⁸ Anden[s], s. 273

²²⁹ Anden[s], s. 273

bristen på medvetande vid tidpunkten för gärningen det viktigaste. Om gärningsmannen minns delar av händelseförloppet blir han i regel inte ansedd som bevisslös i handlingsögonblicket.

De tillfälliga tillstånd, som inte beror på självförvållat rus, avskrivs vanligtvis av åklagaren innan domstolsförhandlingen, eftersom alla brottsförutsättningar enligt tillräknelighetsläran inte är uppfyllda.²³⁰

Självförvållat rus leder inte till straffrihet enligt 45§ NSL. Det saknar betydelse huruvida ruset bedöms som normalt eller patologiskt, eftersom alla tillstånd som är orsakade av ett självförvållat rus faller utanför det straffria området.²³¹ Gärningsmannen har ett fullt straffrättsligt ansvar, under förutsättning att han själv förtärde drogen eller ruset. Det spelar ingen roll vad det är för rusmedel eller hur det kom in i kroppen för att 45§ skall kunna tillämpas. Gärningsmannens mentala status har heller ingen större betydelse vad gäller tillämpligheten av denna paragraf, förutom i de fall där störningen finns kvar i samma styrka efter att ruset har passerat.²³² (I dessa fall kan 44§ användas och straffrihet föreligga.) Den norska rätten är ett av de få rättssystem som anser att patologiskt rus inte är en sinnessjukdom,²³³ och därför kan straffas när det är självförvållat. Om tillståndet är rusutlöst, men inte av egen vilja kan detta vara en straffrihetsgrund enligt 44§ NSL.

De psykiskt störda lagöverträdarna kan dömas till en särreaktion, **sikring**, som återfinns i 39§ NSL. Denna särreaktion som i främsta hand syftar till att skydda samhället,²³⁴ används inte i en särskilt stor omfattning.²³⁵ För ett beslut om att sikring skall ske, krävs det en rättspsykiatrisk undersökning, där den undersökande läkaren skall yttra sig om risk för återfall i brottslighet.²³⁶ Det finns även utrymme för att döma tillräkneliga lagöverträdare till sikring, om gärningen har begåtts i ett bevisslöst tillstånd, dvs. tillfälligt självutlöst rustillstånd och fara för fortsatt brottslighet föreligger.²³⁷

Sikringsinstitutet utdöms på obestämd tid, men med en övre gräns där det på nytt krävs en domstolsförhandling för att fortsätta behandlingen.²³⁸ Eftersom syftet med sikringen är att skydda samhället släpps lagöverträdarna inte ut förrän de inte längre utgör ett hot mot samhället. Det är både domstolen och åklagaren som beslutar om och vilken sorts sikringsmedel som skall användas. Det finns sex olika former av sikring; bestämt vistelseställe och förbud mot andra vistelseställen, övervakning, förbud mot alkoholförtäring,

²³⁰ Se artikeln skriven av Sveri, s. 681.

²³¹ Anden□s, s. 281

²³² Anden□s, s. 282

²³³ Man kan t.ex. jämföra med både dansk och svensk rätt som klassificerar patologiskt rus som en sinnessjukdom och därför låter denna vara straffri (eller utan påföljd).

²³⁴ Anden□s, s. 432

²³⁵ Se artikeln skriven av H□yer & Syse, s 414. I början av 1990-talet var det i genomsnitt 60 lagöverträdare per år som fick denna särreaktion.

²³⁶ Lidberg & Freese, s. 218f

²³⁷ Anden□s, s. 435

²³⁸ Anden□s, s. 441f

placering i ett privat hem, intagning på psykiatriskt sjukhus och intag i fängsligt förvar.²³⁹ För att gärningsmannen skall tas in på psykiatriskt sjukhus krävs det att han är psykiskt sjuk, vilket avgörs av överläkaren på sjukhuset. Denne har rätt att vägra ta emot en sikringsdömd person, och kan skriva ut denne även om förutsättningar för vård fortfarande finns.²⁴⁰

6.4 NJA 1995 s. 48, bedömt enligt norsk rätt

Om Flink skulle bedömts enligt norsk rätt skulle utgången blivit den samma som i svensk rätt, dvs. fängelsestraff på en lång tid, fast på andra grunder. Flink hade de facto själv berusat sig på mordnatten, vilket är tillräckligt för att domstolen skulle ha tillämpat 45§ mot honom. Enligt denna paragraf skall tillstånd som beror på ett självutlöst rus falla utanför straffriheten, även om det föreligger en bakomliggande störning. Till och med patologiskt rus som gärningsmannen själv har orsakat är straffbart i norsk rätt. Flink hade alltså blivit straffad som en ”normal” förbrytare.

Det kan kanske föreligga en möjlighet att döma Flink till sikring, eftersom det är klart att störningen som berodde på ett självutlöst rus har även andra faktorer som inverkar. Jag skrev tidigare att det inte föreligger någon större risk för återfall i brottslighet, men detta är också en bedömningsfråga. Det kan vara så att man ser på farligheten på ett annat sätt än det rättsliga rådet gjorde, och därför anser att han är farlig. Något som talar mot detta är att det är relativt få som varje år blir dömda till sikring, vilket tyder på en ganska hårdhänt attityd mot brottslingarna och störningarna. Domstolen hade kanske ansett att Flink rehabiliteras lika bra i fängelse.

6.5 Engelsk rätt

Den engelska rätten, common law, bygger till stor del på rättsfall. Den straffrättsliga regleringen för psykiskt störda lagöverträdare baseras också på en del rättsfall, vilket det viktigaste är **M`Naghten** från 1843.²⁴¹

Detta fall handlade egentligen om en man, M`Naghten, som hade en paranoid psykos och försökte mörda Englands premiärminister. Han tog dock miste på personen och dödade hans sekreterare istället. M`Naghten spärrades in på hospital istället för att få dödsstraff.²⁴² I samband med domen ställde Lord Chancellor fem frågor till domarna i House of Lords, som hade meddelat domen. Svaren på två av frågorna utgör de så kallade M`Naghten-reglerna. Dessa regler är fortfarande giltiga, vilket House of Lords slog fast i Sullivan-målet från 1984.²⁴³ Den första principen som härleds ur M`Naghten-reglerna är att alla brottslingar skall betraktas som mentalt friska (sane) och kan att hållas skyldiga för sina brott tills att

²³⁹ Anden[s], s. 440

²⁴⁰ Anden[s], s. 440f

²⁴¹ Cross & Jones, s. 77

²⁴² SOU 1996:185, del 2, s. 262

²⁴³ SOU 1996:185, del 2, s. 301

motsatsen är bevisad. Den andra principen är att särregleringen kan inträda när det handlar om gärningsmän som inte vet vad eller innebörden av vad han gjorde eller om han vet innebörden, inte förstår att detta är fel.²⁴⁴ I engelsk rätt finns alltså ett kognitivt²⁴⁵ tillräknelighetsbegrepp.

Den aktuella störningen är intressant på två helt olika sätt, varav det ena är på ett **processuellt plan**²⁴⁶ Om en misstänkt lagöverträdare är oförmögen att förstå vad som händer med honom och då M'Naghten-reglerna är tillämpliga, får han inte ställas inför rätta. Rättegången skjuts upp på obestämd tid under vilken tid gärningsmannen får sitt vårdbehov tillgodosett. (Domstolen förordnar om att gärningsmannen skall tvångsomhändertras för vård med eller utan utskrivningsprövning.) I realiteten innebär detta system att en del mycket sjuka lagöverträdare aldrig hamnar inför rätta.²⁴⁷

Störningen spelar naturligtvis också in på **den straffrättsliga bedömningen**. Hamnar störningen under M'Naghten-reglerna, kommer gärningsmannen vara fri från ansvar, men tvångsvård kommer vidtas i enlighet med Mental Health Act.²⁴⁸ Störningen kan också vara en förmildrande omständighet i påföljdsbedömningen.

Det som främst skiljer den engelska rätten från den svenska, tycker jag, är att i den engelska rätten har den tilltalade själv bevisbördan för att han är sinnessjuk.²⁴⁹ I många fall utgör dessutom åberopandet av en sinnessjukdom en försvarstaktik.²⁵⁰

Det är alltså endast den som kan skilja mellan rätt och fel eller förstå skillnaden mellan rätt och fel, eller förstå skillnaden mellan en riktig och felaktig handling som kan ställas till ansvar.²⁵¹ Störningen måste innebära en förlust av att kunna resonera förnuftsmässigt. Alla sjukdomstillstånd omfattas, och det har ingen betydelse om det är tillfälligt eller permanent. Det krävs dock ett tidssamband mellan störningen och brottet. Vissa tillstånd undantas från M'Naghten-reglerna, nämligen de som har en **extern orsak**, såsom alkohol och narkotika.²⁵² De fall som avses är när drogerna i sig ger upphov till någon form av hallucination, eller när gärningsmannen avsiktligt berusade sig för att sedan begå ett tidigare planerat brott för att skylla på alkoholens inverkan.²⁵³ Ibland kan dock alkoholen användas som en förmildrande omständighet eller leda till straffrihet, nämligen om den ger

²⁴⁴ Lidberg & Freese, s. 217

²⁴⁵ Med kognitiv menar jag att det endast rör sig om abnormaliteter i sinnesvärlden, och inte en avsaknad av att kontrollera sina rörelser. Se SOU 1996:185, del 2, s. 302.

²⁴⁶ Lidberg & Freese, s. 218

²⁴⁷ Cross & Jones, s. 85

²⁴⁸ SOU 1996:185, del 2, s. 300ff

²⁴⁹ Cross & Jones, s. 77ff

²⁵⁰ SOU 1996:185, del 2, s. 301

²⁵¹ SOU 1996:185, del 2, s. 263

²⁵² SOU 1996:185, del 2, s. 301

²⁵³ Se rättsfallet Gallegher, där den tilltalade gjorde just så, Cross & Jones, på s. 92.

upphov till en sådan allvarlig störning som skulle ha omfattats av M'Naghten-reglerna.²⁵⁴

Tillfällig sinnesförvirring delas också in i grupperingen inre och yttre omständigheter, och de tillstånd som beror på inre faktorer omfattas av M'Naghten-reglerna. De andra tillstånden som orsakas av externa faktorer kan också leda till straffrihet, om de bedöms som en tillförlitlig invändning om "non-insane automatism".²⁵⁵ Om invändningen går igenom kommer den tilltalade frias helt, och inte råka ut för några vidare konsekvenser, i motsats till de gärningsmän som omfattas av M'Naghten-reglerna.²⁵⁶ Även vad gäller fallen av tillfällig sinnesförvirring kan droger och alkohol ge ett fullgott försvar som leder till straffrihet, så länge som den tillfälliga störningen inte endast beror på drogerna.

6.6 NJA 1995 s. 48, bedömt enligt engelsk rätt

Om Flink skulle ha begått gärningarna i England, istället för i Falun, skulle det först och främst bedömas huruvida om han var mentalt kapabel att genomgå en rättegång. Om denna undersökning, som görs av rätten hade visat att han var tillräckligt frisk, skulle han själv få bevisa att han var sjuk vid gärningstillfället. Detta hade antagligen gjorts av samma bedömningar som den rättspsykiatriska undersökningen. Han led av en (ganska) tillfällig störning, eftersom han senare blev, om inte helt frisk, tillräckligt frisk för att inte få vård.

Denna tillfälliga störning utlöstes av alkohol, men orsakades av en hjärnskada. Flink hade enligt engelsk rätt troligtvis hamnat i den gruppen av lagöverträdare som trots alkoholen omfattats av M'Naghten-reglerna. Då skulle han bli frikänd från brottet, men bli tvångsomhändertagen för sin störning, även om denna inte var lika allvarlig vid domstillfället.²⁵⁷

²⁵⁴ Cross & Jones, s. 90ff

²⁵⁵ SOU 1996:185, del 2, s. 301

²⁵⁶ SOU 1996:185, del 2, s. 301

²⁵⁷ Denna slutsats drar jag av att alkoholutlösta tillfälliga tillstånd kan omfattas av M'Naghten-reglerna, och då måste även "påföljden" vara den samma som för mera permanenta tillstånd.

7 Det nya förslaget- en lösning på problemen?

Jag skall i detta kapitel beskriva ett nytt förslag på straffrättsområdet vad gäller psykiskt störda lagöverträdare. Lagstiftaren har insett att 1991 års lagreform inte var lösningen på alla problem, som t.ex. Flink-fallet visar och all annan kritik påpekar, och man vill därför hitta en ny lösning. Tidigare lagstiftning har utgått från att brottslingen skall behandlas, enligt den så kallade behandlingsideologin, vilket har lett till mycket protester från samhället. Nu vill man istället ha ett straffsystem som är utformat efter krav på likformighet, rättvisa och förutsebarhet.²⁵⁸ Ansträngningarna för ett nytt straffsystem har hittills lett till en SOU, ”Straffansvarets gränser” 1996:185, som jag går igenom nedan.

7.1 Huvudpunkterna i förslaget

Straffansvarsutredningen är noga med att poängtera att deras förslag bara är ett underlag till en lösning som kräver mera utredning och yttranden från olika distanser.²⁵⁹ Deras förslag är heller inte uttryckt i lagtext, utan mer som en del principer som en ny lag skall kunna bygga på.

Utredningen påpekar att det finns tre olika aspekter på de psykiskt störda lagöverträdarna, och inte bara **den straffrättsliga**. Man framhäver även den **medicinska aspekten** och **kravet på samhällsskydd** som viktiga faktorer.²⁶⁰ Den straffrättsliga aspekten på psykiskt störda lagöverträdare är att om en individ bedöms otillräckelig skall inget straff följa, eftersom då är han inte ansvarig för sina gärningar. Om individen däremot bedöms vara ansvarig för gärningen skall straffet bestämmas utifrån proportionalitetsprincipen och gärningens straffvärde, och inte utifrån störningen.²⁶¹ Den medicinska aspekten innebär att den som är behov av vård skall få detta, oavsett om det är frågan om en lagöverträdare eller ej. Samhällsskyddet innebär att de individer som upplevs farliga gentemot omvärlden skall omhändertas och risken skall neutraliseras.²⁶² Ett bra straffrättsligt system skall ta hänsyn till alla dessa aspekter, vilket Straffansvarsutredningen har ambitioner till att göra.

²⁵⁸ Se SOU 1996:185, s. 523

²⁵⁹ ”...vi saknar tillräckliga resurser och tidsmässiga förutsättningar för att kunna lägga fram förslag i denna del som är så genomarbetade att de omedelbart kan läggas till grund för lagstiftning. Vi har istället utarbetat en modell för hur man enligt vår uppfattning bör utforma ett reformerat reaktionssystem för psykiskt störda lagöverträdare...”, SOU 1996:185, s. 537

²⁶⁰ SOU 1996:185, s. 537

²⁶¹ Denna princip modifieras i viss utsträckning genom att bibehålla psykisk störning som en förmildrande omständighet enligt BrB 29:3, se SOU 1996:185, s. 543

²⁶² SOU 1996:185, s. 537ff

Det nya förslaget- en lösning på problemen?

Det nya förslaget innebär för **den straffrättsliga aspekten** att svensk rätt återinför **tillräknelighetsläran**, för att få en lagstiftning som liknar omvärldens. Utredningen anser att det finns ett behov att gå tillbaka till en straffrättsordning som har ansvarsförmåga som en brottsförutsättning, eftersom det bör vara en självklar utgångspunkt i alla rättsstaters straffrätt att gärningsmannen måste kunna rätta sig efter lagen för att bli straffad.²⁶³ Man vill införa en ny bestämmelse i brottsbalkens första kapitel, som stadgar att en gärning inte är ett brott om den som har begått handlingen är under inflytande av en allvarlig psykisk störning, som har lett till att gärningsmannen saknar omdömesförmåga (realitetsvärderingsrekvisitet) eller förmåga att kontrollera sitt handlande (kontrollrekvisitet).²⁶⁴

Domstolen skall först utföra en tillräknelighetsbedömning och sedan uppsåtsbedömningen, eftersom om gärningsmannen är otillräknelig, finns det inget brott att utreda eller att ta ställning till i domstolen. Prövningen av huruvida en gärningsman har haft kontroll över sitt handlande eller en fungerande omdömesförmåga måste ske i varje enskilt fall. Prövningen skall avse gärningsmannens tillstånd vid brottstillfället, och om han då hade förmåga att rätta sig efter lagen.²⁶⁵ Utredningen vill att förmågan att rätta sig efter lagen skall bedömas striktare än idag, nu krävs ju endast ett orsakssamband mellan störningen och brottet. Straffansvarsutredningens avsikt är att fler lagöverträdare skall straffas för sina gärningar, även om de är allvarligt psykiskt störda, så länge de har en viss förmåga att kontrollera sitt handlande eller viss omdömesförmåga.²⁶⁶ Även lagöverträdare som har drabbats av en tillfällig sinnesförvirring skall omfattas av straffriheten, om inte tillståndet är självförvållat.²⁶⁷ Det finns fler fördelar med en sådan lagstiftning än nackdelar, menar Straffansvarsutredningen, bl.a. undviks alla svåra gränsdragningar mellan vad som är tillfälliga och mera varaktiga tillstånd. Domstolen slipper också att ta ställning till den ibland mycket svåra uppsåtsbedömningen och detta förslag överensstämmer med andra länders lagstiftning.²⁶⁸

Med **självförvållade tillfälliga tillstånd** menas dels de som gärningsmannen utlöst genom ett alkoholintag, eller vid användning av narkotika, men även när gärningsmannen missköter sin diabetes, epilepsi med mera.²⁶⁹ Detta motiverar inte Straffansvarsutredningen på annat sätt än att "(n)är det gäller frågan om straffrättsligt ansvar förefaller det vara i högsta grad rimligt att en presumtion för att sådant ansvar föreligger inte bryts om gärningsmannen själv, genom eget vållande, har framkallat det tillstånd som enligt den nu diskuterade undantagsregleringen leder till att gärningen är fri från ansvar."²⁷⁰ Den enda förklaringen är alltså att det förefaller *rimligt*! Det krävs dock också att gärningsmannen kunde förvänta

²⁶³ SOU 1996:185, s. 532f

²⁶⁴ SOU 1996:185, s. 532

²⁶⁵ SOU 1996:185, s. 534

²⁶⁶ SOU 1996:185, s. 535

²⁶⁷ SOU 1996:185, s. 535

²⁶⁸ SOU 1996:185, s. 534

²⁶⁹ SOU 1996:185, s. 562

²⁷⁰ SOU 1996:185, s. 535

sig att en störning skulle kunna uppstå vid handlandet som ledde till störningen. Patologiskt rus och andra toxiska psykosor kommer även i fortsättningen innefattas i begreppet allvarlig psykisk störning, och inte anses som självförvållade.²⁷¹

Den medicinska aspekten blir tillgodosedd genom att åklagaren och domstolen skall kunna förordna om att de ansvarsbefriade lagöverträdarna kan bli tvångsomhändertagna för vård, vilket helt skall grunda sig i vårdbehovet.²⁷² De lagöverträdare som har ansetts vara straffrättsligt ansvariga för sina gärningar, men ändå lider av en allvarlig psykisk störning kan enligt det nya förslaget dömas till en ny påföljd, ett tidsbestämt fängelsestraff som verkställs helt eller delvis på en vårdanstalt. Störningen måste vara allvarlig, eller så måste även gärningsmannen gå med på att få behandling för sin störning. Om gärningen har ett lågt straffvärde, det vill säga under ett år, skall domstolen även ha en möjlighet att döma gärningsmannen till andra påföljder än fängelse, såsom skyddstillsyn, kontraktsvård och elektronisk övervakning.²⁷³ De lagöverträdare som har begått allvarligare brott skall dömas till fängelse, som kan verkställas på en vårdinrättning.²⁷⁴ I dessa fall skall domstolen fatta det avgörande beslutet, och sätta ramarna för hur verkställigheten av straffet skall gå till.²⁷⁵ När domstolen beslutat om vård på en anstalt är detta ett obligatoriskt beslut, som måste verkställas, och kan inte på grund av ekonomiska skäl omvandlas till ett vanligt fängelsestraff. När vårdbehovet upphör, kommer den dömda att flyttas över till en vanlig anstalt och slutföra sin strafftid där. Om den psykiskt störda lagöverträdaren fortfarande är sjuk vid tiden för en villkorlig frigivning, kan länsrätten besluta om fortsatt tvångsvård enligt LPT.

Samhällsskyddet som för närvarande tillgodoses genom särskild utskrivningsprövning, skall i fortsättningen bevaras genom ett införande av en särskild reaktion, samhällsskyddsåtgärder.²⁷⁶ Med detta menas frihetsberövande eller frihetsinskränkande åtgärder som endast grundar sig på den samhällsskyddande aspekten och är helt skilt från de medicinska aspekterna och vårdbehovet.²⁷⁷ Personerna som omfattas skall även när det inte föreligger förutsättningar för rättspsykiatrisk vård kunna bli föremål för en del tvångsåtgärder, såsom vård på slutan anstalt och inom öppenvården för att främja den dömdes sociala förmåga och återanpassning till samhället. Eftersom det är fråga om en tvångsåtgärd, måste det vara en domstol som prövar och beslutar om dessa samhällsskyddsreaktioner, och hänsyn skall tas till alla rättssäkerhetsaspekter. Tvångsåtgärden kan dock vara på obestämd tid, vilket domstolen också skall besluta om.²⁷⁸ Prövningen över vem som kan drabbas av denna åtgärd riktar sig inte på brotten eller hur allvarlig den psykiska störningen är, utan till de enskilda individernas

²⁷¹ SOU 1996:185, s. 535

²⁷² SOU 1996:185, s. 540

²⁷³ SOU 1996:185, s. 543

²⁷⁴ SOU 1996:185, s. 544

²⁷⁵ SOU 1996:185, s. 540f

²⁷⁶ SOU 1996:185, s. 545ff

²⁷⁷ SOU 1996:185, s. 546

²⁷⁸ SOU 1996:185, s. 546

Det nya förslaget- en lösning på problemen?

farlighet och risken för andras personliga säkerhet. Domstolen skall alltså fokusera sig på vissa lagöverträdare, hellre än att bedöma alla som har en eller är under inflytande av en allvarlig psykisk störning. Beslut om denna typ av reaktion skall kunna komma i fråga som en särreaktion istället för annan påföljd, men även efter verkställt fängelsestraff och efter den ”vanliga” rättspsykiatriska vården har upphört.²⁷⁹

7.2 Framtiden för förslaget

Utredningen har lett till en viss aktivitet i regeringskansliet, och i maj 1999 beslöt regeringen att tillsätta en parlamentariskt sammansatt kommitté som vidare skall utreda frågan.²⁸⁰ Kommittén skall utgå från Straffansvarsutredningens arbete och framförallt vidareutveckla huruvida det är positivt med ett återinförande av en tillräknelighetslära och vilka konsekvenser detta kan medföra. Kommittén skall även undersöka möjligheten att införa ett nytt påföljdssystem för de psykiskt störda lagöverträdarna, med särskild tanke på samhällsskyddsåtgärderna.

Kommittén har även fått till uppgift att kritiskt granska andra länders rättssystem och hur dessa fungerar i praktiken, eftersom Sverige är ett av de få länder som inte har tillräknelighetsdoktrinen. Kartläggningen av andra länders rättssystem skall också ta sikte på de två andra aspekterna i en rättsordning vad gäller psykiskt störda lagöverträdare, dvs. vårdbehovet och samhällsskyddet.

I direktivet räknas svårigheter och oklarheter upp vad avser utredningens förslag, men jag tycker att dessa sammanfattningsvis inte är särskilt omfattande. Man poängterar främst att kraven på rättssäkerhet, rättvisa och humanitet måste efterlevas, men att det är viktigt med en förändring av straffrättssystemet för psykiskt störda lagöverträdare. Kraven på rättssäkerhet, rättvisa och humanitet brister till viss del om man inför förslaget i SOU:n utan ändringar. Regleringen måste vara bättre avgränsad, och t.ex. Straffansvarsutredningens förslag att tillräknelighetsprövningen sker innan uppsåtsbedömningen måste ses över eftersom om gärningsmannen anses otillräknelig kan detta leda till omfattande tvångsåtgärder utan att det finns ett konstaterat uppsåt. Jag tror dock att kommittén kommer att lösa de problem som uppstår, och att de i slutet av år 2001 presenterar ett lagförslag som liknar Straffansvarsutredningens förslag, eller ett annat förslag där man har återinfört tillräknelighetsläran.

²⁷⁹ SOU 1996:185, s. 546ff

²⁸⁰ Se beslut taget 1999-05-20 vid ett regeringssammanträde, som mynnade ut i kommittédirektivet 1999:39, som hela detta avsnitt bygger på.

7.3 NJA 1995 s. 48, bedömt enligt det nya förslaget i SOU 1996:185

Om Flink-fallet skulle prövas enligt en lag som bygger på Straffansvarsutredningens förslag, skulle han dömas till fängelse. De självförvållade tillstånden omfattas inte av straffriheten utan är lika straffbara som gärningar begångna av ”normala” gärningsmän. Det har ingen betydelse huruvida tillståndet beror på bakomliggande psykiska faktorer, utan det enda som är viktigt enligt förslaget i SOU:n är om gärningsmannen själv försatt sig i tillståndet. I och med att Flink borde kunna förutse ett tillstånd som liknade det han befann sig i, finns heller inga ursäktande omständigheter och det går ej att likna vid patologiskt rus, som kommer att vara straffritt. Högsta domstolen ansåg inte vid prövningen av Flink-fallet att hans tillstånd var en sådan förmildrande omständighet enligt BrB 29:3 som kunde sänka strafftiden, och borde därför inte heller vara det vid en ny prövning.

Fördelen med detta förslag gentemot den lagstiftning som vi har nu är att det klart fastställs redan i lagtexten att självutlösta tillstånd inte föranleder straffrihet och att Flink kanske skulle fått mer vård enligt den nya påföljden, fängelse på vårdanstalt tills att han var frisk och då fortsätta straffet på ett vanligt fängelse.

För att besvara den i kapitelrubriken ställda frågan kan detta vara en lösning på problemen som har omgärdat lagstiftningen i fall som liknar Flink-fallet. Numera skall inte en lagöverträdare som själv har försatt sig i en allvarlig psykisk störning kunna gå fri från påföljd, utan kommer vid grov brottslighet sättas i fängelse på samma sätt som andra brottslingar. Om det föreligger en störning skall denna kunna behandlas på en vårdanrättning under fängelsetiden. Har en gärningsman drabbats av en tillfällig störning som han själv inte har orsak i, kommer han i fortsättningen gå fri, vilket också kan väcka en del anstöt hos allmänheten. Det finns dock också en möjlighet om det är fråga om en farlig brottsling att använda sig av samhällsskyddsåtgärderna för att skydda omvärlden mot honom.

8 Analys av rättsläget och förslag till möjliga förändringar

Efter denna presentation av Flink-fallet, gällande rätt och olika möjliga lagstiftningsförslag är det lätt att konstatera att det finns problem och att det finns olika sätt att lösa dessa på. I detta kapitel tänker jag först ge en sammanfattning över gällande rätt och vad som är speciellt problematiskt, för att sedan analysera de olika lagförslagen vad gäller psykiskt störda lagöverträdare, med utgångspunkt dels i de teoretiska åskådningarna vad gäller människan, den fria viljan och psykisk sjukdom, och dels utifrån hur bra de löser de olika problemen. Min avsikt är att också ge ett eget förslag till ny lagstiftning i Sverige, eftersom jag inte tycker att de genomgångna lagarna och olika förslagen är lyckade till alla delar.

Den svenska lagstiftningen innebär att alla människor kan begå brott, och att den psykiska störningens inverkan på brottsligheten bedöms först vid påföljdsvalet. En gärningsman som är allvarlig psykiskt sjuk vid gärningstillfället, och har begått ett brott under inflytande av störningen får inte sättas i fängelse, andra påföljder än fängelse får dock följa på brottet. Om gärningsmannen är sjuk vid domstillfället kan han däremot få rättspsykiatrisk vård, och om det föreligger risk för återfall i allvarligare brottslighet, kan vården åtföljas av en särskild utskrivningsprövning. Med en särskild utskrivningsprövning menas att det är länsrätten och inte läkarna som skall pröva huruvida gärningsmannen skall skrivas ut från den rättspsykiatriska vården. Domstolen gör en farlighetsbedömning, och kan låta gärningsmannen få mer vård om de anser att det fortfarande finns risk för fortsatt brottslighet.

Denna lagstiftning infördes i sin nuvarande lydelse efter en lagreform 1991, som trädde i kraft 1/1 1992. De främsta anledningarna till reformen var att lagstiftaren ville ha ett enhetligt begrepp för de psykiskt störda lagöverträdarna som inte kunde kritiseras för att leda till godtyckliga bedömningar och för att anpassa juridiken till de medicinska termerna. Lagstiftaren införde begreppet ”allvarlig psykisk störning”, som skulle ha samma lydelse i alla bestämmelser som rörde psykiskt störda lagöverträdare och som var det medicinska begreppet. När begreppet infördes i lagstiftningen, glömdes en viktig grupp bort; de lagöverträdare som var tillfälligt sinnessjuka, främst på grund av ett självutlöst rus. Detta har föranlett en del problem som uppmärksammades i Flink-fallet, där gärningsmannen egentligen till följd av lagtexten och förarbetena borde gått fri, men där HD gjorde en nödlösning för att tillgodose det allmänna rättsmedvetandet och för att få en möjlighet att döma honom till livstids fängelse. Har någon begått en gärning under inflytande av en allvarlig psykisk störning, och har tillfrisknat vid domstillfället, skall han gå fri från påföljd. HD valde i Flink-fallet att bedöma Flinks störning som allvarlig, men på grund av att den var självförvållad undanta den från begreppet.

Denna lösning uppmärksammades inte i förarbetena, och var säkerligen inte heller menad.

Sverige är ett av få länder som saknar tillräknelighetsläran, vilket innebär vissa svårigheter. När man skall införa en enhetlig europeisk straffrätt, vore det att föredra att de olika länderna baserar sin straffrätt på samma teoretiska grund. Andra svårigheter med att inte ha en tillräknelighetslära är att det är mycket svårare att på ett teoretiskt sätt motivera en straffrättslig särreglering av de psykiskt störda lagöverträdarna. Nu blir det lätt så att man säger att det verkar vara "rimligt" att ha en särreglering, liksom att det krävs inom varje rättsstat, men det går inte att klart motivera varför.

Ett annat problem med dagens lagstiftning är farlighetsbedömningen som länsrätten gör vid prövningen av den särskilda utskrivningsprövningen. Denna har kritiserats på många sätt, framförallt för att det inte går att göra en sådan bedömning på ett vetenskapligt sätt, eller för att det ibland leder till att gärningsmän fastnar inom vården, som de ej är i behov av.

Vad gäller Flink-fallet kan **domens prejudikatvärde** vara lägre än vad det först verkar. Vid en genomgång av fallet står det förhållandevis klart att det nya rättsläget för gärningsmän med kortvariga självtlösta störningar är att de inte omfattas av lagtextens allvarliga psykiska störning och därför inte heller av fängelseförbudet. Det nya rättsfallet från hovrätten, Mål B80-98, visar att Flink-fallet inte alltid kan ges en sådan vid tolkning. Omständigheterna i detta mål var desamma, bortsett från brottet, som var en förhållandevis lindrig misshandel. Här gick gärningsmannen helt fri för domstolen kunde inte konstatera att han hade uppsåt, men de bedömde också hans störning som allvarlig. Detta kan tyda på att domstolen i Flink-fallet ansåg att brottet var för allvarligt för att gärningsmannen skulle kunna gå fri från påföljd, medan i det andra fallet fanns inte denna spärr. Vid ett betraktande av övriga mål som handlar om kortvariga självtlösta tillstånd, är dessa också av mindre allvarlig art än Flink-fallet, och det var kanske därför som Högsta domstolen ansåg sig vara tvingad att införa en ny tolkning av rätten.

Jag tycker att det är mycket olyckligt att det finns sådana "luckor" i lagen, som bara leder till att HD måste göra nödlösningar, vilket i sin tur innebär att det kommer finnas en större risk för godtycke och brist på rättssäkerhet i våra domstolar. Därför anser jag att det är befogat att rikta kritik dels mot domstolen för deras bedömning, som står i strid mot lagen och förarbetena, eftersom de går över sin befogenhet som är rättsskipande och inte lagstiftande, men främst mot lagstiftningen som har sådana brister att den tvingar domstolen till att göra nödlösningar.

Vad avser de **olika lagstiftningsmöjligheterna** som finns inom svensk rätt och i annan utländsk rätt, är en gemensam nämnare att alla har tillräknelighetsläran i regleringen på något sätt och att de gärningsmän som bedöms otillräkneliga är fria från ansvar och straff. Alla olika förslag leder också till en lösning på Flink-fallet, utan att domstolen behöver göra en

nödlösning som liknar den som HD nödgades att göra i verkligheten. Jag anser att detta generellt är positivt, eftersom det är aldrig bra ur ett rättssäkerhetsperspektiv att ge en domstol "lagstiftande" makt i ett brottmål. Regleringen ser lite olika ut i de olika förslagen och lagarna, vilket jag ovan har visat. I detta kapitel skall jag inte gå igenom alla detaljer en gång till, men hade tänkt att visa på en del för- och nackdelar med förslagen.

Det danska straffrätten vad avser psykiskt störda lagöverträdare bygger på ett tillräknelighetsrekvisit liksom övriga, men till skillnad från andra förslag har domstolen en ensam roll i bedömningen. Otillräknelighet är helt ett juridiskt begrepp som ingen annan än domstolen får uttala sig om. Jag ser denna ordning som att man vill ha en lagstiftning som baseras på det för alla rättsstater gällande, men att man inte vill överge tankarna på att lagöverträdare skall sättas i fängelse, vilket lättare infrias om det görs en juridisk bedömning än en medicinsk. Även den danska rättens rusparagraf för kortvariga tillstånd är ett tecken på denna ordning. Rusparagrafens huvudregeln innebär att lagöverträdaren som till följd av alkohol eller andra droger försatt sig i ett psykotiskt tillstånd skall gå fri, men undantagsregeln stadgar att om det finns särskilda skäl får domstolen frångå huvudregeln och döma lagöverträdaren till ett fängelsesstraff.

Min uppfattning av den danska rätten är att de vill ha en klar tillräknelighetslära, men att domstolen i stort sätt får fria händer att själv bedöma när denna är rimlig att använda. Lagstiftaren använder sig av en "common-sense"-doktrin som ger domstolen ett stort utrymme att fatta det som är mest förnuftigt vid domstillfället. En lagstiftning som ser ut så har den fördelen att Flink-fall inte uppstår, eftersom det redan i lagtexten är stadgat ett undantag, men den klara nackdelen är naturligtvis att det finns ett stort utrymme för godtyckliga bedömningar. En gärningsman kan inte i förhand förlita sig på lagstiftningen, utan kan få en överraskning om han kommer inför rätta. Det är även svårt att riktigt veta vilka tillstånd som den danska domstolen omfattar i 16§ DSL, eftersom inom doktrinen sägs att det bara är patologiskt rus, men i en genomgång av rättsfall, anser jag att andra fall verkar omfattas. De fallen som jag har tagit upp i kapitel 6.2, tycker jag är mycket lika Flink-fallet, även om de svenska läkarna som bedömde honom var eniga i frågan om att det inte var fråga om ett patologiskt rus.

De danska särreaktionerna som en ansvarsbefriad lagöverträdare kan råka ut för, tycker jag är bra, eftersom särreaktionerna beaktar samhällsskyddet. Även om de inte är obligatoriska finns de klart markerade i lagstiftningen, och kan inte komma som en överraskning för lagöverträdaren. De bygger också på en proportionalitetsprincip, vilket gör att den minst ingripande åtgärden skall användas. Häri ligger ett skydd till de drabbade lagöverträdarna mot övertramp från domstolen och alltför ingripande åtgärder, och samtidigt finns det utrymme att tillgodose samhällsskyddet.

Den norska rätten har ett av de mest omfattande tillräknelighetsrekvisetet, eftersom nästan alla psykiska tillstånd räknas in till detta. Det finns en del tillstånd som t.ex. svensk rätt inte omfattar till en allvarlig psykisk störning,

som norsk rätt räknar in. Domstolen skall helt förlita sig på den medicinska uppfattningen, och det är även ett psykiatriskt begrepp som används för att benämna de psykiskt störda lagöverträdarna. Den enda gruppen som inte omfattas av särregleringen är de gärningsmän som själv har försatt sig i sitt tillstånd. Detta kan motiveras enligt den skyldighet som finns när individen besitter moralisk ansvarsförmåga, vilket dessa lagöverträdare gör innan de försätter sig i tillståndet av egen fri vilja. De andra tillfälliga tillstånden omfattas av straffriheten, vilket tyder på att det är denna teoretiska grund den norska lagstiftningen står på.

Jag tycker att det är bra med en lagstiftning som står på en enhetlig teoretisk bas, såsom tillräknelighetsläran, eftersom det gör det enklare att motivera en särreglering i lagstiftningen. I dagens läge verkar detta dock i stort sätt vara ogenomförbart. Vid beaktande av den norska rätten har den i vart fall kommit ganska nära en enhetlig teoretisk grund, när det finns en tillräknelighetslära som omfattar nästan alla fall av psykisk störning. De tillstånd som inte omfattas kan på annat sätt motiveras med den moraliska ansvarsförmåga som alla, inklusive lagöverträdarna har.

Den norska lagstiftningen bygger också en del av sitt straffrättsliga system för psykiskt störda lagöverträdare på samhällsskyddet, men detta används inte i någon större omfattning. Det kan anses oansvarigt av en lagstiftare att inte beakta samhällsskyddet, vilket gör att jag tycker den norska lagstiftningen är väl avgränsad, och tydligt visar varför bestämmelserna ser ut som de gör.

Sikringsinstitutet, som används i norsk rätt, kan vara en lösning på en del av de problem som uppstår när gärningsmännen som i svensk rätt hamnar utanför den vanliga lagstiftningen, och varken får fängelsestraff eller vård. Lagstiftaren motiverar sikring med behovet av samhällsskydd och det innebär att domstolen kan sätta en gärningsman i förvar, även om han är straffrättsligt ansvarsbefriad. Sikringen sker på en obestämd tid, och kan vara olika mycket ingripande. Jag anser att det krävs höga rättssäkerhetsgarantier för att en sådan lösning skall vara en bra lösning. Behovet måste prövas noga i domstolen och att det skall vara svårt att få in lagöverträdare i systemet.

Jag tycker att de faktiska fördelarna med en lagstiftning som liknar den norska, är att det är klart från början att självutlösta kortvariga tillstånd inte omfattas av straffriheten, oavsett vad läkarna bedömer störningen till, samt att man i alla övriga fall använder sig av ett medicinskt framtaget begrepp. Domstolen behöver inte använda sig av någon form av ”sunt förnuft” för att veta om lagöverträdaren lider av en störning, utan man har ett helt medicinskt begrepp. Det kan finnas en nackdel med denna ordning också, eftersom det inte blir en helt juridisk bedömning. Det medicinska begreppet är mera dynamiskt än det juridiska, vilket kan leda till att störningar som lagstiftaren avsåg ha med i ordningen inte bedöms som en möjlig straffrihetsgrund. Fördelen är naturligtvis att läkarna som bestämmer vilka

störningar som skall omfattas har större kunskaper inom området än domstolen, vilket leder till mer korrekta bedömningar.

Den engelska rätten är lite annorlunda än den danska och norska, eftersom i detta rättssystem presumeras att lagöverträdarna är friska. Detta innebär att det är den tilltalade som själv måste bevisa att han är sinnessjuk eller har någon störning. En annan skillnad är att i den engelska processrätten finns ett krav på att den tilltalade skall förstå vad rättegången handlar om, vilket i realiteten betyder att en del lagöverträdare aldrig ställs inför rätta. Man utgår även från ett kognitivt tillräknelighetsbegrepp till skillnad från de andra rättssystemen. Vid de tillfälliga tillstånden skiljer engelsk rätt mellan de självutlösta och övriga tillstånd. De självutlösta tillstånden är som regel inte ansvarsbefriande, men om det föreligger en underliggande störning omfattas även dessa av straffriheten.

Jag anser att denna lösning är den som är sämst av de genomgångna, eftersom här har den tilltalade bevisbördan. Om man bortser från detta faktum stämmer även den engelska rätten överens med tillräknelighetsläran. Den engelska regleringen är lite mildare än den danska och norska, och det krävs inga sjukdomar eller liknande för att straffrihet skall föreligga. Vad avser de tillfälliga rusutlösta tillstånden, undantas dessa från straffriheten, om de inte har sin orsak i andra omständigheter också. Då leder även dessa tillstånd till straffrihet. Jag tycker att en sådan ordning är bättre än den norska, eftersom om det finns en underliggande störning är gärningsmannen inte moraliskt skyldig i samma utsträckning som en helt normal individ som hamnat i en tillfällig psykos. Det föreligger en gradskillnad mellan dessa lagöverträdare, vilket den norska rätten inte tar hänsyn till, men väl den engelska. Vid en jämförelse med den danska rätten kan man se att de har straffrihet som huvudregel, även om undantagen och ”särskilda skäl” ofta föreligger, dvs. deras lagstiftning liknar lite den engelska på denna punkt.

Det nya svenska lagförslaget har den fördelen att man vill återinföra tillräknelighetsläran, men på ett modifierat sätt. Straffansvarsutredningen har löst de flesta av problemen som finns nu, men misslyckas i sina förklaringar varför man vill ha en ny lagstiftning som ser ut som deras modell. Jag tänker då främst på förslaget om att undanta alla störningar som gärningsmannen själv försatt sig ifrån straffriheten, vilket de endast motiverar med att det var rimligt. När jag jämför detta förslag med den brittiska regleringen, är den senare mycket bättre och mer försvarbar ur ett teoretiskt perspektiv, men även ur ett humant. Skall tillräknelighetsläran införas, måste detta ske på goda grunder, och jag anser att undantagen från den måste motiveras med mera än att det verkar rimligt. Utredningens modell har även felet att de vill undanta alla självutlösta tillstånd, oavsett hur tillstånden utlöstes, vilket kan få en del orimliga konsekvenser. Det är dock bara fråga om en modell, och inte ett färdigt lagförslag, vilket innebär att kommittén kan komma att ändra lydelserna i paragraferna.

Även om särregleringen av psykiskt störda lagöverträdare motiveras med att de inte är tillräkneliga och har moralisk ansvarsförmåga, måste man ta

hänsyn till annat vid regleringen av de psykiskt störda lagöverträdarna. De övriga delarna i Straffansvarsutredningens förslag, tycker jag är väl genomtänkta eftersom de kombinerar de olika aspekterna på straffen som finns, det straffrättsliga, medicinska och samhällsskyddet på ett balanserat sätt. Jag anser att förslaget med ett tidsbestämt frihetsstraff som kan avtjänas på en vårdinrättning istället för på fängelse är mycket bra, eftersom då kan de mindre psykiskt sjuka lagöverträdarna bli helt friska, vilket leder till lägre brottslighet. Domstolen slipper också göra en svår avvägning om man skall låta lagöverträdaren gå fri eller få vård. Om gärningsmannen bedöms vara otillräckelig är han inte heller straffrättsligt ansvarig för brottet och blir frikänd, men i alla andra fall slipper domstolen göra avvägningen om ett vårdbehov föreligger eller inte, som nu görs i enlighet med BrB 31:3.

Den stora fördelen med alla förslag som jag har sett på är att det står uttryckt i lagtexten, precis hur det är. Man undviker fällan som finns i den nuvarande svenska rätten, där man inte vet om de kortvariga självutlösta tillstånden skall räknas till den allvarliga psykiska störningen. Nackdelen med samtliga förslag tycker jag är att man avviker från tillräknelighetsläran när det gäller de kortvariga självutlösta tillstånden. Om man skall ha en tillräknelighetslära måste denna vara utan undantag, anser jag, eftersom straffrätten bygger till viss del på en likhetsprincip. Den danska och engelska rätten är bäst på detta sätt, anser jag, eftersom de har som huvudregel att alla tillstånd skall bedömas lika.

Mitt förslag är att vi inför en straffrättslig särreglering för de psykiskt störda lagöverträdarna som bygger på ett "otillräknelighetsrekvisit" där "otillräkneligheten" innebär en avsaknad av moralisk ansvarsförmåga. Med detta avses i stort sätt samma sak som den normala innebörden, men med undantaget vid kortvariga rusutlösta tillstånd. I dessa fall hade lagöverträdaren förmågan till dess att han berusade sig och omfattas därför inte av straffriheten. (Han var moraliskt ansvarig för sitt beteende och sina gärningar.) Om tillståndet förvisso utlöstes av ett självförvällat rus, men gärningsmannen inte hade anledning att inse att ett sådant tillstånd skulle följa, skall han omfattas av straffriheten, eftersom då är han inte moraliskt ansvarig. Man kan inte vara ansvarig för ett beteende som man inte kan förutspå eller de handlande som följer av detta beteende. Föreligger det även en underliggande störning, besitter kanske lagöverträdaren inte moralisk ansvarsförmåga och skall då gå fri, precis som i engelsk och dansk rätt.

Om man inför en sådan reglering, tror jag att de flesta problemen som finns i svensk rätt kommer att försvinna. Vi får en lagstiftning som liknar resten av Europas, även om den vilar på en lite annorlunda teoretisk grund. Flink-fallet kommer inte att uppstå igen, eftersom nu kan man reglera dessa fallen på ett sätt som går att teoretiskt att motivera med mer än "rimligt". Jag tycker just att möjligheten att motivera en särreglering på ett enhetligt sätt är en viktig förutsättning för en bra och försvarbar lagstiftning.

Det måste finnas någon särreaktion för de som har blivit ansvarsbefriade för att tillgodose samhällsskyddet. De olika särreaktioner som finns i dansk,

norsk och engelsk rätt samt på förslag i SOU 1996:185 tycker jag uppfyller denna funktion. Alla särreaktioner som motiveras med hjälp av samhällsskydd har felet att domstolen måste göra någon form av farlighetsbedömning. Denna bedömning har kritiserats av många eftersom den inte ger ett tillförlitligt resultat. De åtgärder som innebär en så liten begränsning som möjligt i individens frihet, löser inte den bristande tillförlitligheten av farlighetsbedömningen, men ger en lindring mot de kanske godtyckliga grunderna som bedömningen sker på. Man måste dock beakta samhällsskyddet som en viktig aspekt i straffrätten, och trots betänkligheter mot den farlighetsbedömning som sker idag försöka hitta lösningar genom en ny form av farlighetsbedömning, mer experthjälp i domstolen och försiktiga bedömningar. Det faller dock utanför uppsatsens område att hitta lösningar på hur bristerna med en farlighetsbedömning kan undvikas.

Om lagstiftningen har moralisk ansvarsförmåga som strafförsättning, kan särreaktionerna motiveras genom att lagöverträdarna behöver lära sig att ta moraliskt ansvar, samt att de som inte besitter en sådan förmåga till moraliskt ansvar är mera troliga att begå nya brott. Även om farlighetsbedömningar har blivit utsatta för mycket kritik, menar jag att en människa som saknar moral och förmåga till empati utgör en viss risk mot samhället, vilket även gärningsmannens brottsliga handlingar tyder på. Jag tycker att den svenska lagstiftaren skall införa samma sorts särreaktioner som den danska rätten eftersom då blir det alltid den åtgärd som är minst ingripande för individen som skall användas. Har lagöverträdaren ansvarsförmåga, är det mera moraliskt rätt att han straffas för denna genom att sättas i fängelse, eller få vård om det föreligger ett vårdbehov. Jag tycker att straffansvarsutredningens förslag är mycket bra avseende den kombinerade påföljden fängelse och vård, eftersom detta verkar vara den bästa lösningen för lagöverträdaren och i slutändan för samhället.

Sammanfattningsvis tycker jag att problemen som uppstod i Flink-fallet kan på ett enkelt sätt undvikas, genom att lagstiftaren lagstiftar om dessa kortvariga självutlösta tillstånden, oavsett hur. Jag har visat en del sätt i uppsatsen, men säkerligen finns det fler. Skall man gå djupare in på varför det skall finnas en särreglering och hur denna skall se ut, tycker jag att det enda som verkligen motiverar särregleringen på ett enhetligt sätt är att lagöverträdaren skall besitta moralisk ansvarsförmåga för att vara straffrättsligt ansvarig. Jag har därför lagt detta till grund för min lösning på problemen.

Källförteckning

Litteratur

- Anders, Johs Alminnelig Strafferett, 3 utgave, Norge 1989
- Belfrage, Henrik Psykiskt störda brottslingar, Linköping 1988 (citrat: Belfrage (1988))
- Berg/ Berggren/
Munck/Werner
Victor/ Örn Kommentar till Brottsbalken, del 3, 4uppl,
Göteborg 1994
- Carlén, Richard Kommentar öfver Strafflagen, Stockholm 1866
- Cross, Rupert
/Jones, Philip An Introduction to Criminal Law, 7ed, London
1972
- Hagströmer, Johan Svensk straffrätt, första bandet, Uppsala 1901-5
- Hoflund, Olle Straff och andra reaktioner på brott, 4 uppl,
Stockholm 1995
- Holmberg/Hult/
Leijonhufvud/Wennberg Kommentar till Brottsbalken, del 1, 6 uppl,
Stockholm 1995
- Jareborg, Nils Straffrättens ansvarslära, Göteborg 1994 (citrat:
Jareborg (1994))
- Kramp, P/Lunn, V
/Waaben,K Retspsykiatri, Köpenhamn 1996
- Lidberg, L Rätt och psykiatri, Lund 1985
/Freese, J
- Qvarsell, Roger Utan vett och vilja, Stockholm 1993
- Simmonds, Nigel E Juridiska principfrågor, Göteborg 1996
- Waaben, Knud Strafferettens almindelige del 2 sanktionslæren, 3
udgave, Köpenhamn 1993
- Åklagarväsendet Åklagarna och den nya lagstiftningen om
rättspsykiatrisk vård, Rapport 1993:1

Artiklar

- Belfrage, Henrik Den ökande andelen psykiskt störda brottslingar i fängelserna, Nordisk Tidskrift för Kriminalvidenskab 1992, s. 214-221 (cit. Belfrage (1992))
- Belfrage, Henrik Farlighetsbedömningarnas renässans, SvJT 1995, s. 675-683 (cit. Belfrage (1995))
- Belfrage, Henrik Lagen om rättspsykiatrisk vård- ett steg mot ett bättre samhällsskydd mot psykiskt störda brottslingar? SvJT1994, s. 568- 572 (cit. Belfrage (1994))
- Belfrage, Henrik Medför dom till psykiatrisk vård kortare frihetsberövande än fängelsestraff? SvJT 1991, s. 474- 478 (cit. Belfrage (1991))
- Belfrage, Henrik Rättspsykiatriska vårdtider vs. Fängelsestraff, SvJT 1996, s. 717- 724 (cit. Belfrage (1996))
- Jareborg, Nils Vilken sorts straffrätt vill vi ha? Ur Varning för straff, red Victor, D., Stockholm 1995
- Kærner, A/Kramp, P /Gabrielsen, G Ikke sindssyge, psykisk afvigende Lovovertrædere og psykiatriske sæoranstaltninger, nordisk Tidskrift for Kriminalvidenskab 1993, s. 284- 305
- Lernestedt, Claes Något för grunden för den mänskliga ansvarsförmågan inom straffrätten, JT 1996/97 s. 323- 351
- Sveri, Knut Fri från påföljd, Festskrift till Hans Thornstedt, Stockholm 1983
- Wiklund, Nils Psykologerna inom Kriminalvården bjöd in justitieministern, Tidskrift för kriminalvård nr2 1990, s. 8-12

Offentligt tryck

- SOU 1923:9 Förlag till strafflag- Allmänna delen samt förslag till lag angående villkorlig frigivning jämte motiv
- SOU 1942:59 Strafflagsberedningens betänkande angående strafflagens tillräknelighetsbestämmelser, sinnesundersökning mm
- Kungl. Maj:ts Proposition
1945:207
- SOU 1956:55 Skyddslag- Straffberedningens slutbetänkande
- Kungl. Maj:ts proposition Med förslag till brottsbalk (del A-C)
1962:10
- SOU 1977:23 Psykiskt störda lagöverträdare
- SOU 1984:64 Psykiatrin, tvånget och rättssäkerheten
- Regeringens proposition Om ändring i brottsbalken med mera
1987/88:120
- SOU 1988:7 Frihet från ansvar- om legalitetsprincipen och om allmänna grunder för ansvarsfrihet
- NOU 1990:5 Strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner
- Regeringens Proposition Om psykiatrisk tvångsvård, mm
1990/91:58
- Justitiekottets betänkande
1990/91: JuU34
- Regeringens Proposition Ändringar i brottsbalken, mm
1993/94:130
- SOU 1996:185 Straffansvarets gränser
- SOU 1998:32 Rättssäkerhet, vårdbehov och samhällsskydd vid psykiatrisk tvångsvård

Kommittédirektiv
1999:39

Ansvar och påföljder för psykiskt störda
lagöverträdare

Övrigt

Allmänna råd från Socialstyrelsen 1991: 9 och 10

Rättsfallsförteckning

NJA 1968 s. 471

NJA 1969 s. 401

NJA 1973 s. 590

NJA 1995 s. 48

SvJT 1978 rf s. 49

Rättsfall från Hovrätten över Skåne och Blekinge: Mål B 80-98